

SKAS

4 2015

MÄKITUVAT MAASEUTUASUTUKSEN MARGINAALISSA
SOSIAALIARKEOLOGINEN NÄKÖKULMA TEOLLISUUTEEN
HYVÄN ARKEOLOGIAN JÄLJILLÄ

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

SKAS-lehti välittää tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan artikkeleita, kirja- ym. arvosteluja ja muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja. Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan sähköpostitse liitetiedostoina Microsoft Word- tai rtf- tiedostomuotoon tallennettuina ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Pitkiin artikkeleihin liitetään alle 100 sanan englanninkielinen abstrakti.

Värikuvat toimitetaan päätoimittajalle JPG- tai TIFF-tiedostomuodossa ja kuvien koko tulisi olla vähintään n. 15 x 10 cm resoluutiolla 300 ppi (1800 x 1200 pikseliä).

Julkaisija:

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry.
Osoite: SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.

Päätoimittaja:

Dos. Georg Haggrén
Parrukuja 9 B 26, 02620 Espoo
Puh. 040-771 5640
georg.haggren@helsinki.fi

Toimittajat:

Eva Ahl-Waris
eva.ahlwaris@gmail.com
Tuuli Heinonen
tuuli.t.heinonen@gmail.com
Maija Holappa (taitto)
maija.holappa@helsinki.fi
Tarja Knuutinen
tarja.knuutinen@helsinki.fi
Juha Ruohonen
jukaru@utu.fi

Kannen ja seuran logon suunnittelu:
Mikael Nyholm

Toimituskunta:

Terhi Mikkola
termikkola@gmail.com
Marianna Niukkanen
marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen
justaa@utu.fi
Tanja Ratilainen
tanrat@utu.fi
Timo Ylimaunu
timo.ylimaunu@oulu.fi

Abstraktien kieliasun tarkistus:

Rodger Juntunen

skas-lehti@skas.fi

Kannen kuva: Asuinrakennuksia Varjakan-saarella. Kuva: Tiina Äikäs.

Pääkirjoitus

- 2 Nykyajan arkeologia tulee – oletko valmis?
Georg Haggrén

Tutkimuksia

- 3 Maaseudun asutuksen todellinen marginaali – tilattoman väestön mäkituvat Helsingin ja Sipoon pitäjissä
V.-P. Suhonen
- 18 Sosiaalinen näkökulma teollisuus-
arkeologiaan – Tapausesimerkkeinä
Varjakan ja Pateniemen sahat Oulun
alueella
*Tiina Äikäs, Timo Ylimaunu, Tiina Kuok-
kanen, Erkko Anttila, Tiia Ikonen & Anssi
Malinen*

Ajankohtaista

- 38 Lapin synkkä kulttuuriperintö –
Saksan armeijan toisen maailmansodan
aikaiset materiaaliset jäänteet
pohjoisen erämaissa
Oula Seitsonen
- 42 Näkökulmia Amerikan ja Euroopan
kaupunkiarkeologiseen tutkimukseen
Liisa Seppänen

Keskustelua

- 48 What does heritage change? –
Keskusteluja kulttuuriperinnöstä, sen
tilasta ja tulevaisuudesta
Liisa Seppänen
- 54 Hyvän arkeologian metsästäjät
Isto Huvila
- 59 Tutkimusaineistojen saatavuudesta
Turun museokeskuksesta – Vastine
Joonas Kinnusen keskustelunavaukseen
Tanja Ratilainen

Arvosteluja

- 62 Uttömmande storverk om finländska
arkeologer, deras banor och nätverk
Eva Ahl-Waris

Jäsenistölle

- 61 Syyskokouskutsu

PÄÄKIRJOITUS

NYKYAJAN ARKEOLOGIA TULEE – OLETKO VALMIS?

Arkeologiaa on perinteisesti pidetty kaukaista menneisyyttä tutkivana tieteenä. Arkeologisen tutkimuksen kohteena ovat olleet erityisesti esihistorialliset kulttuurit. Historiallisen arkeologian piirissä on tarkasteltu myös vuosisatojen tai -tuhansien takaisiin kirjallisiin kulttuureihin liittyvää materiaalista kulttuuria. Tästä ovat osoituksena esim. keskiajan arkeologia ja klassillinen arkeologia.

Näin oli ennen. Viime aikoina arkeologinen tutkimus on alkanut yhä enenevässä määrin yltää myös 1900- ja jopa 2000-luvun kohteisiin. Puhutaan nykyajan arkeologias- ta, joka tunnetaan englanniksi termillä *contemporary archaeology*. Vielä vuosituhannen vaihteessa se oli etenkin vanhalla mantereella varsin marginaalinen osa-alue, jota edusti lähinnä joukko amerikkalaisia ja brittiläisiä tutkijoita.

Käsillä oleva SKAS-lehti painottuu nykyajan arkeologiaan ja myöhäisiin tutkimuskohteisiin. Tämä kavalkadi jatkuu jossain määrin myös lehden seuraavassa numerossa. Nykyajan arkeologian myötä arkeologia on tieteenä lähestynyt yleistä kulttuurien tutkimusta. Muutos on melkoinen – 1990-luvun SKAS-lehdistä ei tämän kaltaisia teemoja

löydy. Lehden sisältö kuvastaa 2010-luvun arvomaailmaa: myös moderneilla kohteilla ja ilmiöillä on väliä! Niitä ei ole syytä jättää yksin historian tutkijoiden tai sosiologien temmelyskentäksi.

Aiemmin arkeologien tutkimuskohteet olivat lähes aina muinaisjäännöksiä. Nykyajan arkeologiassa läheskään kaikki kohteet eivät ole muinaisjäännöksiä vaan ainoastaan osa arkeologista kulttuuriperintöä. Tämä näkyy myös Museoviraston tekeillä olevassa Arkeologisen kulttuuriperinnön oppaassa. Siihen on otettu mukaan myös nykyajan kohteita kuten väistynyttä tekniikkaa edustavaa tai vain globaalien markkinavoimien muutosten kaatamaa teollisuutta.

Nykyajan arkeologia ja arkeologisen kulttuuriperinnön käsite avaavat ikkunoita arkeologiselle tutkimukselle, mutta samalla ne tuovat melkoisen haasteen muinaisjään- nösten määrittämiselle. On syntynyt harmaa alue, johon kuuluu sekä ainutlaatuisia kohteita että tuhansiin ja taas tuhansiin yltävä määrä ”kasoja ja kuoppia”, joita kaikkia ei voida dokumentoida saati suojella. Arkeologista asiantuntemusta tarvitaan arvottamiseen ja valintoihin sekä tietysti muinaismuistolain tulkintoihin muuttuvassa ajassa. ♦

MAASEUDUN ASUTUKSEN TODELLINEN MARGINAALI

TILATTOMAN VÄESTÖN MÄKITUVAT HELSINGIN JA SIPOON PITÄJISSÄ

ABSTRACT

The really marginal of rural settlements – pit houses of the landless people in the parishes of Helsinki and Sipoo

Historical maps and sources play an important role in the rural population study. For example with historical maps we can find most of the deserted medieval villages and farms. However, a significant proportion of the rural population is not reflected in historical sources before the 17th century. Only a few of the oldest crofts are marked on historical maps of the 17th century. Poor people who lived in modest pit houses in the woods and hinterlands are not visible at all. Because of this archaeologists must invent a way to find the people who lived in crofts and pit houses.

sen asutuksen esiin saamiseen. Maaseudulla on ollut paljon sellaisia asukkaita, jotka ovat jääneet lähes tyystin tai jopa kokonaan lähteiden katveeseen. Yksittäisiä torppia mainitaan keskiajan ja uuden ajan alun asiakirjoissa ja tileissä, mutta ainakin Itä-Uudellamaalla vain harva niistä on päätynyt isoavihaa edeltäville kartoille. Kaiken lisäksi torppareiden ohella maaseudulla on ollut merkittävä joukko muita tilattomia asukkaita, joiden vaatimatomat mäkituvat tai muut pikkupirtit eivät näytä Suomen ensimmäisten sukupolvien maanmittareita kiinnostaneen. Koska torppia ja mäkitupia ei yleensä ole merkitty 1600-luvun puolivälin maakirjakartoille tai 1600- ja 1700-lukujen taitteen verollepanokartoille, on maaseudulla löytämistään ja tunnistamistaan odottamassa runsaasti tilattomille kuuluneita autioituneita asuinpaikkoja.

HELSINGIN JA SIPOON KADONNEET TORPAT

Keskiajalla ja 1500–1600-lukujen kuluessa autioituneista kylän- ja tilapaikoista on usein ainakin välillisiä tietoja joko vanhoilla kartoilla tai muissa historiallisissa lähteissä. Esimerkiksi veroluetteloissa mainitut ulkokylänomistukset ja karttojen paikannimet voivat kertoa kadonneesta asutuksesta. Kuitenkaan edes karttojen ja muiden lähteiden perinpohjainen analysoiminen ei aina riitä historialli-

Vaikka tässä artikkelissa keskitytään torppareiden sijasta mäkitupalaisiin ja maaseudun muihin tilattomiin, on tässä yhteydessä hyvä nostaa esiin myös isoavihaa ja isojakokarttoja edeltävien torppien saavutettavuuteen ja paikantamiseen liittyvät vaikeudet. Helsingin ja Sipoon keskiajalla muotoutuneiden pitäjien vanhoja torppia ei ole inventoitu systemaattisesti, vaan niitä on pikemmin tarkasteltu

kyläpaikkojen oheistuotteena. Tällä hetkellä kohdealueelta on viety Museoviraston ylläpitämään muinaisjäännösrekisteriin 26 torppaa, joista valtaosa on paikannettu 1700- ja 1800-lukujen karttojen avulla.¹

Helsingin ja Sipoon pitäjistä ei ainakaan toistaiseksi ole löytynyt varmoja historiallisia lähdetietoja keskiaikaisista tai uuden ajan alun torpista. Torppia tai torpiksi kutsuttuja uudistiloja on kuitenkin voinut olla alueella jo keskiajalla. Esimerkiksi Sipoon pitäjän kirkonkylässä oli 1600-luvun lopulla Torpet-niminen tila. Sipoosta on muutenkin viitteitä vanhoista torpista. Nevasin Salparin torppa on mahdollisesti perustettu keskiaikaiselle ulkokylänmaalle². Söderkullan Danielsbackan 1500-luvun lopun torpan pohjalla saattaa puolestaan olla keskiaikainen talonpoikaistila³. Myös Sipoon Norkullan kartanon Långnäs on saanut alkunsa viimeistään 1500-luvun lopulla⁴. Pääosa Helsingin ja Sipoon torpista ilmaantuu lähteisiin kuitenkin vasta 1600-luvun jälkipuoliskolla eli samoihin aikoihin kun maamittarit aloittavat alueen kylien kartoittamisen.

Helsingin ja Sipoon kartanoiden ja kylien alle on kirjattu vuosien 1654–1712 henki- ja tositemkirjoihin yhteensä 61 torppaa⁵. Henki- ja tositemkirjat eivät kerro koko totuutta alueen torppien määrästä. Sipoon Massbyn vuoden 1694 ja Skräddarbyn vuoden 1699 kartoille merkittyjä torppia ei mainita ollenkaan henki- ja tositemkirjoissa⁶. Henki- ja tositemkirjoihin ei myöskään ole listattu kylien ja kartanoiden torppia järjestelmällisesti joka vuosi. On mahdollista, että torppien paikat ovat saattaneet vaihtua kylien ja kartanoiden alueilla vuosien varrella, ja että torpat ovat voineet olla hyvinkin lyhytikäisiä. Esimerkiksipelkkien historiallisten tietojen perusteella ei varmuutta siitä, että Munkkiniemen vuoden 1694 torppa olisi sijainnut samalla paikalla kuin vuonna 1710 mainittu torppa.

Yhdeksästä torpan sijaintikylästä tai -kartanosta ei ole säilynyt 1600- ja 1700-lukujen vaihteen puhtaaksi piirrettyä karttaa tai maanmittauskonseptia. Ajanjakson puhtaaksi piirretyillä kartano- ja kyläkartoilla on ainoastaan 12 varmaa torppaa. Torppa tai torpat ovat jääneet täysin merkitsemättä 18 kartalle. Kaikki kylän torpat löytyvät ainoastaan Björnvikin kartalta. Viikin, Tomtbackan ja Numlaxin kartanoiden kartoilla näkyy osa niiden alaisista torpista.⁷ Lisäksi Otnäsin vuoden 1692 kartan krouvi saattaa olla kylän torppa, sillä samalla paikalla oli myöhemmin 1700- ja 1800-luvuilla Björnholmin torppa⁸.

Maanmittauskonseptit eivät juurikaan muuta puhtaaksi piirretyiltä kartoilta saatavaa kuvaa seudun torpista. Ainoastaan kahdella maanmittauskonseptilla voi olla puhtaaksi piirretyiltä kartoilta puuttuvia torppia. Västersundomin kartanon alaiset torpat näkyvät maanmittauskonseptilla mahdollisesti pisteinä ilman selitystä⁹. Poikkeuksellisen huonokuntoisella Ylä-Keravan vuoden 1692 maanmittauskonseptilla kartanon lisäksi olevat neljä taloa voivat myös olla torppia¹⁰. Loppujen lopuksi kartoilla on varmuudella

Renki Winterin vuonna 1793 rakennettu mäkitupa Porvoon Ilolan Postimäellä. Tällaisissa pikkutuvissa mäkitupalaiset perheineen asuivat. Kuva: Ulla Salme-la.

vain noin 16 % henki- ja tositemkirjojen torpista. Mikäli maamittauskonseptien epävarmat torpat huomioidaan, on vastaava määrä noin 28 %.

Vähintäänkin kaksi kolmesta Helsingin ja Sipoon isoavihaa vanhemmista torpasta näyttää siis olevan oman aikansa karttojen ulottumattomissa. Tilanne ei välttämättä ole ihan näin paha, sillä osa näistä torpista on todennäköisesti samoja kuin 1700-luvun jälkipuoliskon isojakokarttojen torpat. Tästä huolimatta Helsingin ja Sipoon vanhempien torppien paikkojen todellinen määrä tulee jäämään ikuisiksi arvoitukseksi. Edellä mainitut esimerkit Sipoosta kertovat siitä, että alueella on henki- ja tositemkirjoissa huomiotta jääneitä 1600-luvun torppia. Samaan viittaaavat eräiden 1600- ja 1700-lukujen vaihteen karttojen paikannimet. Esimerkiksi Helsingin pitäjän Övitsbölen vuoden 1699 kartalta löytyy autiona oleva "torp åker"¹¹.

Koska Suomen torppia ei ole vielä tutkittu riittävän kattavasti, ei ole tiedossa kuinka yleinen edellä kuvattu tilanne on koko maan mittapuutteissa. Tällä hetkellä arkeologisesti kiinnostavia vanhoja torppia jää kuitenkin inventoinneissa usein kadoksiin sen vuoksi, että valmistelutöiden aikana ei perehdytä riittävän tarkasti historiallisiin lähteisiin. Koska torppien olemassa olosta ei ole kentälle mentäessä tietoa, ei niitä sieltä edes etsitä. Toisaalta kartoille merkitsemättömien torppien löytäminen maastosta saattaa olla aikaa vievää työtä.

MÄKITUVAT

Torpparit eivät olleet ainoita tilattomia tai edes huono-osaisimpia asuinympäristössään. Tultaessa 1600- ja 1700-luvuille lähteistä nousee esiin lukuisa ja kirjava joukko erilaisia enemmän tai vähemmän säännöllisestä tilan tai torpan pidosta irrallisia maaseudun

asukkaita. Torppareiden alapuolella yhteiskunnallisessa hierarkiassa olivat mm. mäkitupalaiset¹².

Suomen kielen mäkitupa juontuu ruotsin backstuga-sanasta. Mäkitupalaisen nimitys ruotsissa on backstugusittare. Mäkitupa-nimi juontuu siitä, että osa niistä on rakennettu mäenrinteisiin kaivettuihin kuopanteisiin¹³. Tällaisia rakenteita kutsutaan Ruotsissa myös nimillä jordstuga eli maapirtti ja jordkula eli maahuone (korsu)¹⁴. Suomessa köyhä väki on asunut kuoppiin tehdyissä maapirteissä vielä 1900-luvun alkupuolella.¹⁵ Kyse on varsin yksinkertaisesta ja arkaaisestakin rakennustavasta, joka kuvastaa hyvin asukkaidensa alhaista yhteiskunnallista asemaa.

Siinä missä torpat olivat osatiloja eli erikseen määritetyn päätilan osia, olivat mäkituvat lähinnä asuntotontteina toimineita vuokra-alueita, joiden ala oli liian pieni päätoimiseen maanviljelyyn. Mäkitupalaiset eivät olleet kenenkään vakinaisessa vuosispalveluksessa. Mäkitupalainen oli usein itsellinen, joka sai toimentulonsa erilaisista sekalaisista töistä. Monet mäkitupalaiset olivat myös ilman mestarinkirjaa toimineita käsityöläisiä, kuten kylien räätäleitä tai suutareita. Osaan mäkituvista liittyi jonkin verran peltoa ja useampiin ainakin perunamaa. Mäkitupalaisilla saattoi olla myös kotieläimiä ja jopa jokunen lehmä. Loppujen lopuksi raja mäkitupien ja torppien välillä on ollut häilyvä. Esimerkiksi 1700-luvun asiakirjoista löytyy torppia ilman maata tai kylvöä.¹⁶ Torpan paikoilla esiintyy myös erilaisia kuopparakenteita, jotka voivat olla kellarien sijasta mäkitupia tai maapirtejä¹⁷.

Mäkitupalaitos sisällytettiin Ruotsin valtakunnan lainsäädäntöön vuonna 1762¹⁸. Mäkituvat mainitaan myös vuoden 1739 palokollissäännössä¹⁹. Mäkituviksi kutsuttuja tilattoman väestön asuinpaikkoja on kuitenkin ollut olemassa jo ennen 1700-lukua. Backstuga-nimitystä käytettiin Ruotsissa viimeistään

Maahan kaivettu rakennus Helsingin Kärryn autioituneen kyläpaikan laidalla olevalla terassilla. Koivut kasvavat seinävallien päällä. Kuva. V.-P. Suhonen.

mäisiä pikkutupia. Hyvä esimerkki nykypäivään säilyneestä ja museoidusta mäkitupa-alueesta on Porvoon Ilolan Postimäki, jonka vanhin mäkitupa, renki Winterin tupa, on vuodelta 1793²⁷. Hylätyt

1600-luvulla²⁰, ja mäkitupia myös merkittiin tuon aikaisille kartoille²¹. Valtakunnan Suomen puoleisen osan 1600- ja 1700-lukujen karttojen mäkitupien määrästä ei ole käytettävissä tutkimustietoa. Esimerkkejä mäkituvista on kuitenkin löydettävissä. Mäkitupia vastaavia 1600-luvun tupia on esimerkiksi Svartån ruukin vuoden 1689 kartalla ja Alhovin vuoden 1695 kartalla²². Seuraavalla vuosisadalla Uudenkaarlepyyn Munsalan kylän vuoden 1751 kartalta löytyy kolme itsellisten tupaa ("inhyses stuga") ja sepän tupa²³. Nokian Kohmalan kylän vuoden 1769 isojakokartalla on puolestaan kyläpaikasta erillään oleva mäkitupa ("backstuga"). Mäkituvan symboli on kartalla samanlainen kuin viereisellä sotilastorpalla.²⁴

Mäkitupien määrä alkoi Suomessa kasvaa varsinaisesti vasta 1800-luvun puolivälissä²⁵. Torppari- ja mäkitupajärjestelmät lakkautettiin samaan aikaan. Mäkitupalaiset saivat oikeuden lunastaa vuokra-alueensa torpparilain nojalla vuoden 1918 heinäkuusta lähtien²⁶. Suomessa on kohdejoukon nuoruudesta johtuen yhä jäljellä lukuisia alkuperäisiä mäkitupia. Kuoppa-asuntojen sijasta ne ovat kuitenkin 1700-luvun lopun ja 1900-luvun alun välillä rakennettuja mummonmökki-

pikkutupamäkituvat erottuvat maastossa kivijalkoina, kulmakivinä, seinäpenkkoina ja erilaisina tulisijan jäännöksinä. Pienen kokonsa (usein vain 3–4 m x 3–4 m) vuoksi mäkitupia ei päällisin puolin tarkasteltuna välttämättä tunnista asuinrakennuksiksi. Lisäksi ne voidaan helposti sekoittaa torppiin.

Suomen alueella olevien kuoppa mäessä tai maassa tyyppisten mäkitupien lukumäärästä ei ole tällä hetkellä mahdollista esittää minkäänlaista arviota. Arkeologit ovat todennäköisesti nähneet maastossa useita mäkitupien jäännöksiä mutta eivät yleensä ole tunnistanee rakennetyyppejä, joka saattaa muistuttaa kellaria, sauna tai jopa tervahautaa²⁸. Artikkelin kohdealueelta tällaisia mahdollisia kuoppa-asuntojen jäännöksiä on Helsingissä Haltialassa ja Viikissä olevien torppien alueella²⁹. Suuri osa Helsingin tai Sipoon mäkituvista on kuitenkin edelleen paikantamatta siitä yksinkertaisesta syystä, ettei tämän asuinpaikkatyyppin olemassa oloa vuosina 2007 ja 2011 tehtyjen inventointien aikana edes tiedostettu³⁰.

Hieno esimerkki itäuusimaalaisesta mäkituvasta löytyy Porvoon Brattnäsin Estbölestä³¹. Pellon reunustamaan loivan mäen aurinkoiseen ja tuuliseen etelärinteeseen

on kaivettu noin 3 x 4 metriä laaja kuoppa, jonka kaikki seinät on kylmämuurattu luonnonkivistä. Mäkituvan katto on ajan kuluessa hävinnyt. Oviaukon paikka näkyy eteläseinän itäpuolella. Oviaukon vierellä sisällä on tulisijan jäännös. Kohdetta ei ole merkitty millenkään kartalle, ja sen ajoitus ei ole tiedossa. Tulisijan tiilet viittaavat kuitenkin 1800-luvulle tai 1900-luvun alkuun.

Bratnäsien Estböle on ensimmäinen arkeologien Itä-Uudellamaalla mäkitupa-tyyppiseksi asuinrakennukseksi maastossa varmuudella tunnistama rakenne. Muualla Suomessa on yksittäisiä mäkitupia ja mäkitupa-alueita inventoitu ja joskus myös tunnistettu viime vuosikymmenien aikana. **Hannu Takala** mainitsee Lahden sisällissodan aikaisten taistelupaikkojen inventointikertomuksessaan vuonna 1996 möysät eli köyhien asumat kuopat³². **Timo Jussila** puolestaan havaitsi vuonna 2009 Valkeakosken Valton kylän vuoden 1756 tonttimaan liepeillä rakennuksen perustan, kellarikuopan ja mahdollisen kiukaan jäännöksen. Jussila arvelee kyseessä olleen mäkitupatyyppinen asutus³³. **Petro Pesonen** tarkasti vuonna 2014 Ähtärissä mahdollisesti 1500-luvun lopulle ajoittuvan itsellisen asuinpaikan, Parkkosenkankaan. Etelään antavalla rinteellä oli havaittavissa noin 6 x 3 metrin kokoinen ja hieman kehikkomainen rakennuksen "hahmo", jonka lounaispäässä on syvä kuoppa.³⁴ Kuvan perusteella kyseessä voi hyvinkin olla joko mäkitupa tai maapirtti.

Arkeologit ovat myös voineet tutkia historiallisia asuinpaikkoja tietämättään sitä, että ne saattavat liittyä tilattomaan väestöön. Mu-

seoviraston arkeologien vuosina 2009–2012 tutkimat Haminan Tursannotkon ja Tupakan kaan esihistoriallisina pidetyt röykkiöt paljastuivat 1600–1700-lukujen kiviuneiksi.³⁵ Tutkimuksessa ei huomioitu mahdollisuutta, että paikalla olisi ollut Haminan kaupunkia ympäröineissä metsissä asuneiden tilattomien yksinkertaiset asumat.

Metsien asutusrakeologiaan on kiinnitetty viime vuosina kiitettävästi huomiota esimerkiksi Skaik-projektin puitteissa ja metsähallituksen inventoinneissa³⁶. Mäkitupien yhteydessä on kuitenkin syytä nostaa tarkemmin esiin Museoviraston vuoden 2007 Kaskiprojekti, jonka yhteydessä tutkittiin kahdeksan Pirkanmaalla Kalvolassa ja Lempäälässä sijainnutta kaskiraunioaluetta³⁷. Jälkikäteen katsoen kohteita olisi ollut syytä tutkia laajemmin asutusrakeologisesta näkökulmasta. Ruotsissa metsien viljelyraunioiden arkeologisten tutkimusten seurauksena on ollut niitä synnyttäneiden asumien esiin nousu. Usein joku oletetuista viljelyrauniosta on todellisuudessa rakennuksen kiuaskiveys.³⁸ Kaskiprojektin aikana Kalvolan Janhasta löydettiin ristiin kynnettyjä fossiilisia auranjälkiä, yksi maasta ja kivistä tehdyn perustuksen jäännös sekä alkujaan kaskirauniona pidetty röykkiö, jonka alta paljastui liesikiveys. Toritun kaskiraunioalueelta löytyi puolestaan neljä neliömäistä kuopannetta, joista yhden vie-

Helsingin Viikissä sijaitsevan Bexin torpan alueella oleva mahdollinen mäkitupatyyppinen rakennus. Etualalla näkyy rinteellä oleva uunin kumpare, jonka vierellä vasemmalla hahmottuu neliömäinen kuoppa. Kuva. V.-P. Suhonen.

Mäkitupa Porvoon Estbölessä. Kuva on otettu suoraan edestäpäin viereiseltä pellolta. Kuvassa näkyy oviaukko ja seinäkiveystä. Kuva. V.-P. Suhonen.

rellä olleesta kaatuneen kuusikon juurikosta saatiin 1800- ja 1900-lukujen asuinpaikkaan viittaavia löytöjä. Radiohiiliajoituksen perusteella Torittu oli kaskettu 1600–1800-lukujen välillä. Kyseessä saattoi olla uudella ajalla syntyneen torpan tai mäkituvan jäännös. Oli myös mahdollista, että vanha kaskialue oli vallattu asutuksen piiriin 1800- ja 1900-luvuilla.³⁹

Helsingin ja Sipoon tilattomat

Helsingin ja Sipoon pitäjiä tilattomista alkaa olla tarkempia tietoja 1600-luvulta lähtien. Tilaton väestö koostui tuolloin rengeistä ja piioista, ratsumiehistä ja sotilaista, laivamiehistä, itsellisistä eli loisista, vapaiden ja irtonaisten työläisten ryhmistä, kerjäläisistä, käsityöläisistä ja torppareista. Ei tiedetä lisääntyikö maaseudun tilattomien määrä todellisuudessa vasta 1600-luvulla. Kyseessä voi olla historiallisten lähteiden synnyttämä harha, sillä tuomiokirjoihin merkityt yksittäi-

set tiedot kertovat tilatonta väestöä olleen jo 1500-luvulla. Historialliset lähteet eivät kuitenkaan anna minkäänlaista perustaa arvioida heidän tuolloista lukumääräänsä.⁴⁰ Sama koskee luonnollisesti myös keskiaikaa.

Tapio Salminen on kiteyttänyt Vantaan keskiajan historiassa keskiajan tilattoman väestön tutkimustilanteen seuraavasti: "Myös maaseudun itsellisten eli taloissa ja kylien tonttimaiden liepeillä asuneiden paimentamiseen, eränkäyntiin, metsätöihin, aidantekoon, erilaisiin käsityön aloihin tai eläinten hoitoon erikoistuneiden miesten ja naisten ryhmän juuret takautuvat myöhemmässä 1600-luvun muodossaan myöhäiskeskiajalle, mutta koska 1500-luvun vero- ja oikeushallinto oli heistä harvoin kiinnostunut, he jäivät keskiajan kylissä näkymättömiin". Keskiajan ja uuden ajan alun tilattomia ei ole Suomessa toistaiseksi tutkittu juuri lainkaan. Heitä on kuitenkin varmasti ollut olemassa. Muutamit säilyneet lähteet kertovat keskiajan käsityöläisistä, kuten nahkureista, sepistä ja suutareista. Lisäksi 1300-luvun puolivälistä

peräisin olevassa kuningas **Maunu Eerikinpojan** maanlaissa on palkollisuuteen liittyviä säädöksiä.⁴¹

Loppujen lopuksi on varsin todennäköistä, että Helsingin ja Sipoon maaseudulla on ollut tilattomia keskiajalta lähtien. On myös mahdollista, että ruotsalaiskolonisaation alkuvaiheessa osa tulijoista on ollut orjia. Vantaan Brutuby saattaa kantaa nimessään muistoa tilaa isännän puolesta hoitaneesta orjasta, brytistä.⁴²

Tilattomat muodostivat viimeistään 1600-luvulla niin merkittävän osan maaseudun asutuksesta, ettei heitä voi yksinkertaisesti jättää heitä huomiotta, mikäli halutaan realistinen ja kokonaisvaltainen arkeologinen kuva koko väestön elintasosta ja sen vaihtelusta eri ryhmien välillä ja sisällä. Helsingin, Tuusulan, Sipoon ja Nurmijärven käräjäkunnista vuoden 1634 henkikirjaan merkityistä asukkaista vähintään 41,7 % eli 1257 henkeä oli tilattomia (palkollisia, sotilaita, itsellisiä ja käsityöläisiä). Vielä kuusikymmentä vuotta myöhemmin saman alueen väestöstä noin 32 % oli tilattomia. Vuonna 1634 henkikirjoissa ei ollut yhtään torpparia. Vuonna 1694 heitä oli alueella 47.⁴³ On arvioitu, että tilattomia olisi ollut 1600-luvun maaseudulla noin 20–30 % väestöstä⁴⁴.

Vaikka tilattomat olivat yleensä ottaen maaseutuyhteiskunnan köyhin väestöryhmä, oli heidän joukossaan esimerkiksi Helsingin pitäjässä myös hyvin toimeentulevia käsityöiden ja merenkulun ammattilaisia⁴⁵. Tilattomien elintason haitari on saattanut olla yllättävän leveä. Tällä hetkellä konkreettiset arkeologiset tiedot tilattoman väestön arkipäivän elämänlaadusta ja materiaalisesta kulttuurista puuttuvat jokseenkin kokonaan. Ruotsissa arkeologit ovat jo kauan tutkineet mäkitupia ja saaneet sellaisia merkkejä kulkuksesta ja kontakteista, joita normaalisti ei yhdistetä tilattomien asuin- ja elinympäristöön⁴⁶. Myös käsityksemme Suomen torppareiden ja mäkitupalaisien elintasosta voivat hyvinkin muuttua arkeologisen tutkimuksen myötä.

Tilattomat tulee ottaa arkeologiassa huomioon myös kylissä asuneena näkymättömänä väestöryhmänä, joka on sekä tarvinnut että tuottanut asuinpaikkoja. Historiasta tiedetään, että palkolliset olivat maaseudun liikkuvien väestöryhmä. He kulkivat palvelupaikkojen perässä talosta taloon, kylästä kylään ja pitäjästä toiseen. Palkollisille tyypillinen piirre oli pyrkimys sosiaaliseen nousuun. Palkolliset saattoivat tulla talolliseksi naimalla leski-isännän tai -emännän. Varsin yleinen tie parempaan oli kuitenkin uudisasutus. Tultaessa 1700-luvulle tämä merkitsi torpan tai mäkituvan perustamista.⁴⁷ Maaseudun tilattomalla väestöllä on siis ollut merkittävä rooli sekä kylien sisäisessä dynamiikassa että uudisasutustoiminnassa.

Mäkitupa Porvoon Estbölessä. Kuva on otettu mäkituvan viereltä. Kuvassa näkyy oviaukko, seinämuuria ja tulisija. Kuva. V.-P. Suhonen.

J. Levangin vuosina 1761–1764 laatimalla Uudenmaan Lapinjärven Kirkokylän kartalla hahmottuu tilattoman väestön moninaisuus. Kartalla näkyy mm. mäkitupia, sotilastorppa ja torppia. Karttalähde. Kansallisarkisto.

Maaseudun tilattoman väestön määrän kasvu liittyy hiukan ristiriitaisesti sekä hyviin että huonoihin aikoihin⁴⁸. Asutuksen lisääntyessä ja tihentyessä rintamaiden kylien talollisten liikkumatila vähentyi. Kylien keskusalueiden vanhoja kantatiloja ei ollut mahdollista halkoa loputtomiin ja uusia elinkelpoisia taloja ei yksinkertaisesti ollut enää tilaa raivata. Talonpoikien perintötilatta jääneistä pojista ja tyttäristä muodostui tilattomia maaseudun palkollisten ja muun irtaimen väestön rinnalle. Samalla syntyi uusi dynaaminen väestöresurssi, joka osin purkaantui muuttoina ja uudisasutuksena. Vanhemmilla asutusalueille kato- ja sota-ajat johtivat 1600-luvulla siihen, että osa talollista joutui nälän, väenpuutteen ja verovelkojen takia luopumaan tiloistaan ja vajoamaan sosiaalisessa asteikossa alaspäin itselliseksi tai loisiväeksi.⁴⁹ Olisi helppo olettaa, että maaseudun lamakausi merkitsisi tilattomille aina vaikeuksia mahdollisten toimeentulostrategioiden vähentyessä. Helsingin pitäjän tilattomien suuresta määrästä huolimatta, tilalliset kilpailivat 1600-luvulla kiivaasti heidän työpanoksestaan⁵⁰. Yhtenä

syynä on saattanut olla se, että kartanot ja tilat tarvitsivat työvoimaa pitääkseen käytössä käsiinsä päätyneiden autiotilojen pellot ja niityt.

Tilattomat ovat siis olleet maaseudun väestöresurssi ja ylijäämä, joka on hyvinä aikoina purkaantunut kylien reuna-alueiden uudisasutuksena ja -raivauksena. Näin tapahtui Itä-Uudellamaalla torppa- ja mäkitupalaitoksen leviämisen myötä 1700- ja 1800-luvuilla. Arkeologeille jää selvittäväksi onko vastaavanlaisia ekspansiovaiheita ollut Porvoon läänissä jo aiemmin. Ruotsissa on pidetty yhtenä mahdollisena syynä syrjäalueiden myöhäiskeskiaikaiseen autioitumiseen sitä, että niiltä on muutettu takaisin voimakkaasta asutustaantumasta kärsineille keskusalueille⁵¹. On kysyttävä tapahtuiko 1500-luvun jälkipuoliskon ja 1600-luvun asutustaantumisen kuluessa samanlainen keskiajalla asutettujen kylien reuna-alueiden tyhjentyminen? Ja edelleen ovatko autiopyölit ensimmäinen merkki keskiajan suotuisan väestönkasvun hiljattaisesta taitumisesta ja huonompien aikojen saapumisesta? Samoin asutettiin

1700- ja 1800-luvuilla uudelleen näitä aiemmin autioituneita alueita? On mielenkiintoista, että noin 60 %:ssa Helsingin ja Sipoon pitäjiä isoavihaa edeltävistä torppakylästä on myös keskiaikaista ulkokylänmaata eli autioitumista.

Missä tilattomat ovat asuneet?

Edellä on jo käsitelty Helsingin ja Sipoon kadoksissa olevia torppia. Mäkitupien osalta tilanne on vielä pahempi. 1700-luvun jälkipuoliskoa vanhempien mäkitupien määrästä ei ole mahdollista esittää minkäänlaista arviota. Ainakaan vielä Helsingin ja Sipoon pitäjiä 1600- ja 1700-lukujen kartoilta ei myöskään ole löytynyt varmoja merkintöjä mäkituvista. Maanmittari **Samuel Broteruksen** Kårbölen ja Skattmansbyn kartoille merkitsemät luonteeltaan epäselvät "pikkumökit" saattavat kuitenkin olla mäkitupia. Kummatakaan kylästä ei ole tietoja maanmittauksen aikana olemassa olleista torpista. Kårbölen vuoden 1699 kartalle on merkitty pieni savupiipullinen talo joen rantaan. Talon koko on noin neljäsosa saman kartan tilasymbolista. Paikalla ei ole koskea, joten kyseessä ei luultavasti ole mylly. Rantapeltojen laidalla oleva riihi tai venevaja se sen sijaan saattaa olla. Samankaltainen savupiipullinen "pikkumökki" näkyy myös Skattmansbyn vuoden 1699 kartan maanmittauskonseptilla. Veromiehen kylän pikkurakennus on keskellä ryhmäkylän tonttimaata, joten se ei ainakaan ole tulipaaloaltis riihi.

Oletettavasti tilattomia on asunut Helsingin ja Sipoon pitäjiä "taloiden nurkissa", renkituvissa, saunoissa, ulkorakennuksissa ja tonttimaiden laidoilla olevissa pikkumökeissä. Alueen isojakokartoilla näkyy usein kantatilojen tonttien ulkopuolisia nimeämättömiä rakennusryhmiä ja -alueita⁵². Monet näistä rakennuksista liittyvät maatalouden harjoittamiseen,

mutta ei ole myöskään pois suljettua, että osa niistä olisi joko torppia tai muita tilattomien asumia. Ainoa keino saada selvyyttä asiaan on ottaa tällaiset paikat arkeologisen tutkimuksen piiriin.

Historialliset lähteet todistavat lisäksi sen, että torppareita ja muita tilattomia on elänyt Helsingin ja Sipoon kylien metsissä viimeistään 1600-luvulla. Metsien taloudellisen arvonn kasvun myötä alkoivat sekä kruunu että talolliset tuolloin suhtautua aiempaa ankarammin takamaiden tilattomiin. Koska kruunu pelkäsi metsien ehtymistä, alettiin metsänkäyttöä rajoittaa säädöksin. Vuoden 1647 metsäasetuksen mukaan itsellisillä ei ollut oikeutta perustaa asumuksia yhteismaalle ilman maanomistajan suostumusta. Ilman lupaa rakennetut torpat ja talot sai purkaa pois. Vuoden 1664 palkollissäännössä kiellettiin isäntiä antamasta maata palkaksi palveluväelleen.⁵³ Kruunu pyrki lisäksi lainsäädännöllä takaamaan sen, että irtain väestö olisi joko sotaväessä tai työvoimaa tarvitsevien tilallisten palveluksessa⁵⁴.

Itsellisten kylien yhteismaalla sijaitsevat tuvat ja kaskimaat sekä kotitarvepuiden kerääminen metsistä aiheuttivat 1600-luvulla toistuvasti riitoja Helsingin ja Sipoon pitäjisissä. Tutkimuskirjallisuudessa on tietoja oikeudenkäynneistä mm. Helsingin pitäjän Kirkonkylästä, Malmilta ja Veromiehenkylästä sekä Sipoon pitäjän Gesterbystä, Hindsbystä ja Borgbystä⁵⁵. On varmaankin turha edes mainita, ettei näitä tilattomien asumia näy mainittujen kylien vanhoilla kartoilla.

Mäkitupien suhde sekä isojaossa hajonneisiin kyläpaikkoihin että jo aiemmin autioituneisiin tonttimaihin kaipaava omaa arkeologista tarkasteluaan. Samalla tavalla kuin torppia, myös mäkitupia on voitu perustaa varhain autioituneille tonttimaille. Porvoon Brattnäsin mäkitupa sijaitsee alueella, mihin on merkitty vuodelta 1699 peräisin olevalle kartalle Estböle-niminen

Israel Caloniuksen Pernajan Skinnarbyn vuoden 1776 kartalle on merkitty sotilastorpan vierelle inhykses torp eli itsellisen torppa. Torppaan ei liity viljelyksiä ja se on mäkitupaa vastaava asuintontti. Karttälähde. Kansallisarkisto.

peltoryhmä⁵⁶. Kartan muita mielenkiintoisia paikannimiä ovat mm. Estdahlen, Munkåker ja miksei myös tilannimi Korsnäs. Arkeologiset tutkimukset saattaisivat selvittää sen, onko mäkitupa Itä-Uudellamaalla 1300- ja 1400-luvuilla toimineeseen virolaiseen Padisten luostariin liittyvän keskiaikaisen autiopyölin paikalla.

Edellä mainittu Porvoon Ilola eli Illby ilmaantuu lähteisiin ensimmäisen kerran jo vuonna 1491⁵⁷. Kylässä oli vuonna 1540 seitsemää veromarkkaa jakamassa 17 talonpoikaa⁵⁸. Vielä kylän isojakokartan laatimisen aikana vuosina 1766–1785 Postimäen nykyinen mäkitupa-alue oli osa vanhaa ryhmäkylää Nikus-nimisen kruunun postitilan tonttina⁵⁹. Sata vuotta myöhemmin laaditulla kartalla Nikusin tonttimaa on jo mäkitupa-aluetta⁶⁰. Vanha tyhjentynyt kyläpaikka oli muuttunut tilattomien asuinalueeksi. Tällaisen tapahtumakulun yleisyydestä ei tällä hetkellä ole käytettävissä tutkimustietoa.

LOPUKSI

Tilaton väestö on sekä historiallisten lähteiden puutteen että arkeologisten tutkimusten vähyyden vuoksi vaikeasti määriteltävissä ja lähestyttävissä oleva väestöryhmä. Tilaton väestö on hyvä esimerkki marginaalisesta historiallisesta tutkimuskohteesta, jossa arkeologian rooli nousee erityisen merkittäväksi, ellei jopa korvaamattomaksi. Arkeologit eivät kuitenkaan ole vielä ottaneet vastaan tilattoman väestön heille esittämää haastetta. Tästä johtuen kuva maaseudun sosiaalisesta rakenteesta ja materiaalisesta kulttuurista on tällä hetkellä arkeologisesti vääristynyt.

Koska arkeologisoituneita mäkitupia ei ylipäänsä juurikaan tunneta, tällä hetkellä ei ole mahdollista esittää systemaattiseen tietoon perustuvaa käsitystä niihin liittyvistä rakennuspaikan valinnan perusteista sekä maaston ilmiöistä ja piirteistä. Ennen kuin tietomme ja samalla inventointimenetelmämme kehittyvät, paras keino löytää mäkitupia

on yksinkertaisesti kulkea kylien yhteismaila metsissä ja peltojen keskellä sekä laidoilla olevilla viljelykseen kelpaamattomilla mäillä ja kumpareilla. Maastossa on muistettava se, että maaseudun köyhimmän väestön mäkituvat tuskin sijaitsisivat aina asumiseen optimaalisimmilla paikoilla.

Aivan lopuksi on vielä huomautettava, että Suomessa on laita- ja syrjäalueilla torppien ja mäkitupien lisäksi myös muita lähes tutkimattomia maaseudun elinkeinojen harjoittamiseen olennaisesti liittyviä asutushistoriallisia ilmentymiä. Esimerkiksi karjamajalaitoksen rooli 1700-lukua edeltävässä asutushistoriassa vaatisi lisäselvityksiä. Itse karjamajalaitos liittyy karjan kesälaiduntamiseen kaukana kotitiloista olevilla ulkoniityillä ja -omistuksilla. Koska karjaa oli paimennettava ja lypsettävä säännöllisesti, täytyi niiden luona asua pysyvästi ja sitä varten rakennet-

tiin karjamajoja. Karjamajoihin kuului laidunmaita ja joskus pieniä pelloja. Ruotsissa ensimmäiset karjamajat ("fäbodrar") ovat osa 1000–1200-luvuilla tapahtunutta varhaiskeskiajan asutusekspansiota.⁶¹ Ruotsissa karjamajoja on yleisesti autiopyölien yhteydessä ja karjamajavaihetta saattaa seurata uudistila⁶². Keskiajalla autioitunut asutus tiluksineen on siis voinut säilyttää asemansa talonpoikien talousjärjestelmässä.⁶³ Vastaavasti myös torppa tai mäkitupa voi olla vain yksi jakso saman paikan pitkässä käyttöhistoriassa. ♦

Veli-Pekka Suhonen

veli-pekka.suhonen@museovirasto

Museovirasto

PL 913 (Sturenkatu 4)

00101 Helsinki

LIITE 1. HELSINGIN JA SIPOON PITÄJÄN TORPAT 1652–1712.

Helsingin pitäjä

Kylä	Torpat henki- ja tositemkirjoissa 1654 (KA 7959)–1712 (KA 8144)	Kartta
Björnvik	1 torppa 1664–1670, 1694; 2 torppaa 1707	S. Broterus 1706 (Outnäs KA MH B8a:6/3), 2 torppaa.
Borgnäs	3 torppaa 1694; 1 torppa 1703–1710	L. Forssell 1687 (Viikin latokartano KA MH B7 Helsinki: 33/1-2), 1 mahdollinen torppa.
Clemetskog	1 torppa 1710	Ei ajanjakson karttaa.
Degerö	2 torppaa 1691, 1693; 1 torppa 1694	Ei ajanjakson karttaa.
Gumtäkt	3 torppaa 1694, 1706–1710; 4 torppaa 1703	Ei ajanjakson karttaa.
Hertonäs	1 torppa 1694, 1712	Ei ajanjakson karttaa.
Hindernäs	1 torppa 1703	Ei ajanjakson karttaa.
Häkansböle	1 torppa 1703	S. Broterus 1708 (Tikkurila KA MH B9:9/52–54), ei torppaa.
Kilo	1 torppa 1694	S. Broterus 1691 (Suurhuopalahti KA MH B8a:16/1-2), ei torppaa.
Meilby-Sjöskog	1 torppa 1703	S. Broterus 1699 (Oulunkylä KA MH B7 Helsinki: 21/1-2), ei torppaa.
Munknäs	1 torppa 1694, 1710; 2 torppaa 1708, 1712	L. Forssell 1681 (Munkkiniemi KA MH B7 Helsinki: 19/1), ei torppaa. S. Broterus 1701 (Munkkiniemi KA MH B7 Helsinki: 19/2): ei torppaa.

Kylä	Torpat henki- ja tositemkirjoissa 1654 (KA 7959)–1712 (KA 8144)	Kartta
Mäkkylä	2 torppaa 1694	S. Broterus 1691 (Suurhuopalahti KA MH B8a:16/1-2), ei torppaa.
Numlax/Paijala	4 torppaa 1694, 1710, 1712; 3 torppaa 1703, 1706, 1708	S. Broterus 1707 (Numlahti KA MH B33:3/1-2), kolme torppaa.
Otnäs	1 torppa 1706; 2 torppaa 1708–1710	S. Broterus 1692 (Outnäs KA MH B8a:6/1-2), ei torppia, krouvin paikka. S. Broterus 1706 (Outnäs KA MH B8a:6/3), torppa.
Outby	1 torppa 1654, 1669–70, 1675–76, 1680, 1682, 1691	Ei ajanjakson karttaa.
Sottungsby	1 torppa 1675; 2 torppaa 1676–93; 1 torppa 1694; 2 torppaa 1712	S. Broterus 1708 (Tikkurila KA MH B9:9/52–54), ei torppia.
Stor-Hoplax (Alberga)	1 torppa 1706–1708; 2 torppaa 1675–82, 1710; 4 torppaa 1691, 1693	S. Broterus 1691 (Suurhuopalahti KA MH B8a:16/1-2), ei torppaa.
Tomtbacka	1 torppa 1691; 2 torppaa 1703; 3 torppaa 1706–1712	L. Forssell 1691 (Haltiala KA MH B7 Helsinki:4/1-2), 1 torppa.
Valkjärvi	1 torppa 1694	
Viikin latokartano (Vikbacka)	1 torppa 1703	L. Forssell 1687 (Viikin latokartano KA MH B7 Helsinki: 33/1-2), ei torppaa.
Västersundom	4 torppaa 1691–94; 2 torppaa 1703, 1710–12; 1 torppa 1706, 1708	S. Broterus 1708 (Länsisalmi KA MH B11b:7/1), 1 torppa. Torppia maanmittauskonseptilla (MMA Helsinki Ibe* 56).
Wargnäs torp (Ripuby)	1 torppa 1654, 1662–65	

Sipoon pitäjä

Kylä	Torpat henki- ja tositemkirjoissa 1654 (KA 7959)–1712 (KA 8144)	Kartta
Långnäs	1 torppa 1654–1656, 1662–70, 1675–76, 1680, 1682; 2 torppaa 1706, 1710, 1712	Ei ajanjakson karttaa.
Massby		S. Broterus 1694 (KA MH KA b43: 7/1), 1 torppa.
Nackskog (Aro torp)	1 torppa 1675–76, 1678, 1680, 1682, 1691–93	S. Broterus 1700 (KA MH b49 ¹ 8/1-4), ei torppia.
Nevas	1 torppa 1691, 1693; 2 torppaa 1702, 1710–1712; 4 torppaa 1706	S. Broterus 1692 (KA b43a: 3/1-2), ei torppia.
Nickby	2 torppaa 1706, 1710, 1712	S. Broterus 1695 (KA MH b43a: 1/1), ei torppia.
Råskog	1 torppa 1675–76, 1678, 1680, 1682, 1691–94, 1710, 1712	S. Broterus 1708 (KA MMA 14 Nurmijärvi Ibc* 19), ei torppaa.
Salpar	1655; 1668–70; 1691–94, 1703	S. Broterus 1694 (KA MH b43a: 10/1), yksi torppa.
Skäddarby		S. Broterus 1698 (KA MH b43a: 7/1), 1 torppa.
Träskby	1 torppa 1702–1703, 1706, 1710, 1712	S. Broterus 1694 (KA MH b43a: 10/1): ei torppia.
Östersundom	1 torppa 1703	L. Forssell 1690 (KA MH b43a: 11/1-2), ei torppia.
Över-Kervå	4 torppaa 1703; 1 torppa 1708	S. Broterus 1692 (KA MH B50a 3/1-2): ei torppia, torpat maanmittauskonseptilla (MMA Tuusula Iba* 28).

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Kansallisarkisto

Maanmittaushallituksen kartat (liitteessä 1 mainittamattomat kartat)

Bonej, Joh. & Winter T. 1766-1785: Ilola/Illby; Karta öfver egorne med delningsbeskrifning 1766-1785 (B6c:12/1-12)

Broterus, Samuel 1694: Spjutsundin kylä Sipoon pitäjässä koskeva maanmittauskonsepti. Sis. selitelmän. Maanmittauskonseptit, MMA Sipoo 35.

Broterus, Samuel 1695: Geometrisk charta och afritning uppå Alho belägit i karis sochn och Rasborg lähn västra dhel, afmätt åhr 1695. MH KA B15 1/1.

Broterus, Samuel 1699a: Myllymäki/Kvarnbacka; Kvarnbacka, Mårtensby, Kårböle, Öfvitsböle och Tolkyby: Egokarta med beskrifning 1699-1699 (B11a:4/1-2).

Broterus, Samuel 1699b: Brattnäs/Brattnäs och Kråkö Karta öfver egorne med beskrifning. (B21 14/2).

Lalin, E. 1768: Tapanila/Staffansby; Isojaon kartta ja asiakirjat viljelyksistä 1768–1768 (B7Helsinki:28/4-6)

Lindh, K 1883-1887: Ilola/Illby; Storskiftsregleringskarta med handlingar 1883-1887 (B6c:12/14-49).

Wettersvik, Johan 1689: Knappsby; Knappsby och Svartå bruk: karta med beskrifning 1689-1689 (B16:21/1-2).

SAY = Suomen asutuksen yleisluettelo.

Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit

Henki- ja tositemkirjat, 1654 (KA 7959)–1712 (KA 8144).

Voudintilit, Porvoon läänin maakirjat 1540 (KA 2920) & 1547–1548 (KA 2961)

Museovirasto, Kulttuuriympäristön tutkimusraportit (<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>)

Bilund, Antti 2013: Nokia Kohmala osayleiskaava-alueen muinaisjäänösinventointi 2013. Mikroliitti Oy.

Jussila, Timo 2009: Valkeakoski, Lounaissaunnan osayleiskaava-alueen muinaisjäänösinventointi. Mikroliitti Oy.

Jussila, Timo & Sepänmaa, Timo 2014: Uusikaarlepyy, Munsalan asemakaava-alueen muinaisjäänösinventointi 2014. Mikroliitti Oy.

Laulumaa, Vesa & Koivisto, Satu 2014: Skogens kulturarv i Kvarkenregionen 2, Skaik 2. Merenkurkun metsien kulttuuriperintö -toteuttamishanke 2011–2013.

Suomen osuuden loppuraportti. Museovirasto, arkeologiset kenttäpalvelut.

Lesell, Kreetta 2009: Hamina Tursanmetsä 1, Hamina Tursanmetsä 2, tarkastuskertomukset Tupakangas 1 ja 2, Hamina Kääkkäri ja Hamina Kallioharju. Museovirasto.

Lesell, Kreetta 2011: Hamina Vt 7 (E18) Tursanmetsä 1 ja Kääkkäri. Museovirasto, Arkeologiset kenttäpalvelut.

Pesonen, Petro 2012: Hamina Tupakangas 1, historiallisen ajan kiviröykkiön kaivaus; Hamina Tupakangas 2, historiallisen ajan kiviröykkiön kaivaus; Hamina Kallioharju, pronssikautisen kiviröykkiön kartoitus. Museovirasto, Arkeologiset kenttäpalvelut.

Pesonen, Petro 2014: Ähtäri. Muinaisjäänösten tarkastuksia 11.–14.10.2014. Museovirasto.

Suhonen, V.-P. Sipoon historiallisen ajan muinaisjäänösten inventointi 2007. Inventointikertomus. Museovirasto.

Suhonen, V.-P. & Heinonen, Janne 2011: Helsingin keskiaikaiset ja uuden ajan alun kyläpaikat, tutkimusraportti 2011. Museovirasto.

Taivainen, Jouni 2007: Kaskiprojekti, Maakaasuputkijäljellä sijaitsevien kaskiviljelyalueiden kaivaustutkimukset Kalvolan-Lempäälän alueella 20.8.–14.10.2007. Museovirasto.

Takala, Hannu 1996: Selvitys sisällissodan (1918) taistelupaikkojen kartoituksesta Lahdessa. Lahden kaupungin museo.

Vuoristo, Katja 2007: Nurmijärven historiallisen ajan muinaisjäänösten inventointi Klaukkalassa ja Lepsälässä 15.–19.10.2007. Museovirasto.

Painetut lähteet

FMU = Finlands medeltidsurkunder I. – VIII. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910-1935.

MEL = Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning av Åke Holbäck och Elias Wessén. Skr. utg. av institutet för rätthist. forskning. Lund 1962.

NO = Nylands ortnamn, deras former och förekomst till år 1600. Utgivna av Greta Hausen. Svenska litteratursällskapet i Finland CLII, CLX, CLXXVII. Helsingfors 1920-1924.

Kirjallisuus

Antonsson, Hans 2004. Landskap och ödesbölen. Jämtland före, under och efter den medeltida agrarkrisen. *Meddelande* 129/ Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.

Anglert, Mats & Knarrström, Annica 2006. Sentida bösättningar och historisk arkeologi – knappast en marginell historia. *Meta* 4/2006.

Eskola, Susanna 2006: *Rajamerkkien vartijat, maariidat Helsingin ja Sipoon pitäjissä 1630–1669*. Suomen ja Pohjoismaiden historian Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto 5.6.2006

Kuisma, Markku 1990: *Helsingin pitäjän historia 2. Vanhan Helsingin synnystä isoonvihaan 1550–1713*. Vantaa.

Laki vuokra-alueiden lunastamisesta (135/1918), Suomen asetuskokoelma 1918, n:o 135.

Myrdal, Janken 2000: *Jordbruket under feodalismen 1000–1700*. Det svenska jordbrukets historia II. Borås.

Mäkitupa-asetus 1762: Kongl. Maj:ts Förordning, at Jordägare och Hemmansbrukare å Landet måge för gifte Legohjon å sine ägor upbygga Backstugor och Boningsrum 1762. <http://jarvipj.mbnet.fi/dokumentit/makituvat1762.htm>

Nationalencyklopedin, backstuga. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/backstuga> (hämtad 2016-05-22).

Nationalencyklopedin, jordstuga. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/jordstuga> (hämtad 2016-05-22).

Nyberg, Paul 1931: *Sibbo sockens historia I*. Helsingfors.

Nyberg, Paul & Åkerblom, Bror 1950: *Sibbo sockens historia II, 1700-1868*. Helsingfors.

Palkollissääntö 1737: Förnyad Legohjons Stadga, Den 21. Augustii 1739. <http://koti.mbnet.fi/~jarvipj/dokumentit/>.

Rasila, Viljo: Torpparijärjestelmä. *Suomen maatalouden historia. 1. Perinteisen maatalouden aika: esihistoriasta 1870-luvulle / toimittaneet Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Anneli Mäkelä-Alitalo*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:1. Helsinki 2003.

Salminen, Tapio 2014: *Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika*. Keuruu.

Suhonen, V.-P. 2015: Torpat: Itä-Uudenmaan maaseudun arkeologian bulkkitarvake? *SKAS* 2013:3.

Suhonen, V.-P. 2016: Sipoon Massbyn latokartano ja autioitunut asutus. Julkaisematon käsikirjoitus.

Taivainen, Jouni 2008: Kaskiprojektin tutkimuksia Lempäälän Toritussa. *Pirkan maan alta* 9. Tampereen museoiden julkaisuja 105.

Wilmi, Jorma 2003: Palkolliset ja tilaton väestö. *Suomen maatalouden historia. 1. Perinteisen maatalouden aika: esihistoriasta 1870-luvulle / toimittaneet Viljo Ra-*

asila, Eino Jutikkala, Anneli Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:1. Helsinki 2003. 223–238.

LOPPUVIITTEET

- 1 Suhonen 2007, Suhonen 2011, Vuoristo 2007 (Espoo 1, Helsinki 15, Kerava 1, Nurmijärvi 1, Sipoo 5, Vantaa 3).
- 2 Suhonen 2015. ³ Nyberg 1931, s. 51; Nyberg 1950, s. 183; Suhonen 2016.
- 4 Nyberg 1931, 51; Nyberg 1950, s. 183.
- 5 Kansallisarkisto, läänitilit, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilejä, henki- ja tositemkirjat, asiakirjat, henki- ja tositemkirjat (<http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?o=0>).
- 6 Kappaleessa mainittujen karttojen lähteet ks. liite 1.
- 7 Ks. tarkemmin liite 1. Helsinki Tomtbacka Lindö torp 1692, Björnvik Tallbusk & Råssbacka ja Västersundom Sund Torp; Sipoo Massby Danielsbacka torp 1694, Träskby Salpar Torp 1694 ja Skräddarby Torp 1699); Nurmijärvi Numlax gård Sägar torp, Hautala torp ja torp 1707.
- 8 Björnholmin torppa (muinaisjäännösrekisteritunnus 1000028187). Samuel Broteruksen Otnäsän vuoden 1692 kartalle paikalle on merkitty talvitien varrella oleva krouvi. Vuoden 1706 kartalla paikalla on talonsymboli. Se on kuitenkin selvästi pienempi kuin naapurikylän torpilla.
- 9 Samuel Broteruksen Helsingin pitäjän Västersundomin vuoden 1708 kartalle (KA MH B11b:7/1) on merkitty Porvarinlahden rannalle Sund torp. Se on noin kolmen kilometrin päässä tuolloisesta ryhmäkylästä ja noin 2,6 kilometrin päässä sen omistaneesta Västerkullan kartanosta. Sund torp tiluksineen on kirjattu kartaselostukseen. Kartan selitysosassa puhutaan lisäksi kartanon muiden torppareiden viljelemistä peltotilukuista. Näitä muita torppia ei ole merkitty puhtaaksi piirretylle kartalle. Kuten edellä todettiin, osa saattaa näkyä maanmittauskonseptilla tulkinnanvaraisesti pisteinä ilman selitystä. Kartanolla mainitaan henki- ja tositemkirjoissa neljä torppaa vuosina 1691–94, kaksi torppaa vuosina 1703, 1710, 1712 ja yksi torppa vuosina 1706 ja 1708.
- 10 MMA Tuusula Ibza* 28. Henki- ja tositemkirjoissa mainitaan Ylä-Keravan kartanon alaisuudessa oli neljä torppaa vuonna 1703 ja yksi torppa vuonna 1708
- 11 Broterus 1699a Myllymäki / Kvarnbacka; Kvarnbacka, Mårtensby, Kårböle, Öfvitsböle och Tolkby: Egokarta med beskrifning 1699-1699 (B11a:4/1-2)

- 12 Rasila 2003, s. 380.
- 13 *Nationalencyklopedin backstuga.*
- 14 *Nationalencyklopedin, jordstuga.*
- 15 Ks. esim. Museoviraston kuvakokoelmat (Kuvakokoelmat.fi) asiasanat.
- 16 Rasila 2003, s. 365–370, 376–377.
- 17 Esim. Pernaja Idlax (Idlax) Grindas, muinaisjäänösrekisteritunnus 1000003238.
- 18 Kongl. Maj:ts Förordning, at Jordägare och Hemmansbrukare å Landet måge för gifte Legohjon å sine ägor upbygga Backstugor och Boningsrum 1762.
- 19 Förnyad Legohjons Stadga, Den 21. Augustii 1739.
- 20 *Nationalencyklopedin backstuga.*
- 21 Ks. esim. Lärkersholm backstuga: <http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanning-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/or-kelljunga/Pages/Larkesholm.aspx>
- 22 Broterus 1695 MH KA B15 1/1; Wettervik 1689.
- 23 Jussila & Sepänmaa 2014, s. 6-7 (Kartta: KA MH E17-6-15).
- 24 Bilund 2013, s. 5, 9. Inventoinnissa ei löytynyt kivikkoiselta mäkituvan paikalta asumusten jäännöksiä.
- 25 Rasila 2003, s. 376–377.
- 26 Laki vuokra-alueiden lunastamisesta (135/1918), Suomen asetuskokoelma 1918, n:o 135.
- 27 <http://www.postbacken.fi/fi/etusivu/>
- 28 Takala 1996, s. 29.
- 29 Tomtbacka, Torppa 2, muinaisjäänösrekisteritunnus 1000019217; Östervikby Bex (Viikki) muinaisjäänösrekisteritunnus 1000017303.
- 30 Suhonen 2007; Suhonen & Heinonen 2011.
- 31 Muinaisjäänösrekisteritunnus 1000022203, tarkastus 15.4.2016.
- 32 Takala 1996, s. 29.
- 33 Jussila 2009, s. 2, 5.
- 34 Pesonen 2014, s. 52–53. Muinaisjäänösrekisteritunnus 1000025713.
- 35 Lesell 2009, 2011, Pesonen 2012.
- 36 ks. <http://www.metsa.fi/sivustot/metsa/fi/hankkeet/kulttuuriperintoinventointi/Sivut/Valtionmetsien-kulttuuriperintokohteideninventointi.aspx>; Laulu-maa & Koivisto 2014.
- 37 aivainen 2007; Taivainen 2008, s. 42–52.
- 38 Anglert & Knarrström 2006, s. 63.
- 39 Taivainen 2007 & 2008.
- 40 Kuisma 1990, s. 67–70.
- 41 Salminen 2014, s. 257; MEL bygninga balkenum XIII, *Huru man skal leggho hion legh*".
- 42 Salminen 2014, s. 256. Bryti-nimi voi viitata myös kruunun tai kirkon kolonisaattorien palveluksessa olleeseen mieheen, jota on johtanut uudisasutuksen paikallista järjestämistä lampuotien ja verotalonpoikien väliin sijoittuvana voutina.
- 43 Eskola 2006, liite 4. Henkikirjoissa on henkilöitä, joiden sääty ei ole tunnistettavissa.
- 44 Wilmi 2003, s. 237.
- 45 Kuisma 1990, s. 68, Salminen 2014, s. 257.
- 46 Anglert & Knarrström 2006; s. 65
- 47 Wilmi 2003, s. 231–232.
- 48 Salminen 2014, s. 257.
- 49 Wilmi 2003, s. 236.
- 50 Kuisma 1990, s. 67–70.
- 51 Antonsson 2004, s. 34–35.
- 52 Ks. esim. Staffansbyn vuoden 1768 isojakokartta (Lalin 1768).
- 53 Eskola 2006, s. 21–22, 44
- 54 Kuisma 1990, s. 67–70.
- 55 Eskola 2006, s. 67; Kuisma 1990, s. 67–70; Nyberg 1932, s. 284.
- 56 Broterus 1699b.
- 57 FMU 4349.
- 58 KA 2920, s. 262.
- 59 Bonej & Winter 1766-1785.
- 60 Lindh 1883-1887.
- 61 Myrdal 2000, s. 294–295.
- 62 Antonson 2003, s. 88, 107, 199–200, 220.
- 63 Myrdal 2000, s. 294–295.

SOSIAALINEN NÄKÖKULMA TEOLLISUUSARKEOLOGIAAN

TAPAUSESIMERKKEINÄ VARJAKAN JA PATENIEMEN SAHAT OULUN ALUEELLA

ABSTRACT

**A social perspective on industrial archaeology –
The case of the Varjakka and Pateniemi sawmill
communities in the Oulu region in Finland**

Industrial archaeological research in Finland has for the most part focused on the study of historical industrial production sites and artifacts. However, especially in the Anglo-American research tradition, issues such as class, ethnicity, power, and workers' housing conditions have become increasingly prominent over the past three decades. In this article, we propose a social archaeological approach to the study of historical Finnish sawmill communities that brings to the fore the local working-class community and its power relations and social practices. Drawing from sociological studies on working-class communities in early twentieth century Finland, we define community as a locally based group of people who share a common identity and/or are bound together by ties of mutual interdependence.

This definition of community allows for the existence of intra-communal conflicts, power struggles and inequalities, which become evident in the case studies on the early twentieth century Finnish sawmill communities of Varjakka and Pateniemi in the latter part of the article. The case studies also demonstrate the possible uses of different historical data sources in the archaeological study of industrial communities. The article concludes with a short discussion on the challenges involved in the preservation of historical industrial sites.

"Varjakka hiljeni. Vain harmaat kivijalat jäivät kertomaan erään 'sahakaupungin' loiston ajasta. Vähitellen nekin peittyivät sammalen ja tiheään pajuvitikon lehtevään suojaan." (Myllyoja 1990: 179)

TEOLLISUUSARKEOLOGIAN LÄHTÖKOHDAT

Isossa-Britanniassa 1760-luvun tienoilla alkanut teollinen vallankumous jätti jälkeensä höyrykoneilla ja vesivoimalla toimineita tuotantolaitoksia, joiden merkitykseen nopeasti katoavana kulttuuriperintönä havahduttiin 1900-luvun puolivälissä. Teollisuusarkeologia lähti tarpeesta tunnistaa, dokumentoida ja suojella näitä teollisuuskohteita, kun taas ajanjakson ymmärtämisen katsottiin kuuluvan historiantutkimukseen. Näistä lähtökohdista on ymmärrettävää, että tutkimuksen pääpaino on ollut teollisuuden fyysisten jäänneiden, teknologian ja kronologian kuvaamisessa, minkä vuoksi teollisuusarkeologian on syytetty olevan teorialontta ja deskriptiivistä ja suosivan funktiota ja teknologiaa sosiaalisen ja kulttuurisen kustannuksella. (Palmer 1990; Palmer & Neaverson 1998: 3; Casella 2005; Symonds & Casella 2006.)

Teollisuusarkeologian varhainen tutkimus liittyi nimenomaan teollisen vallankumouksen alkuvaiheiden jäännösten, kuten kaivos-toiminnan, teräksen- ja raudanvalmistuksen

sekä tekstiili- ja keramiikkatehtaiden tutkimiseen. Sittemmin periodiajattelusta on luovuttu ja teollisuusarkeologian on katsottu voivan tarkastella teollisuuden jäännöksiä ajankohdasta riippumatta. (Casella 2005; Symonds & Casella 2006.) Myöhempi tutkimus on painottanut 1900-luvun kohteita ja 2000-luvun teollisuutta, kuten avaruusteknologiaa, ydinvoimaloita ja uusiutuvaa energiaa (Stratton & Trinder 2000; González-Ruibal 2014). Suojelun osana esille on noussut myös kysymys siitä, kuinka näitä kohteita voisi ottaa uuteen käyttöön (Burström 2007: 39; Hinnerichsen 2011).

Ruotsissa kiinnostus teollisuusarkeologiaan heräsi 1970-luvulla tehtaiden sulkemisen ja kasvavan työttömyyden myötä. Johtuen näistä lähtökohdista tutkimus oli alusta asti sosiaalis-historiallista; tarkoituksena oli selvittää työläisten historiaa (Burström 2007: 40). Myös Yhdysvalloissa ja Britanniassa teollisuusarkeologisen tutkimuksen keskiöön nousivat 1990-luvulta lähtien sosiaaliset kysymykset, kun tutkimuksen piiriin tulivat tuotantolaitosten lisäksi työläisten asuinpaikat ja tätä kautta työ- ja elinolot sekä kysymykset vallasta ja epätasa-arvosta (esim. Mrozowski et al. 1996; Beaudry & Mrozowski 2001).

Suomessa teollisuusarkeologia on käsitelty lähinnä tuotantolaitoksia ja niiden tuotteita. Täällä on tutkittu teollisuuteen liittyviä kohteita, muun muassa kaivoksia, tervahau-toja ja raudantuotantoon liittyviä masuuneita, mutta tutkimuksessa on keskitytty lähinnä rakenteiden dokumentoimiseen ja teollisiin prosesseihin (esim. Haggrén et al. 2009; Perttola & Knuutinen 2009; Luoto 2014). Viime vuosina mielenkiinto on kuitenkin kohdistunut myös teollisuusyhteisöjen maailmankuvaan (Hytinen et al. käsikirjoitus) ja kaivostoiminnan kulttuurisiin vaikutuksiin (Herva 2014). Erityisesti anglo-amerikkalaisessa tutkimustraditiossa esiin nousseita sosiaaliarkeologian piiriin kuuluvia teemoja

ei ole kuitenkaan suomalaisessa arkeologiasa käsitelty. Seuraavassa esittelemme eräitä teollisuusarkeologisen tutkimuksen teemoja sekä pohdimme, kuinka niitä voisi Suomessa lähestyä. Käytämme esimerkkinä sosiologista tutkimusta sekä Oulun seudulla sijaitsevia sahakohteita Varjakkaa ja Pateniemeä (kuva 1).

SOSIAALIARKEOLOGINEN NÄKÖKULMA TEOLLISUUDEN TUTKIMUKSEEN

Asuminen

Kuten edellä totesimme, teollisuusarkeologinen tutkimus on 1900-luvun loppupuolelta alkaen laajentunut koskemaan paitsi teollisuuden jäännöksiä myös ihmisten elinoloja teollistuvassa yhteiskunnassa; tuotantolaitosten tutkimisesta on siirrytty myös työläisten asuntojen tutkimiseen. Toistuvana teemana on ollut, kuinka ihmiset ovat eläneet ja pyrkineet ylläpitämään elämänlaatuaan teollistuvassa maailmassa.

Vuosina 1835–1957 toimineen yhdysvaltalaisen Boott Millsin tekstiilitehtaan alueella Lowellissa, Massachusettsissa 1985–1986 suoritettut kaivaukset olivat ensimmäiset, joissa tutkittiin työläisten asuintaloja ja tätä kautta työläisten arkea ja asuinoloja. Tutkimuksen kohteena olivat työläisille tarkoitettut asuntolat, joista nuorin oli valmistunut 1842 sekä työnjohtajien talot, jotka oli rakennettu 1845. Asuntolat olivat yhtiön valvomia ja ne oli alun perin tarkoitettu naisille, jotka työskentelivät sen tehtaassa, mutta pian niihin asutettiin myös siirtolaistaustaisia miehiä ja perheitä. Tutkimuksessa havaittiin selvää sosiaalista eriarvoisuutta tilojen ylläpitämisessä. Paikallisten työnjohtajien talot pidettiin kunnossa koko niiden käyttöajan. Sen sijaan työläisten asuntojen annettiin rapistua, mikä näkyy muun muassa siitepöly- ja makro-

Kuva 1. Yleiskuva Pateniemen saha-alueesta. Kuva: Pohjois-Pohjanmaan museo.

fossiilianalyseissä, jotka osoittavat rikkaruohojen lisääntyneen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa ennen hyvin hoidetuilla pihdoilla. 1800-luvun lopulta alkaen keskitettiin ylemmän tason työntekijöiden hyvinvoinnin lisäämiseen muun työväestön kustannuksella. (Mrozowski et al. 1996; Beaudry & Mrozowski 2001; Beaudry 2002: 65–66; Mrozowski 2006.)

Arkeologinen aineisto kertoo myös identiteetin luomisesta ja vallitsevien valtasuhteiden vastustamisesta. Boott Millsin asuntoloissa vallitsivat tiukat säännöt ja moraalinen valvonta, sillä hyvän moraalien katsottiin takaavan hyvän työväen. Materiaalinen kulttuuri kuitenkin kertoo, että esimerkiksi alkoholinkulutusta koskevia kieltoja ei noudatettu; asuntolan alueelta on löydetty pieniä, helposti salattavia pulloja sekä alkoholipullojen kätkö. Identiteettiä luotiin materiaallisen kulttuurin kautta sekä henkilökohtaisella tasolla että osana luokkaa. Esimerkiksi piippuja on löytynyt työläisten asuntolasta enemmän kuin työnjohtajien tiloista. Määrää merki-

tyksellisempää on kuitenkin piippujen käsittely; asuntoloista löydetty piiput olivat usein varreltaan lyhennettyjä. On tulkittu, että tällaisia lyhennettyjä piippuja voi pitää paremmin hampaiden välissä työtä tehdessä. Pragmaattisen funktion lisäksi nämä lyhennetyt piiput nousivat työväenluokan kulttuuriseksi symboliksi ja niiden kautta luotiin luokkaidentiteettiä. Asuntolasta löytyneet henkilökohtaiseen koristautumiseen ja vapaa-aikaan liittyvät esineet, kuten piiput, joissa oli irlantilaisia nationalistisia tekstejä ja symboleita, ilmentävät, että työläiset eivät kuitenkaan pyrkineet rakentamaan ainoastaan työläisidentiteettiä vaan myös esimerkiksi etnisen identiteetin. (Mrozowski et al. 1996; Beaudry & Mrozowski 2001; Beaudry 2002: 65–66; Mrozowski 2006.)

Asumiseen liittyvät kysymykset ovat olleet sittemminkin teollisuusarkeologisen tutkimuksen kohteena. Tutkittaessa työväestön asuinoloja teollisuuskaupungeissa, on havaittu puutteita puhtaanapitoon ja asuintalojen kunnossapitoon liittyen. Esimerkiksi Boott

Millsin asuntoloissa Yhdysvalloissa kaivot ja käymälät olivat käytössä vielä 1900-luvun alkuvuosikymmenillä huolimatta siitä, että yhtiötä oli kehoitettu luopumaan niistä hygieniasyistä jo lähes 30 vuotta aiemmin (Beaudry & Mrozowski 2001: 125). Samoin Ancoatsin alueella Manchesterissä työläisasunnoista puuttui käymälöitä ja juokseva vesi tuli vasta 1800-luvun lopulla, vaikka työläisasuntojen hygieniaan oli pyritty puuttumaan Isossa-Britanniassa lainsäädännöllä 1870-luvun alusta asti. Alueelle oli tyypillistä myös huono puhtaanapito ja se, että rakennuksiin ja rakennustyypeihin tehtiin vain vähän muutoksia ja parannuksia. (Nevell 2011, 2014.) Toisaalta Boott Millsin arkeologinen aineisto osoittaa, että työläisten ja työnjohtajien ravinnossa ei ollut suuria eroja. Osteologinen analyysi kertoo työläisille tarjotun erilaista lihaa, sisältäen myös parempia ruhon osia. Työläiset söivät samankaltaista ruokaa mutta huonommilla lautasilla; asuntolassa oli yksinkertaista lasia ja keramiikkaa, jota ostettiin bulkkitavarana, kun taas työnjohtajien perheasunnoissa oli monipuolisempia astiamuotoja ja koristeltuja astioita. (Mrozowski et al. 1996.) Nämä esimerkit kertovat, miten arkeologinen aineisto voi vastata asuinoloihin, terveyteen, köyhyyteen ja sosiaaliseen eriarvoisuuteen liittyviin kysymyksiin.

Luokka, sukupuoli, etnisyys

Luokka yhdistetään usein ihmisen työn kautta saavutettuun asemaan teollistuneessa yhteiskunnassa (vrt. Weber 1978). Viime vuosina historiallisen ajan arkeologisessa tutkimuksessa on kuitenkin korostunut luokkakäsitteen kontekstuaalisuus; muun muassa sukupuoli ja etnisyys vaikuttavat luokkaidentiteettiin ja toisaalta ovat luokkaidentiteetin muovaamia (Gadsby & Chidester 2012: 517; Kuokkanen 2016).

Sosiaalisen teollisuusarkeologian kiinnostuksen kohteina ovat olleet luokka ja status, työväenluokan synty sekä vallan ja vastarinnan ilmeneminen. Hyväksikäyttöä ja riistoa on pidetty leimallisina pääoman ja työläisten välisissä suhteissa varsinkin marxilaisuudesta ammentavassa tutkimusperinteessä (McGuire 2002). Asumisen ja vapaa-ajan moraalinen säättely ja kuri on nähty tuotantoprosessia vauhdittavina tekijöinä, kuten Boott Millsin esimerkki osoittaa.

Vallankäyttöä on tutkittu myös paikkatietoa hyödyntävän maisema-analyysin kautta. Esimerkiksi Michiganin Fayetteen museokaupungista on tehty maisema-analyysi yhdistämällä valokuvamateriaalia, arkistotietoja, arkeologista lähdeaineistoa ja kasvillisuustietoja karttamateriaaliin. Fayette oli raudantuition keskittynyt kaupunki, jonka rakennustavan katsotaan vastanneen foucaultilaista vallan ja valvonnan periaatetta. Kaupunki oli kokonaisuudessaan Jackson Iron Companyn ohjauksessa ja omistuksessa. **Sarah Cowie** on tutkimuksessaan kuvannut rakennettua ympäristöä kokonaisuudessaan ja kiinnittänyt erityistä huomiota topografiaan ja ennen kaikkea siihen, miten paikkoja voitiin nähdä ja valvoa. Myös tunnetun karttamateriaalin tarkastelussa keskityttiin erityisesti näihin näkemisen paikkoihin. Arkkitehtonisessa materiaalissa verrattiin tyhjän tilan suhdetta tilaan kokonaisvaltaisesti ja eri sosiaalisten luokkien käyttämiin tiloihin. Arkeologisesta materiaalista havaittiin esimerkiksi teollisuusjätteen määrän olleen paljon suurempi työväen asuinalueilla kuin keskiluokan alueilla. (Cowie 2011: 24; vrt. Foucault 2000 [1975].)

Paikkaan liittyvää symbolista vallankäyttöä voidaan nähdä Fayetteen kolmella tavalla. Ensinnäkin työläisille tarkoitettu reitti töihin mennessään ja sieltä kotiin tullessaan johdatti heidät kävelemään vankilan ohi. Toiseksi työläisten asunnot rakennettiin teollisuuskaupapaikan viereen. Kolmanneksi työpaikat oli

rakennettu niin, että työtä tehtiin jatkuvasi valvovan silmän alla. Kuitenkin Fayetten alue mahdollisti sen, että työntekijä pystyi valitsemaan toisenlaisen reitin kotiin ja näin välttämään esimerkiksi vankilan ohi kävelyn. Tällainen väliaikainenkin symbolisen väkivallan välttäminen saattaa antaa maimalle toisenlaisia merkityksiä kuin ne, jotka ovat vallankäyttäjän sanelemia. (Cowie 2011: 178–180.)

Teollisuusmaismien rakennettua ympäristöä voi lukea hierarkkisten voimasuhteiden ilmentymänä, mutta siinä näkyvät myös tavat, joilla työläiset torjuivat ja lievensivät köyhyyttä (Symonds & Casella 2006). Vastarinta saattoi ilmetä esimerkiksi vanhassa pitäytymisessä; teollistumista tutkittaessa on usein painotettu kehitystä, mutta esimerkiksi vaatteiden ja kenkien valmistuksessa kotivalmisteet olivat pitkään käytössä tehdastekoisten rinnalla (Palmer 2005). Kyse oli myös osittaisen omavaraisuuden tavoittelusta, jonka avulla työläiset pyrkivät vähentämään riippuvuuttaan kapitalistisen markkinatalouden heilahteluista ja epävarmuudesta (vrt. Anttila 2015).

Valta ja vastarinta ovat myös yhteydessä luokkaidentiteetin syntyyn. Tästä on esimerkiksi **Michael Rollerin** (2013) tutkimus, jossa hän arkistolähteitä, arkeologista materiaalia sekä haastatteluita yhdistämällä osoitti, kuinka syyskuussa 1897 Pennsylvanian Lattimerissa lakon yhteydessä tapahtunut työläisten ampuminen muodostui tärkeäksi osaksi paikallisten työläisten ja siirtolaisten yhteisöllistä perimätietoa. Tapahtuma loi yhteenkuuluvuutta paikallisten ja siirtolaissyntyisten kaivostyöläisten kesken ja vahvisti luokkaidentiteettiä. Luokkaidentiteetin synnyn lisäksi työläisten arkea ovat kuitenkin muokanneet sukupuoleen, etnisyyteen, ikään ja uskonnolliseen taustaan liittyvät kokemukset. Näitä pystytään lähestymään erilaisia menetelmiä hyödyntäen: esimerkiksi rotuerottelu on nä-

kyvissä kohteen tilallisessa järjestelyssä, forensinen analyysi puolestaan osoittaa lasten luustossa merkkejä työstä ja ravitsemuksesta ja sukupuoliroolien vaikutus työnjakoon tulee usein esiin kuvia ja arkistolähteitä analysoimalla. Arkistolähteistä selviää esimerkiksi se, kuinka tietyt työt, esimerkiksi Britanniasa työskentely kaivoksissa maan alla, oli kielletty naisilta. (Palmer 2005; Symonds & Casella 2006: 154.)

Vuosina 1913–1914 käyty työläisten lakko ja sitä seurannut kapina, joka tunnetaan nimellä Colorado Coal Field War osoittavat, että arkeologinen aineisto voi täydentää historiallista kuvaa koskien sukupuolirooleja ja etnisyyttä silloinkin, kun primäritekstit, kuvat ja suullinen perinne tuntuvat antavan aukottoman kertomuksen. Historialliset lähteet ovat luoneet kuvaa kaivostyöläisistä, joilla oli jaettu kokemus työyhteisöstä, mutta etnisesti erilaiset kotiolot: näin ollen ne korostavat miesten roolia työläisyhteisöllisyyden rakentajina ja vähättelevät naisten osuutta. Arkeologinen aineisto kuitenkin osoittaa, että myös miehinen työyhteisö oli etnisesti jakautunut. Naisten hallitsema kodin materiaallinen kulttuuri sen sijaan oli samankaltaista yli etnisten rajojen ja loi näin ollen yhteistä luokkatietoisuutta. Siispä naisilla voidaan nähdä olleen tärkeä rooli luokkatietoisuuden rakentamisessa. Historiallisen arkeologian kautta voikin materiaalista kulttuuria ja historiallisia lähteitä yhdistämällä tutkia sosiaalisen tietoisuuden, eletyn kokemuksen ja materiaalistien olojen välistä suhdetta. (McGuire & Reckner 2005.) Esimerkiksi **Chelsea Rose** (2013) on tutkinut Oregonissa sijaitsevaa Kanaka Flat kaivosleiriä ja todennut sen olleen demografialtaan monipuolisempi kuin historialliset lähteet antavat ymmärtää. Yhteisöön ei kuulunut ainoastaan miehiä ja huonomaineisia naisia, vaan myös perheitä, joiden statusta ei monietnisyyden takia välttämättä historiallisissa lähteissä tunnustettu.

Yhteisö ennen ja nyt

Teollisuusarkeologiassa on laajalti hyödynnetty muistitietoa aineistoa historiallisen kuvan luomisessa. Suullisen perinteen, kuvien ja muistelmien kautta voidaan tavoittaa ihmisten arki ja jokapäiväinen elämä. Muistitietoa aineistoa on syytetty siitä, että se antaa nostalgisen ja epätarkan kuvan historiasta, mutta toisaalta se tarjoaa henkilökohtaisen ja emotionaalisen linkin teolliseen menneisyyteen ja tuo materiaalisen kulttuurin eloon. Lähestymällä menneisyyttä sellaisen ihmisen kautta, joka on itse kokenut sen, inhimillistämme historiaa. Muistitietoa hyödyntämällä on saatu tietoa muun muassa ammattitaidosta, luokkien epätasa-arvosta sekä ympäristön stressistä, saasteista ja ruokavaliosta kumpuavista kehollisista kokemuksista, jotka liittyivät teollisten asutusten arkeen. (Symonds & Casella 2006: 152; Burström 2007: 43; Morton 2009; Brennan 2015.) Esimerkiksi kun Alderley Sandhills -projektissa tutkittiin teollistumisen vaikutusta työväenluokan kotioloihin Englannin maaseudulla, paikallisten asukkaiden jakamat muistot ja kuvat antoivat lisätietoa muun muassa tilojen uudelleenkäytöstä (Casella 2005; Symonds & Casella 2006: 152–158). Haastattelut voivat tuoda esiin myös uusia näkökulmia, jotka poikkeavat virallisista dokumenteista; esimerkiksi asukkaiden muistot kodeistaan saattavat olla lämpimiä silloinkin, kun kaupunkisuunnittelijat ovat nähneet alueen slummina (Belford 2003: 62).

Samassa Alderley Sandhills -projektissa päästiin haastatteluiden ja materiaalisen kulttuurin tutkimuksen avulla käsiksi myös Englannin maaseudun kaivoskylien paikalliseen yhteisöllisyyteen. Taloissa asuttiin tiiviisti, jolloin perhe ei ollut keskeinen sosiaalinen yksikkö, vaan samassa talossa asui myös muita sukulaisia sekä vuokralaisia. Naapuruus ja sukulaisuus yhdistivät talouksia

laajemmaksi maalaisyhteisöksi, jossa avun tarve ja hädän uhka loi yhteenkuuluvuuden ja avunannon verkoston. Näissä yhteisöissä sukulaisuus, naapuruus ja ystävyys sekoituivat. Ihmiset tunnettiin paitsi sosiaalisesti nykyhetkessä myös ajallisesti aiempien sukupolvien kautta. Eräs haastatelluista kuvasi: "Tunsit olevasi osa perhettä. [...] Olit turvassa kaikkien kanssa." Tilanne erosi Yhdysvalloista, joissa kaivosleirit eivät olleet yhtä pitkäikäisiä, ja yhteisöllisyys syntyi yhdistämällä työpaikan yhteisön ja laajennetun perheen, joka oli muuttanut siirtolaisena länteen. Yhdysvalloissa yhteisöllisyys oli enemmän etnisyyteen pohjaavaa, kun taas Englannissa se oli luokkaan pohjaavaa. (Casella 2005.)

Haastatteluiden kautta voidaan paitsi selvittää kuvaa menneisyydestä, myös selvittää, millaisia merkityksiä ihmiset antavat teolliselle perinnölle nykyään. Britannian Kentissä, Hoo Peninsulalla, English Heritage -järjestö on selvittänyt 1900-luvun teollisuuden vaikutusta ja perintöä alueen ilmakuvia hyödyntäen. On selvinnyt, että teollisen perinnön koetaan olevan ristiriidassa luonnonmaiseman kanssa; sen nähdään pilaavan maiseman – mutta kuitenkin se on tärkeä osa alueen historiaa. (Carpenter 2014.) Teollisuuden ja teollistumisen historiaan liittyvät asiat saattavat välillä olla sellaisia, jotka ihmiset haluaisivat aktiivisesti unohtaa. Esimerkiksi Coloradon hiilikenttäsotaan liittynyt Ludlow'n joukkomurha on tapahtuma, joka herättää ihmisissä yhä voimakkaita mutta ristiriitaisia reaktioita; se halutaan sekä unohtaa että toisaalta sen muistoa halutaan ylläpitää. Arkeologeilla on vastuu yleisölle – harrastajille, vanhoille työntekijöille, paikallisille asukkaille ja kohteen asukkaiden jälkeläisille – tuottaa tietoa, mutta myös tarvittaessa käsitellä aiheita sensitiivisesti. Toisinaan jälkeläisyhteisöksi saattavat mieltää itsensä sekä paikallisten asukkaiden jälkeläiset että ammattiyhteisö, joilla voi olla erilaiset näke-

mykset oikeista muistamisen tavoista. (McGuire & Reckner 2005; Symonds & Casella 2006.)

SOSIOLOGIAN NÄKÖKULMA YHTEISÖÖN

Yllä esitetyssä korostuu yhteisöllisyyden merkitys teollistumista ja työväenluokkaa tutkittaessa. Yhteisöllisyyden merkitys vanhoissa työläis- ja tehdasyhteisöissä on nousut esiin myös viimeaikaisissa suomalaisissa tutkimuksissa (Ahvenisto 2008; Anttila 2015; Marttila 2014). Sosiologisesta näkökulmasta asiaa tarkasteltaessa on kuitenkin hyvä olla perillä siitä, mitä yhteisöllisyyden käsitteellä oikeastaan tarkoitetaan ja minkä tyyppinen työläis- tai teollisuusyhteisö on milloinkin tarkastelun kohteena. Tämä nimittäin vaikuttaa suuresti siihen, mihin paikallisen elämän osa-alueisiin huomiota kannattaa kiinnittää ja millaisia tuloksia tutkimukselta voidaan odottaa.

Sosiologiassa yhteisön (tai yhteisöllisyyden) käsite on suorastaan pahamaineisen monimerkityksinen ja kiistelty. Jo 1950-luvulla **George Hillery** (1955) löysi siihenastisesta sosiologisesta kirjallisuudesta käsitteelle 94 erilaista määritelmää. Myöhemminkään yhteisö-käsitteen ympärillä käyty kiistely ei ole laantunut, sillä edelleen kiistellään esimerkiksi siitä, voidaanko uusia internetin aikakauden etäyhteisöjä pitää oikeana yhteisöllisyytenä vai ei (Thomson 2005). Jo pitkään sosiologiassa (ja antropologiassa) on kiistelty siitä, luonnehtiko perinteisiä yhteisöjä keskinäinen harmonia ja altruismi, vai sittenkin yhteisön jäsenten väliset konfliktit ja keskinäinen kilpailu ja kateus. Myös käsitykset yhteisöllisyyden kohtalosta modernissa maailmassa ovat ristiriitaisia: yksien mielestä se katosi länsimaissa jo sata vuotta sitten teollistumisen ja kaupungistumisen myötä, toisten

mielestä se säilyi huomattavasti pitempään erilaisissa työväestön ja etnisten vähemmistöjen enklaveissa, ja kolmansien mielestä yhteisöllisyys saattaa nykyään elää jopa uutta kukoistuskauttaan (Anttila 2015). Kaikki nämä näkemykset voivat olla ainakin jossain määrin tosia, riippuen siitä, mitä yhteisöllisyydellä oikeastaan tarkoitetaan ja millaisessa kontekstissa sitä tutkitaan.

1900-luvun alun työläis- ja teollisuusyhteisöjä tutkittaessa yhteisöllisyyteen voidaan löytää ainakin kaksi toimivaa näkökulmaa, joissa molemmissa yhteisöllisyys ymmärretään paikalliseksi, naapuruston/yhdyskunnan piirissä esiintyväksi ilmiöksi. Kuitenkin niissä huomio kiinnittyy yhteisöllisyyden eri puoliin ja myös niistä seuraavat metodiset ratkaisut poikkeavat hieman toisistaan. **Juuso Marttilan** (2014) väitöskirja Strömforsin ja Ramnäsin ruukkiyhdyksunnista on hyvä esimerkki tutkimuksesta, jossa yhteisöllisyyttä tarkastellaan sosiaalisena identiteettinä, ihmisten samastumisena tiettyyn ryhmään ja erottautumisena ulkopuolisista ryhmistä. Noudattaen brittiläisen antropologin **Anthony Cohenin** (1985) lähestymistapaa, Marttila vie tarkastelunsa muistitietoineiston avulla hyvin lähelle ruukkiyhteisön jäsenten arkikokemusta. Hän tarkastelee heidän kokemuksiaan ruukkiyhteisön sosiaalisista raja-aidoista, yhteisöllisestä seurustelusta ja eri ryhmien välisestä kilpailusta ja eriarvoisuudesta. Toisaalta Marttila tarkastelee myös niitä konkreettisia fyysisiä jälkiä, joita yhteisön sosiaalinen rakenne jätti paikalliseen ympäristöön, mikä tekee hänen tutkimuksestaan erityisen kiinnostavan arkeologian näkökulmasta. Tästä on esimerkkinä Marttilan havaitsema ruukkiyhteisön spatiaalinen järjestys, jossa eri työntekijäryhmien asunnot jakaantuivat omiksi erillisiksi saarekkeikseen ja jossa näiden ryhmien väliset statuserot näkyivät asuntojen koeroina.

Erkko Anttilan (2015) Helsingin seudun vanhoja työväen esikaupunkeja koskevassa väitöskirjassa näkökulma on sikäli erilainen, että siinä paikallista yhteisöllisyyttä tarkastellaan ensisijaisesti naapureiden keskinäisenä riippuvuutena, lähtien liikkeelle **Norbert Elias**in (1974) yhteisöteoriasta. Tässä lähestymistavassa paikalliset yhteisöt sijoitetaan niiden laajempaan historialliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin, minkä jälkeen tarkastelu keskittyy siihen, kuinka voimakkaita ja tärkeitä yhteisön sisäiset riippuvuussuhteet ovat suhteessa yhteisön ulkopuolelle suuntautuviin riippuvuussuhteisiin. Mitä tärkeämmässä roolissa naapuruston paikalliset verkostot, käytännöt ja instituutiot ovat asukkaiden elämässä, sitä voimakkaammasta yhteisöllisyydestä voidaan puhua. Muistitieto- ja arkistoaineiston avulla Anttila osoittaa, kuinka 1900-luvun alkupuoliskon työväen esikaupungeissa yhteisöllisyys ilmeni esimerkiksi omavaraistalouden, naapureiden välisen vaihdon sekä paikallisten organisaatioiden kuten vapaapalokuntien ja tiekuntien tärkeässä roolissa asukkaiden arkielämässä. Toisaalta tutkimuksesta ilmenee, kuinka esikaupunkien yhteisöllisyys heikkeni vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla näiden paikallisten käytäntöjen ja instituutioiden menetettyä merkityksensä. Marttilan tutkimuksen tavoin myös Anttilan tutkimista yhteisöllisistä käytännöistä jäi jälkiä, joita voidaan tutkia paitsi historian ja sosiologian myös arkeologian menetelmin.

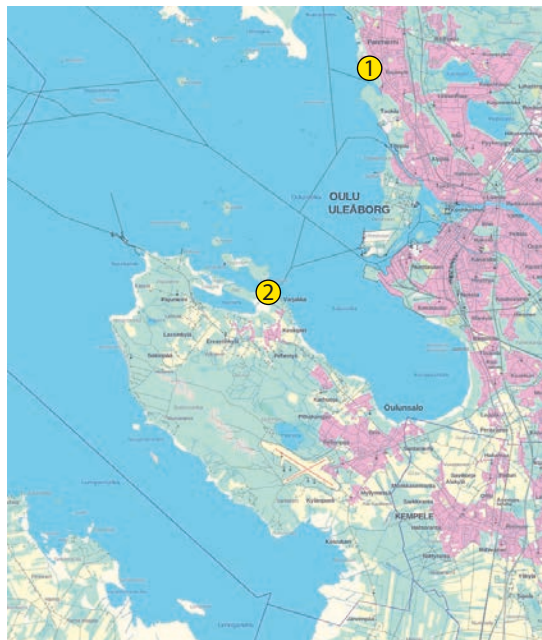
Työläisyhteisöinä Marttilan tutkimat Kymmen Strömfors ja Västmanlandin Ramnäs olivat hyvin erilaisia kuin Anttilan tutkimat Helsingin seudun esikaupungit (mm. Malmi, Tapanila ja Pakila). Edellisissä oli kyse vanhoista ruukkiyhdyskunnista, joilla oli 1900-luvun alussa takanaan jo satojen vuosien perinteet raudanjalostuksen keskuksina. Niiden yhteisöllistä elämää määritti vahvasti paikallinen ruukkiyhtiö ja sen luoma pater-

nalistinen ja hierarkkinen työorganisaatio, johon liittyi 1900-luvulle asti myös vanhan kiltajärjestelmän piirteitä. Myös sukulaisuussuhteilla oli tärkeä rooli ruukkiyhteisöissä, joissa etenkin arvostetuimmat työtehtävät (kuten sepän ammatti) olivat periytyneet useiden sukupolvien ajan isältä pojalle. Anttilan tutkimat työläisesikaupungit sen sijaan olivat oman aikansa uudisasutuksia, jonne asukkaat muuttivat muualta, joten sukulaisuussuhteilla ei ollut niiden paikallisessa elämässä kovin suurta merkitystä. Niiden elämää ei myöskään hallinnut mikään yksittäinen yhtiö tai sen luoma työorganisaatio, vaan paikallinen yhteisöllisyys syntyi niissä ennen kaikkea naapuruuden pohjalta. Seuraavassa lähemmin tarkasteltavat Oulun seudun Varjakan ja Pateniemen sahayhdyskunnat sijoittuvat näissä suhteissa jonnekin edellä mainittujen yhteisöjen välimaastoon, joten on oletettavaa että myös niiden yhteisöllisyyden tutkimuksessa voidaan hyödyntää molempia edellä mainittuja näkökulmia. Näihin näkökulmiin voidaan vielä yhdistää jäljempänä esiin nouseva valvonnan ja vallankäytön näkökulma, joka kertoo kuinka paikallisia työläisyhteisöjä ja niiden käytäntöjä muovattiin ja järjestettiin ylhäältä käsin.

SOSIAALIARKEOLOGINEN NÄKÖKULMA VARJAKAN JA PATENIEMEN TEOLLISEEN PERINTÖÖN

Varjakan ja Pateniemen saha-alueet

Varjakan ja Pateniemen sahat olivat osa 1800- ja 1900-lukujen taitteessa Oulun alueelle perustettua sahateollisuuskokonaisuutta. Koneellinen sahaustoiminta Suomessa alkoi Iijoen suistossa, Iin Kestilässä, missä ensimmäinen höyrysaha toimi vuosina 1860–1890. Pian tämän jälkeen perustettiin Oulun alueelle neljä suursahaa Toppilaan, Patenie-

Kuva 2a. Pateniemen (1) ja Varjakan (2) sijainti Oulun alueella. Pohjakartta Maanmittauslaitos 9/2016

Kuva 2b. Kartta Pateniemen saha-alueesta vuodelta 1921 (Pohjois-Pohjanmaan museo).

meen, Korkeasaareen ja Varjakkaan. Näistä sahoista säilyi 1920- ja 1930-luvun taitteessa alkaneen globaalin talouslaman seurauksena toiminnassa ainoastaan Pateniemen saha (Ahvenainen 1984: 204–206, 272–273, 347, 381).

Varjakansaarella Oulunsalon Varjakassa toimi vuosina 1900–1929 saha, jonka palveluksessa oli enimmillään noin 700 henkilöä. Saha-alueen muodostivat sahan pääkonttori, työntekijöiden asunnot, ruokala, kaksi kaupaa, elokuvateatteri ja paloasema. Saarelle päästiin kapulalossin avulla. Lisäksi saha-alueeseen kuului Pyydyskarin konepaja ja telakka sekä mantereen puolella sijainneita työläisten asuntoja ja Varjakan kartano. Saha-toiminta loppui äkkiseltään vuonna 1929 ja sahalaite purettiin vuoteen 1938 mennessä. Myöhemmin Varjakan saaren asunnot toimivat Oulu-yhtiön työntekijöiden kesäasuntona, kunnes viimeiset varsinaiset asukkaat lähtivät vuonna 1950. (Myllyoja 1990, Hirviniemi

1995, Kantonen 1996, Stenius 2009, Niemelä 2013.) Varjakansaarella on säilynyt rakennuskantaa sekä laiturirakenteita. Varjakan talojen rakennustöitä on kuvattu *Arkkitehti*-lehdessä 1920-luvulla. Lisäksi alueesta on kartta-ainestoa sahan lopettamisen jälkeiseltä ajalta.

Oulun Pateniemessä toimi vuosina 1873–1990 saha, joka perustettiin palvelemaan laivanrakennuksen tarpeita. 1800-luvun laivavarvin perustalle kehittyi Pateniemeen 1900-luvun kuluessa sahausta harjoittaneiden Ab Uleå Oy:n ja Oulu Osakeyhtiön toimesta vireä yhteisö. Sahayhtiöt rakensivat Pateniemeen koulun työväen lapsille sekä urheilu- ja kulttuuritilat työväestölle. Vähitellen nämä yhteisölliset rakennukset ja tilat päätyivät Oulun kaupungin omistukseen. Sahan toiminnan päättyttyä osa sahateollisuuteen liittyneistä rakennuksista purettiin 1994–1995, ja itse sahalaite paloi helmikuussa 1995. Alueella toimii vuonna 1989 avattu museo sahan entisessä varastorakennuksessa. (Lauk-

Kuva 2c. Kartta Varjakan saarelta vuodelta 1930 (MML/2016).

ka et al. 2006.) Pateniemen saha-alueesta ja sen ympäristöstä on säilynyt arkistoaineistoa, kuten karttoja ja ilmakuvia.

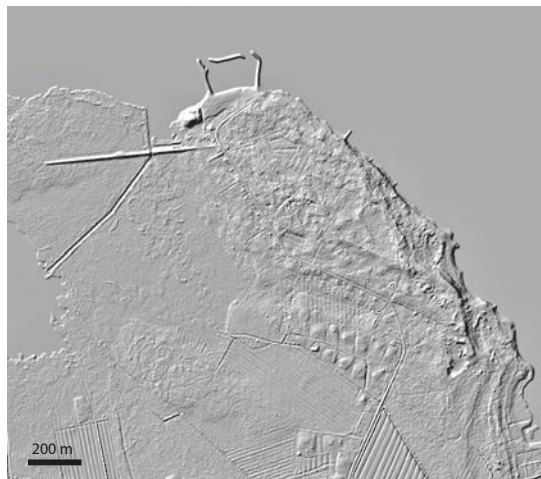
Vallan ja yhteisöllisyyden maisema

Maisema-arkeologian kautta voidaan tutkia maisemalle annettuja merkityksiä sekä tilankäyttöä. Inventoinnit, kartoitukset sekä karttojen ja kuvien analyysit paljastavat, miten saha-alueen maisemaa on muokattu Varjakassa ja Pateniemessä yhtäältä yhteisöllisen tilan aikaansaamiseksi ja toisaalta vallankäytön välineenä (Kuvat 2a–2c). Nämä merkitykset eivät olleet toisensa poissulkevia, vaan yhteisöllisyyttä rakennettiin myös sahayhtiöiden toimesta ylhäältäpäin.

Varjakan saha-alueelta on käytettävissä laserkeilausaineistoa, josta voidaan tehdä alueen topografinen analyysi. Aineiston pistetiheys on kattavasti vähintään 0,5 pistettä/

m², mikä on riittävä, jotta siitä voidaan nähdä alueella sijaitsevia rakennusten kivijalkoja ja muita mahdollisia maanmuokkauksen jälkiä, joita ei esimerkiksi ilmakuvista voida havaita. Kuvassa 3 on materiaalista vinovalovarjoste, josta voidaan nähdä tienvarrella sijainneita rakennusten pohjia. Yhdistämällä keilausaineistoa muuhun paikkatietoaineistoon voidaan mahdollisesti havaita myös sellaisia asioita, joita ei ole haluttu syystä tai toisesta tehdä näkyviksi esimerkiksi alueeseen liittyvissä vanhoissa kartta-aineistoissa. Samalla muistitietoaineistosta nousevat ympäristöön liittyvät tiedot voidaan yhdistää keilausmateriaalissa näkyviin piirteisiin. Yhdistelemällä näitä erilaisia lähteitä, kuten valokuva-, kartta-, kasvillisuus- ja muistitietoaineistoa muuhun paikkatietoon voidaan tavoittaa sellaista ymmärrystä, joka muuten jäisi saamatta.

Maisemaa analysoidaan myös karttoja hyödyntäen. Kartat ovat historiallisia dokumentteja, joita voidaan analysoida osana ma-

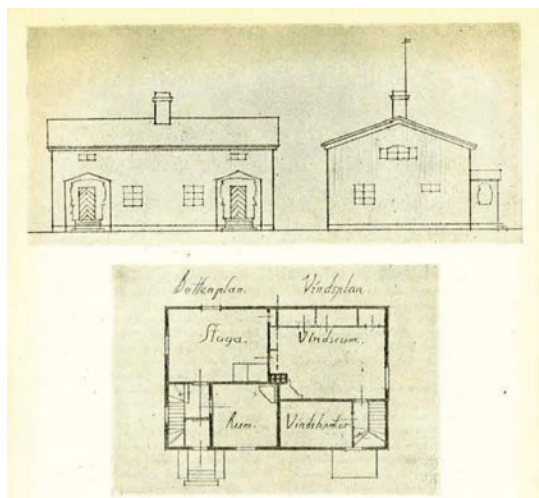

Kuva 3. Laserkeilausaineistoa Varjakan mantereen alueelta. Kuvasta on esimerkinomaisesti ympyröity kaksi tien varrella näkyvää kivijalkaa. Samanlaisia kivijalkoja voidaan kuvassa havaita toista kymmentä. (Maanmittauslaitos, Vinaloavarjoste 2m, 10/2015.)

terialista kulttuuria. Niiden kautta voidaan tutkia menneisyyden maisemaa, paikkoja sekä menneisyyden ihmisten suhdetta maisemaan. Toisaalta kartat ovat myös kulttuurisia artefakteja, joita on tehty yhteiskunnallisten ja sosiaalisten tarkoitusprien takia; kartat ovat osaltaan ylläpitäneet yhteiskunnallisia ja sosiaalisia järjestelmiä, kuten valtasuhteita. Karttoja on käytetty menneisyydessä tietojen keräämiseen ja säilyttämiseen – ne ovat siis osaltaan olleet vallankäytön välineitä. (Matthews et al. 2002: 114–115; Smith 2002, 2007: 81–82; Ylimaunu 2007: 108–110; vrt. Foucault 2000 [1975]: 193, 195, 202–204.) **Sharon Zukinin** (1991: 12) mukaan paikat ovat rakennettuina ympäristöinä myös kulttuurisia artefakteja, jotka ovat muotoutuneet sosiaalisen vastakkainasettelun mutta myös yhteenkuuluvuuden kautta. Kartat eivät ole paikkojen kuvina identtisiä kuvauksia maantieteellisistä alueista, vaan ne tulee ymmärtää ennemminkin kartoittajien tuottamina (mieli) kuvina, jotka kertovat aikakautensa ihmisten tavasta ymmärtää ympäristöä ja tilaa, heidän

suhteestaan ympäristöönsä ja heidän kulttuurisesta näkemyksestään ympäristöstä. Kartat ovat siis metaforia paikoista. (Smith 2002, 2007: 81–82; Ylimaunu 2007: 95–96; Herva et al. 2011: 319.)

Karttojen ohella myös muut kuvalliset esitykset, kuten valokuvat, ovat kulttuurisesti sidonnaisia näkökulmia todellisuuteen (DiPaolo Loren & Baram 2007; Kallio-Seppä & Ylimaunu 2014: 39). Valokuvia on pidetty todellisuutta kuvaavina dokumentteina, mutta niiden näkökulma ja kuvattavat kohteet voivat olla tarkoitushakuisia ja valikoivia. Lisäksi valokuvat ovat aina rajattuja; ne esittävät kohdettaan jättäen aina jotain kuvan ulkopuolelle (Sontag 2003: 46; Gazin-Schwartz 2007: 93–94; Emerling 2012: 70; Kallio-Seppä & Ylimaunu 2014: 39). Pateniemestä ja Varjakan sahoista säilyneet kartat ja valokuvat tarjoavat yhden näkökulman näiden alueiden kehitykseen, rajoihin ja siihen, miten teollisuusyhteisöjen tilaa luotiin ylhäältä alaspäin sekä miten yhteiskunnallisia ja sosiaalisia tiloja ylläpidettiin. Kuvallisten esitysten kautta suurempia alueita voidaan tarkastella sosi-

Kuva 4. Varjakan kahden perheen asuintalon pohjakaava on esimerkki tilajaoiltaan säädellystä rakentamisesta. Kuva: Arkkitehtuurimuseo/Arkkitehti 1925.

aalisina ja yhteisöllisinä kokonaisuuksina ja näin selvittää, minkälaisia yhtäläisyyksiä tai erilaisuuksia menneisyydessä esiintyi eri tiloissa ja paikoissa.

Yksi perinteisen vallankäytön tärkeimpiä välineitä on ollut tilan jaottelu; rajojen asettaminen hallittavalle alueelle tai vallankäytön kohteelle. Rajat, jotka saattoivat olla arkkitehtonisia tai toiminnallisia, antoivat mahdollisuuden asettaa hallittavat järjestykseen ja arvottaa heitä. Toisaalta erilaiset tilat ja rajat ovat tarjonneet hallitsemisen ohella mahdollisuuden tietojen keräämiseen (Foucault 2000 [1975]: 193–204; Ylimaunu 2007: 110). Erityisesti teollisuuskohteiden mutta myös muiden rakennettujen alueiden tutkimuksissa valvonnan on tulkittu olleen yksi merkittävä vallankäytön muoto. Näissä tutkimuksissa on viitattu etenkin **Jeremy Benthamin** kehittämään panoptikon-tyyppiseen valvonnan muotoon; valvottavien jatkuvaan esillä oloon (Foucault 2000 [1975]: 273–285; Markus 1993: 123; Delle 1999: 152; Leone 1995; Given 2005: 53–54; Shackel 2009: 27–39; Ylimaunu 2007, 2013: 37; Ylimaunu et al. 2014: 147).

Pateniemen saha-alueen valvonta ja vartiointi kuuluivat palokuntalaisten ja vielä 1950-luvulle saakka sahan palkkaaman poliisikonstaapelin toimeen (Hankkila 2006: 188). Kulku saha-alueelle oli järjestetty Sahantietä ja Tokantietä pitkin sahan portille, joka sijaitsi sahan konttoreiden ja paloaseman välissä. Työläiset, jotka saapuivat töihin tai palasivat kotiinsa Sahantietä pitkin, joutuivat kulkemaan sekä sahanhoitajan, siis sahan tuotantopäällikön, asunnon editse että sahan konttorirakennusten ja paloaseman välitse sahan portille. Sahan portilla oli jatkuva vartiointi (Hankkila 2006: 188). Kulku sahanhoitajan asunnon ja sahan konttoreiden editse loi maisemaan auktoriteetin. Näin oli maisemaan sahayhtiön toimesta ja asemakaavan kautta järjestetty ja ylläpidetty sahayhteisön hie-

rarkian rakenne (vrt. Brandon & Davidson 2005: 120–121).

Toinen valvontaan ja valtaan liittyvä maisemallinen rakennelma sijaitsi saha-alueella, lautatarhan pääkulkureittien risteyksessä, missä oli 25 metriä korkea koko alueen yläpuolelle nouseva palotorni, josta palokuntalaiset valvoivat aluetta jatkuvasti (Hankkila 2006: 188). Tornia voi verratta panoptikon-rakennuksessa olevasta vartiotorista tehtävään jatkuvaan valvontaan (Foucault 2000 [1975]: 273–285; Markus 1993: 123; Leone 1995: 256). Panoptikonin tarkoituksena oli koulia vangeista tai työntekijöistä 'kuuliaisia ruumiita' (Foucault 2000 [1975]: 185–264). Varjakan tapauksessa on kuitenkin huomattava, että palomiesten tehtävänä oli tarkkailla paloherkän sahan paloturvallisuutta, mikä oli alueellista valvontaa toisin kuin panoptikonin alkuperäinen tarkoitus (vrt. Lianos 2003; Haggerty 2006; Ylimaunu et al. 2014: 147). Toisaalta ympärivuorokautisen tarkkailun kautta saha-alueelle pystyttiin luomaan jatkuva ja tiedostamaton valvonta, jonka alaisia sahan työntekijät olivat koko ajan työskennellessään sahalla ja lautatarhalla.

Myös Boott Millsin tekstiilitehtaan alueella havaittavissa oleva tilan järjestäminen suoraivaisesti on liitetty vallankäyttöön. Järjestys näkyi sekä talojen asemakaavassa että asuintalojen sisällä identtisenä huonejakona kussakin talossa. Työläisten talojen standardisointia käytettiin vallan välineenä myös muualla Amerikassa. Vastaava ilmiö asuintalojen suunnittelusta mitoitukselta toistuu myös Varjakassa (kuva 4). **Stephen Mrozowski** katsoo Boott Millsin tilajärjestelyn tarkoituksena olleen työläisten kontrollointi. Työläisten arki oli säädelty ja heidän käyttämänsä tila järjestetty samalla tehokuudella kuin tehtaot, minkä toivottiin johtavan tehokkaaseen työvoimaan. Mrozowskin mukaan yhtiöt pyrkivät näin luomaan vaikutelmaa, että sosiaalinen eriarvoisuus on luonnonla-

ki. Sosiaaliset erot näkyvät hierarkkisesti jaetussa materiaalisessa tilassa vahvistaen luokkakajoa ja luoden vaikutelmaa, että sosiaaliset erot olisivat yhtä annettu osa materiaalista maailmaa kuin tilajakokin. (Mrozowski 2006: 74, 97; Shackel 2009: 30–34.) Myös Sheffieldissä, Englannissa ns. Croftsien aluetta kehitettiin 1700–1800-luvuilla järjestäytyneemmän asemakaavan ympärille palvelemaan teollisuuden tarpeita. Toisaalta kyseisellä alueella on havaittavissa myös asukkaiden vastarintaa muutosta kohtaan: tehokkuuden vaihtoehtona on aterintehtaan työpenkkiin porattu pelilauta ja kaupungin laitamilta löytyy merkkejä maanantaipyhään liittyvästä alkoholinkulutuksesta. (Belford 2001.)

Varjakassa ja Pateniemessä ylhäältäpäin rakennettu yhteisöllisyys ja vallankäyttö heijastui paitsi tilajärjestelyissä, myös yksittäisissä sahayhtiöiden tarjoamissa palveluissa. Pateniemen sahan ensimmäinen kansakoulu aloitti toimintansa ensimmäisen höyrysaahan kanssa samana vuonna 1873. Sahayhtiön ylläpitämä kansakoulu lakkautettiin vuonna 1930, jolloin oppilaat siirtyivät Haukiputaan kunnan ylläpitämään kansakouluun (Laukka 2006: 66, 99). Vastaavasti patruunaperinteen mukaisesti sahayhtiö aloitti maatilatoiminnan Pateniemen sahalla jo 1800-luvun lopulla. Tilan tuotteet myytiin sahan työntekijöille aina 1960-luvulle saakka, jolloin maatilatoiminta lakkautettiin. Sahan maatilatuotteiden tuotanto oli kuitenkin riittämätöntä ruokkiakseen koko sahayhteisön jäsenet, minkä vuoksi työntekijöitä kannustettiin omatoimiseen pienpalstaviljelyyn sekä esimerkiksi muuttaman oman lehmän pitoon (Laukka 2006: 90–92).

Pateniemen työväentalo rakennettiin 1910-luvulla nykyisen Honkapirtin tontille. Talo päättyi Uleå Oy:n omistukseen 1930-luvun taitteessa, kun Suomessa lakkautettiin kommunistisiksi katsotut järjestöt. Yhtiön

omistama talo muutettiin yhtiöläisten seurataloksi vuonna 1931. Seuratalossa järjestettiin yhtiöläisten harrastus- ja kokoustoimintaa, kuten urheilua. Patruunaperinteen mukaisesti yhtiön työntekijöitä valvottiin tiukasti maamansotien välisenä aikana ja sahalaisten tuli kuulua seurakunnan lisäksi palokuntaan ja paikalliseen suojeluskuntaan (Laukka 2006: 93–95). Vanha ja huonokuntoinen seuratalo purettiin aivan 1940-luvun lopussa ja uudistetun seuratalon, Honka-Pirtin rakentaminen aloitettiin vuonna 1950. Tässä talossa oli valmistuttuaan sekä urheilusali että elokuvateatteri. Honka-Pirtin viereen sahayhtiö rakensi vielä urheilukentän lisätäkseen sahalaisten urheiluharrastusta. Honka-Pirtin toimintaa, yhtiön ylhäältä alaspäin suunnattuna projektina, myös epäiltiin työväen parissa. Esimerkiksi eräisiin Suomi-Neuvostoliitto-Seuran 1950-luvulla järjestämiin iltamiin Honka-Pirtillä ei sahan työväestöä juurikaan saapunut, koska työväestöä oli aikaisemmin pyydetty välttämään Honka-Pirtin käyttöä (Metsäranta 2006: 204–213).

Dokumentaarinen arkeologia yhteisöllisyyden kuvaajana

Kirjallisia lähteitä on jo pitkään hyödynnetty historiallisen ajan arkeologiassa. Tässä haluaisimme kuitenkin nostaa esiin dokumentaarisen arkeologian hyödyt historiallista aikaa ja tässä tapauksessa teollista kulttuuriperintöä tutkittaessa. Dokumentaarisilla lähteillä tarkoitetaan hallinnollisia asiakirjoja, kuten kirkonkirjoja ja perukirjoja, ja niiden käytöllä arkeologisessa tutkimuksessa on erityisesti Yhdysvalloissa vakiintunut asema (ks. esim. Beaudry 1988; Wilkie 2010). Dokumentaarisessa arkeologiassa hyödynnetään kirjallisia ja etenkin dokumentaarisia lähteitä, jotta saataisiin tietoa materiaalisesta kulttuurista ja sen sosiaalisista merkityksistä sekä arkeo-

Kuva 5. Varjakan sahan väkeä ruokalan edessä. Kuva: Oulunsalon kirjasto.

logisten kohteiden sosiaalisesta ja kulttuuri-
sesta kontekstista ja ihmisistä, jotka asuivat
näillä paikoilla. Vaikka dokumentaaristen
lähteiden käyttöä suomalaisessa arkeologi-
sessa tutkimuksessa ei ehkä vielä voi sanoa
vakiintuneeksi, on kyseisiä aineistoa hyödyn-
netty useissa tutkimuksissa, esimerkiksi ti-
laa (Ylimaunu 2007; Kallio-Seppä 2013) ja
sukupuolta (Kuokkanen 2016) käsittelevien
kysymysten selvittämisessä. Tähän mennes-
sä dokumentaarisia lähteitä on suomalaisessa
arkeologiassa hyödynnetty lähinnä varhais-
modernien kaupunkien tutkimuksessa. Var-
haismoderniin aikaan sijoittuvien kohteiden, ku-
ten Oulunsalon Varjakan ja Pateniemen, tut-
kimuksessa kirjallisia lähteitä on usein saa-
tavilla runsaasti, joten niitä olisi mahdollista
hyödyntää tutkimuksessa aiempaa monipuol-
lisemmin.

Jo aiemmin mainittujen kartta- ja ku-
va-aineistojen lisäksi Oulun maakunta-ar-
kistossa säilytettävä Ab Uleå Oy:n Varjakan

sahaa käsittelevä arkisto sisältää useita koko-
naisuuksia, joista esimerkiksi asumiseen ja
vallankäyttöön liittyviin kysymyksiin on
mahdollista perehtyä Sekalaiset tilikirjat -ko-
koelman välityksellä. Kyseinen kokoelma
sisältää esimerkiksi kirjoja henkilöistä, jotka
asuivat yhtiön taloissa. Näihin kirjoihin on
dokumentoitu niin kyseessä oleva talo, asun-
to kuin henkilön käytössä ollut huonemäärä,
kuin myös vuokralaisen tiedot; nimi ja am-
matti. Kirja henkilöistä, jotka asuivat yhtiön
taloissa Varjakassa vuosina 1922–1928 (Ab
Uleå Oy:n kokoelma, Varjakan sahan asia-
kirjoja IIIEg5) sisältää tarkastuslistan, joka
valottaa meille paitsi yhtiön työläisiinsä koh-
distamaa valvontaa ja sen vastustusta, myös
tavallisten työläisten elämää. Tarkastuslistaan
on koottu muistutukset, jotka on tehty tarkis-
tettaessa työväen asuntoja Varjakan mante-
reella. Ne koskevat useimmiten asuntojen
siisteyttä ja kalustusta, mutta muistutuksista
käy ilmi myös muunlaisia seikkoja. Yhtiö
ei esimerkiksi katsonut hyvällä työläisten-

sä varsinaisen ansiotyönsä ohessa harjoittamaa lisätienestien hankintaa: "Puuseppä-verstas keittiössä, muut huoneet siistissä kunnossa. Nikkarointi vieraille tilaajille kielletään."

Sukupuolta ja etnisyyttä sahayhteisössä on mahdollista selvittää esimerkiksi Ab Uleå Oy:n Varjakan sahaa käsittelevän arkiston sekalaisen luetteloiden ja palkkauslistojen avulla. Sekalaiset luettelot sisältävät muun muassa henkikirjoitusluetteloita, eli tietoa siitä, keitä Varjakan alueella asui. Sekalaiset luettelot 1927–1929 sisältää myös erikseen luettelon vienankarjalaisista sahalla vuonna 1929. Palkkauslistat sisältävät tietoa siitä, mitä työtä henkilö on sahalla tehnyt, kuinka monta tuntia päivässä ja millaista palkkaa hän on saanut. Näin ollen palkkauslistojen perusteella on mahdollista selvittää millaisissa tehtävissä naiset ja miehet sahalla työskentelivät, minkä verran naisia ja miehiä oli yhtiön palveluksessa sekä kuinka heidän tekemäänsä työtä arvotettiin. Naisten aktiivisesta roolista sahayhteisössä kertovat kirjallisten lähteiden lisäksi myös valokuvat; Varjakassa naisia työskenteli sahalla sekä esimerkiksi saha-alueen kaupassa (Kuva 5). Lisäksi alaikäisistä työntekijöistä pidettiin kirjaa, johon merkittiin henkilön nimen, iän ja tehtävän lisäksi vanhempien tai holhoojan ammatti.

Oy Uleå Ab:n aineisto ei ole ainoa tehdasyhteisön elämästä kertova kokoelma. Tehtaan varhaisista vaiheista löytyy tietoa Varjakka Trävaru Aktiebolagin asiakirjoista. Sahayhteisön elämään vaikuttivat tehtaan lisäksi muun muassa vireä työväenyhdistys sekä aktiivinen seurakunta, joten myös niiden arkistoista voitaneen olettaa löytyvän asiakirjoja dokumentaarisen arkeologian tarpeisiin. Varjakassa toimivat myös sekä Oulun osuuskaupan myymälä että Lukkarilan kauppahuone, joten mikäli niiden asiakirjoja on säilynyt, valottavat myös ne epäilemättä yhteisön materiaalista menneisyyttä.

Kuva 6. Varjakansaaren tallirakennus kuvattuna vuonna 2013. Kuva: A. Malinen.

Dokumentaarisen aineiston lisäksi Oulu osakeyhtiön perhelehti *Hakkeita* kertoo yhtiön luomasta yhteisöllisyydestä ja valvonnasta Pateniemessä. Oulu osakeyhtiö muisti kukilla lasten syntymää, palkitsi äitejä äitienpäivänä ja järjesti äiti-iltoja, joissa opetettiin kotitaloustaitoja. Lapsille järjestettiin leirejä ja aikuistenkin vapaa-ajankäyttöä ohjeistettiin lehden palstalla, jotta harrastukset olisivat sellaisia, etteivät ne häiritse perherauhaa eivätkä haittaa leipätyötä. (Hakkeita 1950, 1962)

Haastatteluista on käytetty muistitietoa aineiston keräämiseksi esimerkiksi Joensuun Penttilän sahalla. Sahalaisten haastatteluissa kävi ilmi, että osa kävi edelleen paikanpäällä muistelemassa, vaikkei tuttuja rakennuksia enää olekaan jäljellä. Silti ympäristöstä saatetaan tunnistaa lapsuuden polkuja ja itse

istuttamia puita. Samoin muistetaan lapsuuden rajanylityksiä: "Penttilän Hovin puutarha houkutteli joskus työläisten lapsia omenavar-kaisiin." Penttilän Hovin alue olikin työväen lapsilta kielletty paikka. (Kortelainen 1998: 144.) Tällaisessa toiminnassa voidaan tulkita ylitettävän luokkarajoja sekä paikkoihin liit-tyvien rajoitteiden rajoja ja samalla omena-varkaus voidaan nähdä yhtenä vastavallan elementtinä. Yhdistämällä muistot paikka-tietoon voidaan nostaa esiin saha-alueen saa-mia merkityksiä (menetelmästä ks. Äikäs et al. painossa). Säilyneet arkeologiset jäännök-set ja rauniot voivat synnyttää ja tuoda esiin uudenlaisia muistoja. Tämän takia haastat-telujen tekeminen itse saha-alueilla olisi tär-keää.

RAPISTUVA/SUOJELTU TEOLLISUUSPERINTÖ

Vaikka haluamme tällä artikkelilla tuoda esiin teollisuusperinnön potentiaalin sosi-aaliarkeologisen tutkimuksen materiaali-na, nousevat myös suojelulliset kysymykset esille erityisesti Varjakan osalta. Varjakan-saaren sahamiljööön säilyneiden rakennusten käyttö on pitkään ollut hyvin vähäistä tai olematonta. Osassa niistä on kuitenkin tehty huoltokorjauksia, joilla on pyritty estämään rakennusten tuhoutuminen korjauskelvotto-miksi (Kuva 6). Alueen historiallinen arvo ja potentiaalinen kiinnostavuus on tiedostet-tu suunnitelmissa kehittää Varjakan alueesta matkailukeskus, jossa vierailisi jopa satatu-hatta ihmistä vuodessa (<http://yle.fi/uutiset> 2016). Vielä tällä hetkellä saarella vieraileva voi kuitenkin aistia jotain siitä villistä ja ro-manttisesta maisemadramatiikasta, jonka ku-vataiteilija **Jussi Kivi** (2004: 149–151) liittää hylättyjen paikkojen ja tuotannollisesti mää-riteltyjen ympäristöjen väliseen kontrastiin: "Määrittämättömyydessä on joutomaitten

luova, villi potentiaali ja esteettinen voima. Toiseudessa joka edustaa rationaalisesti jär-jestetyn ja hallitun maiseman irrationaalis-ta villiä vastakohtaa; orgaanisessa luovassa kaaoksessa ja yllätyksellisyydessä piilevässä kiehtovuudessa, niiden luonnossa?"

Kulttuurimaantieteilijä **Tim Edensor** (2005) on nostanut esiin myönteiset aspektit, joita liittyy teollisten raunioiden säilyttämi-seen hylätyssä ja raunioituneessa muodos-saan. Tällöin ne edustavat epäjärjestyksen estetiikkaa, joka on vastakohtana ylisuun-nitellulle kaupunkikuvalle. Tällaisten koh-teiden on katsottu tarjoavan potentiaalia ai-nakin taiteelle, lasten leikeille ja urbaanille löytöretkeilylle (Isacson 2011: 57–58; Hud-son 2014). Uusmateriaalisessa diskurssissa on myös nostettu esiin esineiden ja raken-nusten oikeus omaan elinkaareensa; niillä on merkitys *itsessään* riippumatta ihmisen toiminnasta (DeSilvey 2006; Olsen & Péturs-dóttir 2014).

Varjakansaari ei, ainakaan toistaiseksi, ole rauniokohde, vaan se edustaa ainulaatuista ja valtakunnallisesti merkittävää rakennus-perintöä, jonka säilyttäminen voidaan nähdä erityisen tärkeänä. Rakennussuojelun nä-kökulmasta rakennuksen säilymisen turvaa vain sen käyttö (ks. esim. Kairamo 2011). Al-kuperäisestä käytöstä poistettujen teollisten rakennusten kohdalla tämä tarkoittaa väis-tämättä käyttötarkoituksen muutosta. Varja-kansaaren rakennusten käyttäminen osana matkailupalvelujen tuottamista voisi turvata niiden säilymisen, mutta samalla väistämät-tä menetettäisiin osa niiden tämänhetkisestä historiallisuuteen ja ajalliseen pysähtynei-syyteen liittyvästä dokumenttiarvosta. Uudel-leenkäyttö tulisikin suunnitella mahdollisim-man hienovaraiseksi, jolloin olisi mahdollista välttää rakennusten ja niihin liittyvän ympäristön merkityksen kutistuminen tyhjäksi kulissiksi historiallisen kontekstin kannalta irrallisessa toiminnassa. ♦

Tiina Äikäs
tiina.aikas@oulu.fi

Timo Ylimaunu
timo.ylimaunu@oulu.fi

Tiina Kuokkanen
tiina.kuokkanen@oulu.fi

Erkko Anttila
erkkotanttila@gmail.com

Tiia Ikonen
tiia.ikonen@gmail.com

Anssi Malinen
anssi.malinen@osao.fi

Tiina Äikäs on ma. arkeologian yliopistonlehtori Oulun yliopistossa ja kiinnostunut muun muassa haastatteluiden hyödyntämisestä arkeologiassa sekä arkeologisen kulttuuriperinnön saamista merkityksistä.

Timo Ylimaunu on dosentti ja yliopistonlehtori Oulun yliopistossa, opetusalan kaupunki- ja historiallinen arkeologia. Hänen kiinnostuksen kohteensa liittyvät keskiajan ja sitä nuorempien aikojen materiaalliseen kulttuuriin. Ylimaunu valittiin Society for Historical Archaeologyn hallitukseen ensimmäisenä arkeologina Pohjois-Amerikan ulkopuolelta.

Tiina Kuokkanen työskentelee tutkijana Oulun yliopistossa ja on tällä hetkellä erityisen innostunut dokumentaarisen arkeologian mahdollisuuksista.

VTT Erkko Anttila on toiminut tutkijana Helsingin yliopistossa ja Työterveyslaitoksella. Tutkimustyössään hän on tarkastellut suomalaisen yhteiskunnan muutosta 1900-luvulla, erityisesti paikallisen yhteisöllisyyden, työväestön arkielämän sekä opettajien työn muutoksen näkökulmasta.

Tiia Ikonen työskentelee sosiaalialan kehittämishankkeissa ja on intoutunut teollisuusarkeologiasta ja paikkatiedon mahdollisuuksista.

Anssi Malinen on arkeologi ja restaurointimestari, joka opettaa rakennusrestaurointia Oulun seudun ammattiopistossa.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Oulun maakunta-arkisto (OMA), Oulu

Ab Uleå Oy:n kokoelma, Varjakan sahan asiakirjoja

Elektroniset lähteet

yle.fi/uutiset 2016 <http://yle.fi/uutiset/unohduksissa_uinunut_saari_on_heraamassa_ruususen_unesta/6781372> (luettu 27.3.2016)

Tutkimuskirjallisuus

Ahvenainen, J. 1984. *Suomen sahateollisuuden historia*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.

Ahvenisto, I. 2008. *Tehdas yhdistää ja erottaa. Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Anttila, E. 2015. *Esikaupunkien vuosisata. Paikallinen yhteisöllisyys Helsingin seudun vanhoissa työväen esikaupungeissa 1900-luvulla*. Helsingin yliopiston Sosiaalitieteiden laitos, Helsinki.

Beaudry, M. C. (toim.) 1988. *Documentary Archaeology in the New World*. Cambridge University Press, Cambridge.

Beaudry, M. C. 2002. Boott Mills, Lowell, Massachusetts, USA. C. E. Orser (toim.) *Encyclopedia of Historical Archaeology*: 65–66. Routledge, London – New York.

Beaudry, M. C. & Mrozowski, S. A. 2001. Cultural space and worker identity in the company city: nineteenth-century Lowell, Massachusetts. A. Mayne & T. Murray (toim.) *The Archaeology of Urban Landscapes. Explorations in Slumland*: 118–131. New Directions in Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.

Belford, P. 2001. Work, space and power in an English industrial slum: 'the Crofts', Sheffield, 1750–1850. A. Mayne & T. Murray (toim.) *The Archaeology of Urban Landscapes. Explorations in Slumland*: 106–117. New Directions in Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.

- Belford, P. 2003. Forging ahead in Coalbrookdale: Historical archaeology at the Upper Forge. *Industrial Archaeology Review* 25(1): 59–62.
- Brandon, J. C. & Davidson, J. M. 2005. The landscape of Van Winkle's Mill: Identity, myth, and modernity in the Ozark Upland South. *Historical Archaeology* 39(3): 113–131.
- Brennan, N. 2015. Working on the railway: the Risehill Tunnel navvy camp, Cumbria. *Industrial Archaeology Review* 37(2): 99–110.
- Burstström, M. 2007. *Samtidsarkeologi*. Studentlitteratur, s.l.
- Carpenter, E. 2014. 'Grass banks between the storage tanks': 20th century industry on the Hoo Peninsula, Kent. *Industrial Archaeology Review* 36(1): 15–23.
- Casella, E. C. 2005. "Social workers": New directions in industrial archaeology. E. C. Casella & J. Symonds (toim.) *Industrial Archaeology: New Directions*: 3–31. Springer, New York.
- Cohen, A. P. 1985. *The symbolic construction of community*. Ellis Horwood, Chichester.
- Cowie, S. E. 2011. *The Plurality of Power: An Archaeology of Industrial Capitalism*. Springer, New York.
- Delle, J. A. 1999. The Landscapes of class negotiations on coffee plantations in the Blue Mountains of Jamaica: 1790–1850. *Historical Archaeology* 33(1): 136–158.
- DeSilvey, C. 2006. Observed decay: telling stories with mutable things. *Journal of Material Culture* 11(3): 318–338.
- DiPaolo Loren, D. & Baram, U. 2007. Between art and artifact: Approaches to visual representations in historical archaeology. *Historical Archaeology* 41(1): 1–5.
- Edensor, T. 2005. *Industrial Ruins. Space, Aesthetics and Materiality*. Berg, Oxford – New York.
- Elias, N. 1974. Foreword: Towards a theory of communities. C. Bell & H. Newby (toim.) *The sociology of community: A selection of readings*: ix–xii. Frank Cass, London.
- Emerling, J. 2012. *Photography. History and theory*. Routledge, London.
- Foucault, M. 2000 [1975]. *Tarkkailla ja rangaista*. Alkuteos: *Surveiller et punir*, käännös E. Nivanka. Otava, Keuruu.
- Gadsby, D. A. & Chidester, R. C. 2012. Class, labour, and the public. R. Skeates, C. McDavid & J. Carman (toim.) *The Oxford handbook of public archaeology*: 513–533. Oxford University Press, Oxford.
- Gazin-Schwartz, A. 2007. Imaging the Scottish Highlands. *Historical Archaeology* 41(1): 92–105.
- Given, M. 2005. Mining landscapes and colonial rule in Early-Twentieth-Century Cyprus. *Historical Archaeology* 39(3): 49–60.
- González-Ruibal, A. 2014. Archaeology of the contemporary past. C. Smith (toim.) *Encyclopedia of Global Archaeology*: 1683–1694. Springer, New York.
- Haggerty, K. D. 2006. Tear down the walls: On demolishing the panopticon. D. Lyon (toim.) *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond*: 23–45. Routledge, London.
- Haggren, G., Heinonen, T. & Terävä, E. 2009. SiunTION Hyttiskogen – Suomen vanhin masuuni? *SKAS* 2009(2): 38–45.
- Hankkila, E. 2006. Tulta päin! Pateniemen sahapalokunnan vaiheita. P. Laukka, E. Hankkila & T. Metsäranta (toim.) *Laivoista lankkuihin, Pateniemen historia I*: 181–190. Pateniemi-Seura, Oulu.
- Hakkeita, Oulu Osakeyhtiön perhelehti, vuosikerrat 1950 & 1962. Oulu osakeyhtiö, Oulu.
- Herva, V-P 2014. Understanding the cultural impacts and issues of Lapland mining: A long-term perspective on sustainable mining policies in the North. *Arctic Academy Programme (ARKTIKO) 2014 – 2018, Project Descriptions*: 3. <http://www.aka.fi/globalassets/32akatemiaohjelmat/arkkinen/aineisto/arkkinen_hankkeiden-esittelyt-avajaisseminaariin-yhteensopivuustila.pdf
- Herva, V.-P., Ylimaunu, T., Kallio-Seppä, T., Kuokkanen, T. & Nurmi, R. 2011. Urban boundaries. M. Lamberg, M. Hakanen & J. Haikari (toim.) *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe. Methodological Approaches to Spatiality*: 319–334. Nordic Academic Press, Lund.
- Hillery, G. A. Jr. 1955. Definitions of community. Areas of agreement. *Rural Sociology* 20(2): 111–123.
- Hinnerichsen, M. (toim.) 2011. *Reusing the Industrial Past by the Tammerkoski Rapids. Discussion on the Value of Industrial Heritage*. Pirkanmaa Provincial Museum, Tampere.
- Hirviniemi, H. 1995. *Oulunsalon Varjakka. Rakennushistoria, käyttö ja kunnostus*. Diplomityö. Oulun yliopisto, Arkkitehtuurin osasto.
- Hudson, J. 2014. The affordances and potentialities of derelict urban spaces. B. Olsen & Þ. Pétursdóttir (toim.) *Ruin Memories: Materialities, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*. Routledge, New York.
- Hyttinen, M., Ylimaunu, T., Kallio-Seppä, T. & Mullins, P. käsikirjoitus. Pien polttoa ja käsityöläisyyttä – materiaaliset muistot Oulun Pikisaaren pikiruukkiyhdistöstä. Arkeologipäivät 2015.
- Isacson, M. 2011. The reuse of large-scale industrial areas. M. Hinnerichsen (toim.) *Reusing the Industrial Past by the Tammerkoski Rapids. Discussion on the*

Value of Industrial Heritage: 53–60. Pirkanmaa Provincial Museum, Tampere.

Kairamo, M. 2011. Rakennussuojelusta ja korjaamisesta. L. Putkonen (toim.) *Asiasta toiseen. Kirjoituksia restauroinnista ja rakennussuojelusta*: 15–18. Tammerprint Oy, Tampere.

Kallio-Seppä, T. 2013. *Kosteutta, puuta ja vallankäyttöä – arkeologinen näkökulma Oulun kaupungin julkisen tilan kehittämiseen 1600-luvulta 1820-luvulle*. Studia Archaeologica Septentrionalia 6. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdisty, Oulu.

Kallio-Seppä, T. & Ylimaunu, T. 2014. Rakennukset, kartat ja kuvat. Pitkän ajan näkökulmia pohjoisiin kaupunkiympäristöihin ja tulliaidan taakse. *SKAS* 2013(4): 37–47.

Kanttonen, T. 1996. *Satakunta sahaa Suomessa. Kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja ympäristöjä*. Museovirasto, Helsinki.

Kivi, J. 2004. *Kaunotaiteellinen eräretkeilyopas*. Kustannus Oy Taide, Helsinki.

Kortelainen, K. 1998. Sahan rytmissä. Penttilän saha-yhteisö 1930–1960-luvuilla. P. Tuunainen (toim.) *Elämää entisajan Joensuussa. Joensuun kaupunki 1848–1998*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Kuokkanen, T. 2016. *Vaatetuksen luokka ja sukupuoli 1600–1800-lukujen Oulussa. Historiallisen ajan arkeologian näkökulma*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 137. Oulun yliopisto, Oulu.

Laukka, P. 2006. Pateniemen laivaveistämö ja saha 1857–1990. P. Laukka, E. Hankkila & T. Metsäranta (toim.) *Laivoista lankkuihin, Pateniemen historia I*: 13–179. Pateniemi-Seura, Oulu.

Laukka, P., Hankkila, E. & Metsäranta, T. 2006. *Pateniemen historia I. Laivoista lankkuihin*. Pateniemi-Seura, Oulu.

Leone, M. P. 1995. A historical archaeology of capitalism. *American Anthropologist* 97(2): 251–268.

Lianos, M. 2003. Social control after Foucault. *Surveillance and Society* 1: 412–430.

Luoto, K. 2014. Tervahautatutkimuksia Kuortaneen Myllymäellä. *SKAS* 2014(1): 37–41.

Markus, T. A. 1993. *Buildings and Power. Freedom and Control in the Origins of Modern Building Types*. Routledge, London.

Marttila, J. 2014. *Työ teollistumisen ja arjen rajapintana. Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteisöt 1880–1950*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.

Matthews, C. N., Leone, M. P. & Jordan, K. A. 2002. The political economy of archaeological cultures. Mar-

xism and American historical Archaeology. *Journal of Social Archaeology* 2(1): 109–134.

McGuire, R. H. 2002. *A Marxist Archaeology*. Percheron Press, New York.

McGuire, R. H. & Reckner, P. 2005. Building a working class archaeology. The Colorado Coal Field War Project. E. C. Casella & J. Symonds (toim.) *Industrial Archaeology: New Directions*: 217–241. Springer, New York.

Metsäranta, T. 2006. Leipää, asuntoja ja vapaa-ajan toimintaa. Sosiaalitoimi sahayhdyskunnassa. P. Laukka, E. Hankkila & T. Metsäranta (toim.) *Pateniemen historia I. Laivoista lankkuihin*: 191–236. Pateniemi-Seura, Oulu.

Morton, D. 2009. Involving the public in Glasgow's industrial archaeology. The M74 Dig. *The Archaeologist* 74: 36–37.

Mrozowski, S. A., Ziesing, G. H. & Beaudry, M. C. 1996. *Living on the Boott. Historical Archaeology at the Boott Mills Boardinghouses, Lowell, Massachusetts*. University of Massachusetts Press, Amherst.

Mzorowski, S. A. 2006. *The Archaeology of Class in Urban America*. Cambridge University Press, Cambridge.

Myllyoja, I. 1990. *Kun sahan pilli piipasi. Kokoelma kertomuksia ja muisteluksia vuosisadan alun Oulunsalosta*. Oulunsalon OAY, Oulunsalo.

Nevell, M. 2011. Living in the industrial city: housing quality, land ownership and the archaeological evidence from industrial Manchester, 1740–1850. *International Journal of Historical Archaeology* 15: 594–606.

Nevell, M. 2014. Legislation and reality: the archaeological evidence for sanitation and housing quality in urban workers' housing in the Ancoats area of Manchester between 1800 and 1950. *Industrial Archaeology Review* 36(1): 48–74.

Niemelä, P. 2013. Varjakan sahasaari – pala kulttuurihistoriaa. *Havina* 1/2013.

Olsen, B. & Pétursdóttir, Þ. (toim.) 2014. *Ruin Memories: Materialities, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*. Routledge, New York.

Palmer, M. 1990. Industrial archaeology: a thematic or a periodic discipline? *Antiquity* 64(243): 275–282.

Palmer, M. 2005. Industrial archaeology. Constructing a framework of inference. E. C. Casella & J. Symonds (toim.) *Industrial Archaeology: New Directions*: 59–75. Springer, New York.

Palmer, M. & Neaverson, P. 1998. *Industrial Archaeology. Principles and Practice*. Routledge, London – New York.

- Perttola, W. & Knuutinen, T. 2009. Arkeologin näkökulma vanhoihin kaivoksiin: esimerkkeinä Vantaan Bölen ja Sillbölen kaivokset. *Geologi* 61:117–128.
- Roller, M. P. 2013. Rewriting narratives of labor violence: a transnational perspective of the Lattimer massacre. *Historical Archaeology* 47(3): 109–123.
- Rose, C. 2013. Lonely men, loose women: rethinking the demographics of a multiethnic mining camp, Kana-ka Flat, Oregon. *Historical Archaeology* 47(3): 23–35.
- Shackel, P. A. 2009. *The Archaeology of American Labor and Working-Class Life*. University Press of Florida, Gainesville.
- Smith, A. P. 2002. Maps. C. E. Orser, Jr (toim.) *Encyclopedia of Historical Archaeology*: 326–328. Routledge, London & New York.
- Smith, A. 2007. Mapped landscapes: The politics of metaphor, knowledge, and representation on Nineteenth-Century Irish Ordnance Survey Maps. *Historical Archaeology* 41(1): 81–91.
- Sontag, S. 2003. *Regarding the Pain of Others*. Farrar, Straus and Giroux, New York.
- Stenius, M. 2009. Monien tarinoiden Varjakka. *Kaltio* 65(6): 18–21.
- Stratton, M. & Trinder, B. 2000. *Twentieth Century Industrial Archaeology*. E & FN Spon, London – New York.
- Symonds, J. & Casella, E. C. 2006. Historical archaeology and industrialization. D. Hicks & M. C. Beaudry (toim.) *The Cambridge Companion to Historical Archaeology*: 143–167. Cambridge University Press, Cambridge.
- Thomson, I. T. 2005. The theory that won't die. From mass society to the decline of social capital. *Sociological Forum* 20(3): 421–448.
- Weber, M. 1978. *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*. California University Press, Berkeley.
- Wilkie, L. A. 2010. Documentary archaeology. D. Hicks & M. C. Beaudry (toim.) *The Cambridge Companion to Historical Archaeology*: 13–33. Cambridge University Press, Cambridge.
- Zukin, S. 1991. *Landscapes of Power. From Detroit to Disney World*. University of California Press, Berkeley.
- Ylimaunu, T. 2007. Aittakylästä kaupungiksi. Arkeologinen tutkimus Tornion kaupungistumisesta 18. vuosisadan loppuun mennessä. *Studia Archaeologica Septentrionalia* 4. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi.
- Ylimaunu, T. 2013. Discipline, churches and landscape – material culture of social hierarchy in Northern Finland, from the 17th to the 18th century. J. Symonds, A. Badcock & J. Oliver (toim.) *Historical Archaeologies of Cognition*: 28–42. Equinox Publishing, Sheffield.
- Ylimaunu, T., Symonds, J., Mullins, P. R., Salmi, A.-K., Nurmi, R., Kallio-Seppä, T., Kuokkanen, T., & Tranberg, A. 2014. Street mirrors, surveillance, and urban communities in early modern Finland. *Journal of Material Culture* 19(2): 145–167.
- Äikäs, T., Kuokkanen, T. & Perttola, W. painossa. The sole you found was the soul of the festival. Archaeological study of a rock festival in Seinäjoki, Finland. *Journal of Contemporary Archaeology*.

LAPIN SYNKKÄ KULTTUURIPERINTÖ

SAKSAN ARMEIJAN TOISEN MAAILMANSODAN AIKAISET MATERIAALISET JÄÄNTEET POHJOISEN ERÄMAISSA

Helsingin ja Oulun yliopistojen *Lapin synkkä kulttuuriperintö* – hanke tutkii Lapissa toisen maailmansodan aikana toimineiden saksalaisjoukkojen aineellista kulttuuriperintöä. Poikkitieteellinen tutkimusprojekti on Suomen Akatemian rahoittama, ja tutkimuksessa hyödynnetään esimerkiksi arkeologian, antropologian, etnologian ja museologian näkökulmia aiheeseen. Projektin toiminta käynnistyi arkistotutkimuksilla syksyllä 2014 ja jatkuu kesään 2018 saakka.

Kuten tunnettua, Suomi oli jatkosodan aikana 1941–1944 Natsi-Saksan kanssasotija, käytännössä liittolainen. Tanskan ja Norjan miehittänyt Saksa sai Suomelta kauttakulkuoikeudet vuonna 1940, ja seuraavana vuonna Suomi sitoutui entistä tiukemmin Hitlerin sotaponnisteluihin osana operaatio Barbarossaa, saksalaisten hyökkäystä Neuvostoliittoon. Suomen tavoitteina yhteistyössä oli saada takaisin Talvisodassa 1939–1940 menetetyt maa-alueet ja jahdata unelmaa Ahvenanmaalta Vienenmerelle – ja kauemaksikin – ulottuvasta Suur-Suomesta (esim. Kivimäki 2012). Hitlerin suuren idänhyökkäyksen pohjoisin rintama jumittui kesällä 1941 kuitenkin heti alkuunsa Lapin soille ja tuntureille. Saksalaiset joukot olivat täysin valmistautumattomia pohjoisen olosuhteisiin, ja jopa eliittijoukkoja edustaneet vuoristojääkärit (*Gebirgsjäger*) olivat kykenemättömiä käymään sotaa tiettömissä erämaissa (esim. Alftan 2005). Saksalaiset käynnistivätkin

suuren määrän infrastruktuurin parantamiseen tähtääviä rakennus- ja kunnostusprojekteja, ja monet pohjoisen nykyisistä teistä ovat saksalaisten perua. Parhaimmillaan Lapissa toimi yli 200 000 saksalaista sotilasta ja heidän noin 30 000 monikansallista sotavankiaan ja pakkotyöläistä (esim. Westerlund 2008). Tämä loi alueelle ennennäkemättömän kansainvälisen ilmapiirin, ja suuret rakennusprojektit tarjosivat runsaasti hyväpalkkaisia työtilaisuuksia myös paikallisille (esim. Junila 2000). Pohjois-Suomen palkkataso olikin jatkosodan aikana selvästi korkeampi kuin etelässä, mikä synnytti pitkään eläneen käsitteen "Lapin marka". Suomalais-saksalainen aseveljeys katkesi syksyllä 1944 välirauhan jälkeen puhjenneeseen Lapin sotaan. Lapin sodassa Norjaan vetäytyneet saksalaisjoukot tuhosivat paitsi omat tukikohtansa myös lähes koko Pohjois-Suomen siviili-infrastruktuurin (esim. Ahto 1980), minkä tuhon jälkiä löytyy edelleen runsaasti pohjoisen erämaista (esim. Seitsonen & Herva 2011). Tutkimussissamme tulkitsemme tätä saksalaissotilaiden jälkeensä jättämää monimerkityksistä materiaalista perintöä eri näkökulmista.

Hankkeessa toteutetaan perinteisten arkeologisten kenttätöiden lisäksi osallistuvaa havainnointia, haastatteluja ja media-analyysyjä, sekä tarkastellaan Lapin "synkän kulttuuriperinnön" merkitystä laajasti suhteessa alueen historiaan, kulttuuriin ja ympäristöön liittyviin kysymyksiin. Arvioim-

Saksalaisen vankileirin jäänteet Inarissa. Kuva: O. Seitsonen.

me esimerkiksi jäänteiden hyödyntämistä ja merkityksellistämistä sodasta nykypäivään ulottuvana ajanjaksona, ihmisten asenteita ja niiden muuttumista, sekä kohteisiin liitettyjä moninaisia kulttuurisia arvoja ja merkityksiä. Lisäksi tutkimme kulttuuriperinnön niin sanottuja "vaihtoehtoisia" hyödyntämistapoja, kuten metallinilmaisinharrastuksen yleistymistä, sotaan liittyvien muistoesineiden keräilyä (Herva et al. 2016; Thomas et al. 2016), sekä sotavainajien uudelleenhaa- taamista ja etsintää maastosta (Suominen 2013). Materiaalisia jäänteitä tarkastellaan moninaisista näkökulmista erilaisten aineis- tojen pohjalta, muun muassa maastossa do- kumentoitujen kohteiden, kaivauslöytöjen, ja keräilijöiden kokoelmien avulla (Herva et al. 2016). Projektissa sovelletaan myös yhteisöllistä arkeologiaa, jossa paikallisyhteisöille tarjotaan mahdollisuus osallistua aktiivises- ti kenttätutkimuksiin. Läheisinä yhteistyö- kumppaneinamme toimivat muun muassa La-

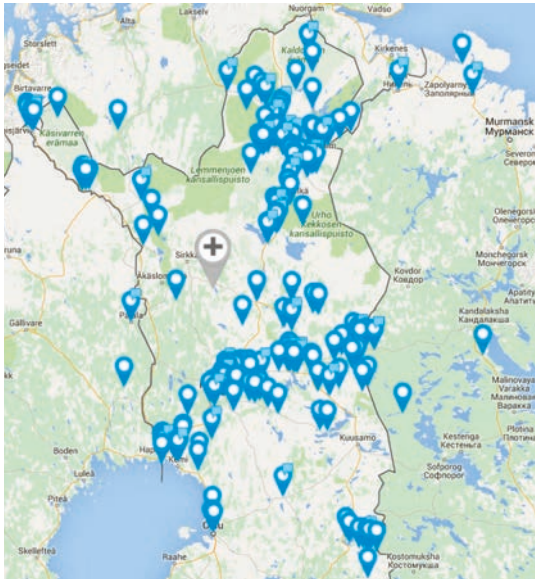
pin maakuntamuseo, saamelaismuseum Siida ja Lapin sotahistoriallinen seura (esim. Romak- kaniemi 2012).

Tutkimusprojektin ensimmäiset maas- totyöt toteutettiin kesän 2015 kuluessa Ro- vaniemen, Vuotson ja Inarin alueilla. Rova- niemellä (Harju 2015) ja Vuotsossa (Hugg 2012) keskityttiin kartoittamaan kohteita ja arvioitiin metallinilmaisinharrastajien toimin- taa sekä keräilijöiden aktiviteetteja. Inaris- sa suoritettiin parin viikon ajan arkeologisia kenttätöitä, joiden kuluessa kartoitettiin ja kaivettiin useita saksalaisten neuvostosota- vangeille perustamia vankileirejä, muun muassa Inarin Solojärven ja Kankiniemen alueilla. Kenttätöitä jatkuivat kesällä 2016, jolloin järjestimme yleisökaivaukset sak- salaisten sotilassairaala-alueella Inarin kir- konkylällä. Toisen maailmansodan aikaisia sairaala-alueita ei ole aiemmin tutkittu arke- ologisesti Suomessa tai muuallakaan Euroo- passa, sillä konfliktiarkeologiset tutkimukset

ovat useimmiten keskittyneet "sotilaallisempiin" kohteisiin, kuten puolustusasemiin ja sotilas- sekä vankileireihin. Tiedämme haastattelututkimuksistamme, että saksalaisten sotilaiden lisäksi Inarin sairaala-alueella hoidettiin myös paikkakuntalaisia, ja sodan jälkeen raunioista löytyneitä materiaaleja hyödynnettiin jälleenrakentamisessa. Inarilaiset

Arkeologi Anu Herva ja professori Vesa-Pekka Herva tutkivat toisen maailmansodan aikaista roskakuoppaa Karigasniemen tien varrella. Kuva: O. Seitsonen.

Lapin synkkä kulttuuriperintö - yhteisöllinen kartta-projekti: käyttäjät ovat merkinneet interaktiiviseen karttaan yli 300 merkityksellisesti kokemaansa sota-aikaista kohdetta. Kartta: O. Seitsonen.

ovat tunteneet kohteen aina, mutta kulttuuriperintöviranomaisilla ei ollut kohteesta mitään tietoa ennen vuotta 2015, jolloin inarilainen paikallishistorian harrastaja vei meidät tutustumaan paikkaan. Inarin sairaala-alue ja muut paikkakunnan saksalaisiin liittyvät kohteet ovatkin tärkeä osa paikallista kulttuuriperintöä. Paikallisuus ja ihmisten omakseen kokeman kulttuuriperinnön merkitys on noussut esiin monissa muissakin yhteyksissä keskustellessamme toisen maailmansodan aikaisen kulttuuriperinnön merkityksistä. Tämä on erityisen mielenkiintoinen havainto Lapin pitkän kolonialistisen historian valossa (Herva et al. 2016).

Lapin synkkä kulttuuriperintö – hankkeella on myös oma blogisivusto, jossa pystyy ajantasaisesti seuraamaan tutkimustemme edistymistä. Lisäksi sivulla voi osallistua esimerkiksi yhteisölliseen karttaprojektiin, jossa keräämme tietoja ihmisille tärkeistä toisen maailmansodan kohteista: kartta julkaistiin sivuillamme Lapin sodan päättymisen 70-vuotispäivänä 27.4.2015 ja sille on merkitty tähän mennessä yli 300 sota-aikaista kohdetta. Lisäksi olemme aktiivisia myös Twitterissä, jossa tiedotamme tutkimuksistamme ja mielenkiintoisista aiheeseen liittyvistä artikkeleista sekä tapahtumista suomeksi ja englanniksi. ♦

Oula Seitsonen

oula.seitsonen@helsinki.fi

Lapin synkkä kulttuuriperintö,
PL 59, 00014 Helsingin yliopisto

LÄHTEET

Ahto, S. 1980. *Aseveljet Vastakkain*. Kirjayhtymä: Helsinki.

Alftan, R. 2005. *Aseveljet: Saksalais-Suomalainen Aseveljeys 1942–1944*. WSOY: Helsinki.

Harju, S. 2015. Pyöräillen ympäri saksalaisaika. *Raito* 2015: 40–43.

Hugg, R. 2012. Vuotson tukikohta. *Raito* 2012: 22–23.

Junila, M. 2000. *Kotirintaman Aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944. Bibliotheca Historica* 61. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Kivimäki, Ville. 2012. Between Defeat and Victory: Finnish Memory Culture of the Second World War. *Scandinavian Journal of History* 37(4): 482–504. doi:10.1080/03468755.2012.680178

Romakkaniemi, A. 2012. Saksalaisaika Lapin sodassa Inarissa. *Raito* 2012: 20–21.

Westerlund, L. 2008. *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944*. Tammi: Helsinki.

Suominen, P. 2013. *Sotavainajien muiston vaalimisyhdistys ry 1998–2013*. Sotavainajien muiston vaalimisyhdistys ry: Helsinki.

Projektin julkaisuja

Herva, V.-P. Koskinen-Koivisto, E., Seitsonen, O., & Thomas, S. 2016. 'I have better stuff at home': Alternative archaeologies and private collecting of World War II artefacts in Finnish Lapland. *World Archaeology* (online first).

Thomas, S. 2015. Collaborate, Condemn, or Ignore? Responding to Non-Archaeological Approaches

to Archaeological Heritage, *European Journal of Archaeology* 18(2): 312–335. doi: <http://dx.doi.org/10.1179/1461957114Y.0000000076>).

Herva, V.-P. 2014. Haunting Heritage in an Enchanted Land: Magic, Materiality and Second World War German Material Heritage in Finnish Lapland. *Journal of Contemporary Archaeology* 1(2): 297–321.

Seitsonen, O. & Herva, V.-P. 2011. Forgotten in the Wilderness: WWII PoW Camps in Finnish Lapland. Teoksessa A. Myers & G. Moshenska (toim.) *Archaeologies of Internment*: 171–190. New York: Springer. http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4419-9666-4_10

Seitsonen, O. & Herva, V.-P. painossa. 'War Junk' and Cultural Heritage: Viewpoints on the Second World War German Material Culture in Finnish Lapland. Teoksessa *Proceedings of the 45th Annual Chacmool Conference: War and Peace – Conflict and Resolution in Archaeology*. Alberta: Chacmool Archaeology Association, University of Calgary.

Projektin blogi: <http://blogs.helsinki.fi/lapland-dark-heritage/>

Yhteisöllinen karttaprojekti: <http://blogs.helsinki.fi/lapland-dark-heritage/lapin-sotahistoriallisia-kohteita/>

Twitter: <https://twitter.com/DarkLapland>

NÄKÖKULMIA AMERIKAN JA EUROOPAN KAUPUNKIARKEOLOGISEEN TUTKIMUKSEEN

Tämän vuoden toukokuussa (14.–18.5.2016) järjestettiin Meksikon Cancúnissa *Archaeology, Architecture and Contemporary City Planning* -tutkijaverkoston kolmas seminaari, jossa tällä kertaa laajennettiin näkökulmia myös Euroopan ulkopuolelle teemalla *Settlements and the Urban – Architecture and Archaeology in America and Europe*. Kokouksen esitelmät painottuivat mayojen ja kolonialistien perustamiin Väli-Amerikan kaupunkien tutkimuksiin, mutta osanottajille tarjottiin myös pohjoisen eksotiikkaa muuttaman esitelmän muodossa. Vaikka esiteltävät tutkimukset erosivat toisistaan maantieteellisiltä ja kulttuurisilta lähtökohdiltaan, niitä yhdistivät sosiaaliset ja poliittiset näkökulmat sekä kaupunkitutkimukseen liittyvät poikkitieteelliset lähestymistavat ja keskustelut, joilla pyrittiin ymmärtämään kaupunkeihin liittyviä sosiaalisia prosesseja. Meksikossa järjestetty kokous tarjosi osallistujilleen myös ainutlaatuisen mahdollisuuden tutustua Maya-kulttuuriin ja kaupunkien historiaan opastetuilla ekskursioilla sekä vuonna 2012 avatussa nykyaikaista arkkitehtuuria edustavassa Maya-museossa.

AACCP-VERKOSTON TAUSTAA

AACCP-verkosto (*Archaeology, Architecture and Contemporary City Planning*), kuten niin monet muutkin hyvät ideat ja yhteisöt,

syntyi hyvän ruoan, viinin ja seuran parissa. Göteborgin yliopiston arkeologian ja historian instituutti järjesti helmikuussa 2013 arkeologian professori **Per Cornellin** johdolla uuden ajan alun kaupunkitutkimukseen liittyvän seminaarin, johon oli kutsuttu kaikkiaan noin 60 eri alojen tutkijaa keskustelemaan kaupunkitutkimukseen liittyvistä näkökulmista. Paikalla oli arkeologeja, arkkitehtejä, historioitsijoita, taidehistorioitsijoita, filosofeja, kaupunkimaantieteilijöitä, kielitieteilijöitä ja kaupunkisuunnittelijoita eri puolilta maailmaa Amerikasta Aasiaan. Sain kunnian edustaa tapaamisessa Suomea ja tuoda seminaarissa esille myös omaa Turkuun liittyvää kaupunkitutkimustani. Nelipäiväisen seminaarin päätteeksi italialaiset vieraat halusivat järjestää pienimuotoisen italialaisen illanvieton kiitokseksi ruotsalaisille isännille, ja rattoisan illan kuluessa syntyi ajatus uuden tutkijaverkoston perustamisesta, jossa tarkasteltaisiin arkeologian, arkkitehtuurin ja kaupunkisuunnittelun välistä suhdetta sekä kaupunkitutkimukseen liittyviä menetelmiä ja poikkitieteellisiä näkökulmia.

Helmikuisen illanviettomme italialainen pääkokki, Firenzen yliopiston arkkitehtuurin professori **Giorgio Verdiani**, ryhtyi tuumasta toimeen ja seuraavana kesänä 2014 pieni ryhmä tutkijoita kokoontui koolle Firenzeen ensimmäiseen *Archaeology, Architecture and Contemporary City Planning* -kokoukseen. Kokouksen järjestämiseen osallistuivat

Kokousta edeltävillä ekskursioilla tutustuttiin muutamiin Maya –kaupunkeihin Quintana Rooon alueella. Muyl on nykyisin arkeologinen puisto, jossa on nähtävillä sekä tutkittuja että esille kaivamattomia rakennusten raunioita.

Firenzen yliopiston lisäksi myös Göteborgin yliopiston arkeologian ja historian osasto sekä MOLA (Museum of London Archaeology) Lontoosta. Onnistunut kokous sai jatkoa myös seuraavana vuonna 2015, jolloin kokoontuimme Espanjan Valenciassa, missä kokouksen pääjärjestelyistä vastasi Valencian Polytekninen yliopisto (*Universitat Politècnica de València*) ja arkkitehtuurin professori **Pablo Rodríguez Navarro**. Valencian kokouksessa saimme tietää, että pienimuotoiset kokouksemme ja keskustelumme olivat herättäneet kiinnostusta myös Euroopan ulkopuolella ja niinpä saimme kuulla, että vuoden 2016 kokouksemme järjestäjäksi oli jo ilmoittautunut Meksikossa toimiva INAH (Instituto Nacional de Antropología e Historia).

CANCÚN, QUINTANA ROO JA MAYOJEN KAUPUNGIT

Useimmille Meksikossa, Karibianmeren rannalla sijaitseva Cancún ei ole tunnettu muinaisesta kulttuuristaan eikä kulttuuristaan ylipäänsä, mikäli sellaiseksi ei lasketa auringon ja mereen liittyviä aktiviteetteja ja rantalomailua. Tämä Yucatanin niemimaalla sijaitseva Meksikon itäisin kaupunki on nykyisin todennäköisesti Meksikon tunnetuin rantalomakohde, joka rakennettiin vasta 40 vuotta sitten Meksikon hallituksen toimesta

tarkoituksellisesti turismia varten, kun alueelle haluttiin luoda työpaikkoja ja saada maakuntaan ulkopuolelta tulevaa rahoitusta ja kassavirtaa. Ensimmäinen hotelli Cancúnin edustalla sijaitsevalle noin parinkymmenen kilometrin pituiselle sulkusaarelle, nykyisin Zona Hoteleralle tunnetulle maakaistaleelle, perustettiin vuonna 1970. Tänä päivänä tällä kapealla maakaistaleella on yli sata kolossaalista hotellia, jotka houkuttelevat vuosittain noin kolme miljoonaa auringonpalvojaa eri puolilta maailmaa.

Kun kuulin, että seuraava AACCP-kokouksemme järjestetään Cancúnissa, olin kieltämättä hieman epäileväinen oman osallistumiseni suhteen. Ilmoitettu teema ja alustava ohjelma sekä vuosien takainen kulttuurihistorian opintojen aikana syntynyt kiinnostukseni Maya-kulttuuria kohtaan sai minut kuitenkin innostumaan matkasta, mikä Koneen Säätiön myöntämällä matka-apurahalla konkretisoitui toukokuun 2016 puolivälissä.

Kuten Firenzessä että Valenciassakin varsinaisia AACCP-verkoston kokouspäiviä edelsivät myös Cancúnissa parin päivää kestäneet ekskursiot. Näiden retkipäivien ideana on ollut tutustuttaa osanottajat sekä

El Meco oli yksi Quintana Roon -alueen tärkeä taloudellinen ja uskonnollinen rannikkokeskus ennen espanjalaisten saapumista 1000–1500 jKr. Nykyisin arkeologisena puistona toimiva alue herättää kysymyksiä myös raunioiden säilyttämisen haasteista tuleville sukupolville. Trooppinen kasvillisuus kasvaa silmissä paikkaa kysymättä ja rauhoitetut iguanat ovat löytäneet itselleen raunioista mukavat pesäkolot.

kokouskaupunkien että lähialueiden kaupunkien historiaan ja arkkitehtuuriin ja pohjustaa tulevien päivien keskusteluja. Cancúnissa ensimmäinen ekskursionpäivämme suuntautui kahteen valtaosaltaan tutkittuun Maya-kaupunkiin, Tulum ja Muxil, jotka ovat nykyisin yleisölle avoimia arkeologisia puistoja. Oppaanamme toimi kokouksemme pääjärjestäjä sekä Yukatanin niemimaan arkeologisten kohteiden tutkimuksesta ja toiminnasta vastaava **Adriana Velázquez Morlet** INAHista (*Instituto Nacional de Antropología e Historia*). Ekskursioiden järjestämisestä vastasivat myös Cancúnin Maya-museossa työskentelevä arkeologi **Antonio Reyes Solis**

sekä historioitsija **Ximena Arellano Núñez**. Ekskursiolle osallistui muutoin ainoastaan kahdeksan kokouksen osanottajaa minä mukaan lukien, joten saimme todella perinpohjaisen opastuksen kyseisten kaupunkien historiaan ja tutkimukseen ja pystymme myös keskustelemaan kohteiden nykyisestä ja tulevasta tutkimustilanteesta sekä niiden käytöstä matkailukohteina.

Tulum oli Mayoien tärkeä satamakaupunki, joka kukoisti etenkin 1200-luvulta 1400-luvun lopulle asti ennen espanjalaisten konkistadorien saapumista. Esille kaivetut ja konservoidut rakennukset edustavat kaupungin rakennuskantaa noin 1200–1450 jKr. Tänä päivänä Tulum on suosittu nähtävyys, mutta ongelmia raunioille eivät yllättäen aiheutakaan turistikin vaan eläimet, erityisesti rauhoitetut iguanat, jotka ovat vallanneet rauniot pesäpaikoikseen ja elämisellään aiheuttavat vahinkoa arkeologisille jäännöksille. Muxilin kaupungin rauniot ajoittuvat samanaikaisiksi, vaikka kaupungin historia ulottuukin pidemmälle, aina noin vuoteen 350 eKr saakka. Vieraillessamme Muxilissa paikka ei ollut auki vielä yleisölle ja kohde vaikutti mahdollisesti myös tästä syystä erilaiselta. Periaatteessa molempien kaupunkien rakenne ja rakennuskanta olivat kuitenkin hyvin samanlaista. Muxilissa meillä oli kuitenkin hyvä mahdollisuus nähdä kohteita ja rakenteita, joita ei ole vielä tutkittu ja konservoitu, jolloin saatoimme hahmottaa, miltä maan päälle erottuvat rauniot näyttävät myös sellaisissa kohteissa, joita ei ole laisinkaan tutkittu. Satelliittikuvien perusteella Maya-kulttuurin alueelta on erotettu kaikkiaan noin 3200 kaupunkia, joista vain murto-osa on edes osittain tutkittu. Tutkittavaa alueella siis riittäisi vielä useiksi vuosikymmeniksi.

Toinen ekskursionpäivämme suuntautui vähemmän tunnettuihin El Mecon, El Reyn ja San Migueliton kaupunkeihin Quintana Roon alueella. Nämä kaikki kaupungit olivat yhtey-

dessä toisiinsa Maya-kulttuurin kukoistuksen aikana, mutta nykyään kohteet ovat erillisiä arkeologisia puistoja. Osa näistä kaupungeista on edelleen osittain tutkimatta ja kohteiden ideana onkin esittää myös sitä, miltä alueet näyttävät tänään rehevänä kasvavan kasvilaisuuden keskellä. San Migueliton rauniot sijaitsevat nykyisin Cancúnin Maya-museon alueella ja niihin pääsee tutustumaan helposti museossa vieraillessaan.

Viimeisen retkipäivän päätteeksi tutustuimme myös Maya-museon kokoelmiin ja näyttelyihin museonjohtaja, arkeologi Morletin opastuksella. Cancúnin hotellialueella sijaitseva uutta arkkitehtuuria ja museotekniikkaa edustava museo valmistui 2012 ja sen näyttelyt esittelivät mayojen kulttuuria hyvin monipuolisella, joskin jokseenkin perinteisellä tavalla. Keskeisenä osana museon toimintaan liittyy myös tutkimus, johon museo voi satsata vuositasolla noin 30 % vuosibudjetistaan. Osa tutkimusrahoituksesta käytetään arkeologisiin kaivauksiin, joten arkeologinen tutkimus on selvästi keskeinen osa museon toimintaa. Museon toiminnassa korostettiin myös kansallista opetuksellista tehtävää, mutta myös kansainvälistä tutkimusyhteistyötä, ja siksi museonjohtaja Adriana Velázquez Morlet oli erityisen iloinen voidessaan järjestää Maya -museossa ensimmäisen tämän luokan kansainvälisen kokouksen. Museonjohtajan motiivit kokouksen järjestämiseen konkretisoituivat kaikille osanottajille erinomaisina järjestelyinä sekä ekskursionen että varsinaisten kokouspäivien aikana.

MESOAMERIKAN JA POHJOISTEN KAUPUNKIEN TUTKIMUSTA

Varsinaiset seminaaripäivät kuluivat esitelmien ja keskustelujen parissa, joita käytiin niin englanniksi kuin espanjaksikin. Ensimmäisen päivän esitelmissä keskityttiin Yuca-

tanin niemimaan alueelle ja niihin muutoksiin, joita Espanjalaisten tulo ja kolonialismi sekä sitä seuranneet seikat saivat aikaan tällä alueella 1500-luvulta 1800-luvulle. Vaikka esitelmät tarjosivatkin tietoja Yukatanin alueiden eri kohteiden tapaustutkimuksista (mm. Sian Ka'an, Boca Iglesian, Tiho-sucon ja Lalahin tutkimukset), niitä yhdistivät laajemmat näkökulmat kaupunkien ja yhteisöjen muutoksiin sekä pohdinta ja esimerkit siitä, miten pitkäaikaisia muutoksia voisi parhaiten tutkia monialaisessa yhteistyössä. Ihailtavaa on etenkin amerikkalaisten eri yliopistojen ja tutkimusinstituutioiden välinen yhteistyö, jossa painottuvat arkeologisen ja historiallisen tutkimuksen lisäksi myös luonnontieteellisiin analyyseihin sekä digitaaliseen dokumentointiin tehtävät satsaukset. Kahdessa esitelmässä keskityttiin erityisesti pitkäaikaisen kaupunkirakentamisen ja kaupunkikehityksen tutkimukseen: **Luis Ojeda** loi esitelmässään kokonaisvaltaisen katsauksen Quintana Roo -alueen mayojen arkkitehtuuriin ja **Josep Ligorred** ja **Blanca Paredes** keskittyivät tarkastelemaan Meridan kaupungin muutoksia pitkällä aikavälillä. Oli ilahduttavaa havaita, että vaikka kohteet ovat kulttuurisesti ja maantieteellisesti etäällä omasta tutkimusaiheestani, niin historiallisten prosessien ymmärtämisessä työskentelemme hyvin samankaltaisten asioiden parissa.

Toisen päivän esitelmissä keskityttiin tarkastelemaan Maya-kulttuurin kohteita ennen espanjalaisten tuloa ja toisaalta mayojen rakennuskulttuurin ja kaupunkien sekä ihmisten ja ympäristön adaptoitumista kolonialistien mukanaan tuomaan kulttuuriin ja ideoihin. Tämänkaltaiset laajat tutkimukset ovat usein monivuotisia ja edellyttävät pitkäjänteistä rahoitusta ja tutkimusyhteistyötä, mutta onneksi maailmalla on myös rahoittajia, jotka ymmärtävät, että myös historian ja arkeologian tutkimus voi vaatia useita vuosia ja jopa vuosikymmeniä. Esimerkiksi **Jeffrey Glo-**

ver ja **Dominique Rissalo** kertoivat omasta *Costa Escondida* -projektistaan, joka on ollut käynnissä vuodesta 2006 lähtien. Projektissa tarkastellaan ihmisten sopeutumista ympäristön muutoksiin Yalabaun alueella varhaisimmista ajoista alkaen aina espanjalaisten tuloon saakka. **Javier López Camachon** ja **Sandra Balanzarion** tutkimuksissa tarkasteltiin puolestaan Dzibanchén alueen kehitystä, jonka tutkimukset oli aloitettu jo vuonna 1988. Toisen päivän haasteeksi muutamille kokouksen osanottajille muodostui kieli, sillä viisi esitelmää pidettiin espanjaksi ja esitelmää seurannut keskustelukin tapahtui kokonaan espanjaksi. Myös esitelmien abstraktit ja pp-esitykset olivat pelkästään espanjaksi. Päivän aikana tuli selväksi ainakin se, että Väli-Amerikan alueella työskentely edellyttää edes auttavaa espanjankielen taitoa.

Kolmas konferenssipäivä jakaantui kahteen osaan siten, että kaksi ensimmäistä esitelmää jatkoivat espanjaksi vielä edellisen päivän teemaa, mutta neljässä viimeisessä esitelmässä tarkasteltiin Pohjois-Euroopan arkkitehtuuria ja arkeologiaa. Seminaarin monissa esitelmissä, kuten myös ekskursio-kohteissamme, ei tullut esille pelkästään kaupunkien tutkimus vaan myös kulttuuriperinnön esittämiseen ja säilyttämiseen liittyvät teemat ja haasteet. **Alejandro Villalobos** tarkasteli mm. esitelmässään Cuicuilcon urbanisoinumista ja kaupungin kulttuuriperinnön välittämistä ja säilymistä tänä päivänä.

Omassa esitelmässäni tarkastelin pitkällä aikavälillä (1300–1809) Suomen kaupungistumista ja siihen vaikuttaneita tekijöitä. Kuunneltuani parin päivää esitelmiä, jossa oli keskitytty lähinnä Meksikon alueen tutkimuksiin, epäilin että esitelmäni ei herättäisi suurta mielenkiintoa kokouksen kuulijoi-
sa. Oli mukavaa havaita, että olin väärässä. Erityisen ilahduttavaa oli, että pystyimme muiden tutkijoiden kanssa käymässä keskusteluissa vertailemaan tapahtumia kahdella eri

mantereella, jotka kulttuurisesti olivat hyvinkin etäällä toisistaan. Myös muissa kolmannen päivän esitelmissä tarkasteltiin Ruotsin kaupunkiyhteisöjen ja ympäristöjen muutoksia, joten kiteytettynä seminaarissa kohtasivat meksikolaisten ja ruotsalaisten kaupunkien tutkimus. Mahdollisesti tästä syystä järjestäjät olivat niputtaneet minut ruotsalaiseksi, ja minut oli kirjattu edustamaan tässä kokouksessa Göteborgin yliopistoa ja Ruotsia, mikä ei herättänyt ruotsalaisissa kollegoissani min-
käänlaisia vastalauseita.

AACCP:N TULEVISTA TAPAAMISISTA

Meksikossa pidetty AACCP-kokous oli kaiken kaikkiaan erinomaisesti järjestetty sekä ohjelmansa, ekskursioidensa että puitteidensa puolesta. Kokous avasi uusia tutkimusnäkökulmia ja toi verkostoomme uusia tutkijoita sekä Pohjois-Amerikasta että Väli-Amerikasta. Valenciassa ilmoitettu INAHin tarjous järjestää vuoden 2016 tapaaminen Cancúnissa yllätti ainakin verkoston englantilaisen ydinhenkilön, James Dixonin, joka oli sopinut jo vuoden 2016 kokouksen järjestämisestä MOLAssa. Tämä ei kuitenkaan tuottanut ongelmia, vaan luvassa on vielä toinenkin AACCP-kokous tänä vuonna 22.–25.9. Lontoossa, jonka ohjelmaa ei tätä kirjoittaessa ole vielä julkistettu.

Jo Valenciassa ehdotettiin, että järjestäisin vuoden 2017 AACCP-tapaamisen Suomessa, ja ehdotus toistettiin uudelleen Cancúnissa kokouksen päätöspuheenvuoroissa. Olisi toki innostavaa järjestää tämänkaltaisen tapaaminen Suomessa ja antaa samalla muillekin suomalaisille kaupunkitutkijoille mahdollisuus osallistua verkoston tapaamisiin ja toimintaan, mutta oma akateeminen tilanteeni Turun yliopistossa on siinä määrin epävarma vuoden 2016 jälkeen, että en ole voinut vielä sitoutua kokouksen järjestämiseen. On mah-

dollista, että ensi vuoden kokous järjestetään Boliviassa, joka on ilmaissut jo kiinnostuksensa kokouksen järjestämiseen. Koska Suomi on ollut toivelistalla ja keskusteluissa jo tätä aiemmin, minulle on jätetty vielä auki optio järjestää kokous Suomessa joko 2017 tai 2018. Mikäli tämän lehden lukijoilla ja heidän edustamillaan tahoilla on kiinnostusta osallistua verkoston toimintaan tai mahdollisesti kokouksen järjestämiseen Suomessa, otakaa minuun yhteyttä. Osallistun Lontoossa syyskuussa järjestettävään kokoukseen, missä päätetään vuoden 2017 kokouspaikoista ja

järjestävistä tahoista ja toivon mukaan voin kertoa siellä Suomen mahdollisesta kontribuutiosta tulevien tapaamisten järjestämiseen. Tähän mennessä järjestetyt tapaamiset ekskursioineen ovat asettaneet riman jokseenkin korkealle eikä kokouksen järjestäminen onnistu ilman organisaatioiden tukea. ♦

Liisa Seppänen

liseppa@utu.fi

Turun yliopisto

WHAT DOES HERITAGE CHANGE?

KESKUSTELUJA KULTTUURIPERINNÖSTÄ, SEN TILASTA JA TULEVAISUUDESTA

KANSAINVÄLINEN KULTTUURI- PERINTÖKONFERENSSI MONTREALISSA

Kesäkuun alussa (3.–8.6.2016) järjestettiin Montrealissa kansainvälisen *Association of Critical Heritage Studies* -verkoston kolmas vuosikokous, minne oli saapunut 732 kulttuuriperintöalan tutkijaa kaikkiaan 51 maasta eri puolilta maailmaa. Kokouksen järjestivät yhteistyössä Kanadan kaupunkikulttuuriperinnön tutkimusyksikkö (*Canada Research Chair in Urban Heritage, UQAM's School of Management*), Concordian yliopisto sekä Suullisen historian ja digitaalisen kertomaperinteen keskus (*The Center for Oral History and Digital Storytelling*).

Konferenssin teemana oli laaja kulttuuriperinnön merkitykseen liittyvä kysymys, joka kaksikielisessä konferenssissa esitettiin sekä englanniksi ja ranskaksi *What does heritage change? Le patrimoine, ça change quoi?* Tähän kysymykseen otettiin kantaa kaikkiaan yli 75 sessiossa ja keskustelutilaisuudessa kahdessa eri yliopistossa, joten päivien aikana laajasta ohjelmatarjonnasta saattoi seurata vain valikoitua murto-osaa. Voit halutessasi tutustua konferenssin laajaan ohjelmatarjontaan tarkemmin vielä konferenssin verkkosivujen kautta osoitteessa <http://achs2016.uqam.ca/en/>.

Henkilökohtaisen konferenssiohjelman laatimista helpotti se, että kukin osallistuja

saattoi rakentaa oman aikataulunsa ja ohjelmansa mobiililaitteensa kalenteriin etukäteen Event Guiden avulla poimimalla konferenssin verkkosivujen ohjelmasta ne esitelmät ja tilaisuudet, joihin haluaa ja aikoo osallistua. Samalla osallistujat ilmoittautuivat etukäteen sessioihin ja tilaisuuksiin, jolloin sekä järjestäjät että osallistujat saivat tiedon siitä, kuinka paljon kyseiseen tilaisuuteen oli osallistujia ja oliko tilaisuuteen enää paikkoja jäljellä. Sovellutus toimi hyvin ja helpotti ainakin minua oman ohjelmani laatimisessa näin suuressa konferenssissa, jossa samaan aikaan oli useita eri sessioita. Vaikka tarjontaa olikin runsaasti, osa tilaisuuksista varattiin nopeasti loppuun, enkä itsekään päässyt kuuntelemaan kaikkia niitä puhujia ja tilaisuuksia, joista olin kiinnostunut. Tässä artikkelissa kerron valikoidusti siitä konferenssin annista, jota pääsin päivien aikana itse kokemaan.

KAUPUNKIEN KULTTUURIPERINTÖ JA TURISMI

Kaupunkiarkeologian ja -historian tutkijana olen ollut kiinnostunut myös kaupunkien kulttuuriperinnön ja matkailun välisestä suhteesta ja kulttuurimatkailuun liittyvästä liiketoiminnasta. Mielenkiintoni taustalla vaikuttaa henkilökohtainen työkokemukseni ja taustani, sillä toimin yliopisto-opintojeni aikana viisi vuotta TEMA-resorilla kulttuuri-

matkaoppaana, jolloin johdin Italiaan suuntautuneita kulttuurimatkoja lähinnä suomalaisille matkailijoille.

Monille maille ja kansainvälisille matkailualan yrittäjille kulttuurimatkailu on suuri bisnes, josta on sekä hyötyä että haittaa kulttuuriperinnölle, minkä takia kulttuurimatkailu asettaa alan toimijoille tulevaisuudessa yhä kasvavampia haasteita. Kulttuuriperinnön ja turismin suhdetta sekä erityisesti turismin aiheuttamia uhkia ja hyötyjä kulttuuriperinnön suojelulle ja säilymiselle sivuttiin konferenssissa useissakin esitelmissä ja sessioissa, mutta aihetta käsiteltiin keskitetysti heti ensimmäisen konferenssipäivän paneelikeskustelussa *What does Heritage change for Tourism*, jossa äänessä olivat muun muassa turismin professori **Pierre Mathieu Concor-dian** yliopistosta sekä eri alojen historioitsijat ja matkailualalla toimivat suunnittelijat ja matkojen toteuttajat.

Kuulijoille ei liene tullut yllätyksenä se, että keskustelijat olivat yhtä mieltä siitä, että turismi voi edistää kulttuuriperinnön suojelua ja arvostusta. Matkailun avulla sekä matkailijoiden että paikallisten suhtautuminen kulttuuriperintöön voi muuttua ja kulttuuriperinnöstä voi tulla merkittävä osa heidän omaa identiteettiään ja itsetuntoaan. Ongelmana on kuitenkin se, että suhtautuminen kulttuuriperintöön kytkeytyy usein siitä saavutettavaan taloudelliseen hyötyyn. Tutkitusti turismin kautta tuleva raha päätyy yleensä vain harvojen käsiin ja näistä käsistä vieläkin harvemmat kuuluvat niille, jotka ovat ensisijaisesti kiinnostuneita kulttuuriperinnön vaalimisesta. Globaalina haasteena pidetään tulevien sukupolvien koulutusta ja sitä, miten nuoret saadaan kunnioittamaan kulttuuriperintöään sitä vahingoittamatta ja valjastamatta kulttuuriperintöä liian tiukasti ja yksipuolisesti taloudellisiin tarkoituksiin. Kulttuuriperinnöstä keskusteltaessa puhe kääntyy yleensä rahaan – ja niin kävi myös

tässäkin konferenssissa useaan kertaan. Kulttuuriperinnön suojelu tarvitsee rahaa ja toisaalta sen suojelua pitää pystyä perustelemaan myös talouteen liittyvillä argumenteilla, sillä myös kulttuuripoliittista päätöksentekoa ohjaavat pääsääntöisesti taloudelliset intressit. Monet valitettavat esimerkit osoittavat, että kulttuuriperintöä voidaan myös tuhota, mikäli sen tuloksena voidaan tahkota rahaa joko alueen uudenaikaisella käytöllä tai rakentamisella. Tästä meilläkään ei tarvitse lähteä etsimään esimerkkejä kotimaata kauempaa. Vaikka turismista saavutettava hyöty on usein kiistatonta kulttuuriperinnön suojelun ja sen arvostamisen edistämiseksi, kulttuuriperintökohteisiin suuntautuva massaturismi voi sisältää vakavia uhkia ja haittatekijöitä, jolloin

Montreal tarjosi monella tavalla erinomaiset puitteet kulttuuriperintöalan konferenssille. Pelkästään itse kaupunki on konkreettinen esimerkki kulttuurisesta kerroksellisuudesta, missä mennyt ja nykyisyys kohtaavat elinvoimaisessa ympäristössä. Kuvat: Liisa Sepänen.

kulttuuriperinnöstä tulee turismin uhri sen sijaan että turismi turvaisi sen säilymisen ja kukoistuksen.

Edellä mainitussa paneelikeskustelussa kulttuuriperinnön ja turismin suhdetta lähestyttiin monesta näkökulmasta, mutta konkreettisemmin aihetta käsitteli parin päivän päästä Sandra Uskokovic omassa esitelmässään *Contested heritage of Dubrovnik*, missä hän kertoi, miltä tuntuu asua ja työskennellä Kroatiaassa sijaitsevassa kulttuuriperintökohdekaupungissa Dubrovnikissa turismin pahimpina – tai parhaimpina – kuukausina, jolloin kaupungin valtaavat ihmismassat, joille kaupungin historia ei välttämättä ole kiinnostuksen kohde sinänsä. Hänen mukaansa osa kaupunkiin tulijoista pitää kaupunkia jopa matkailijoita varta vasten rakennettuna historiallisena kuliissina. Dubrovnikin hyvin säilyneet keskiaikaiset rakennukset ovat nostaneet sen Unescon maailmanperintökohteiden listalle, mutta Uskokovicin esittämä kysymys kuulijoilleen oli, onko saatu kulttuuriperintöstä ollut sittenkään siunaus kaupungin historian elinvoimaisuudelle, kun historialliset rakennukset muutetaan museoiksi ja eristetään normaalista elämästä turistien

käyntikohteiksi. Ilmeisesti Dubrovnikin tilanne alkaa olla sama kuin Venetsiassa, jossa historiallinen keskusta on varattu turismille ja asukkaat ja normaali kaupunkiin liittyvä elämä ovat joutuneet siirtymään usein kaupunkien liepeille rakennetuille uusille asuinalueille.

Uskokovicin esitelmän jälkeen monilla kuulijoilla lienee ollut yhtä ristiriitaista tunteet ja ajatukset kuin itselläni kulttuurimatkailusta ja siihen liittyvästä dikotomiasta hyöty–haitta -akselilla. Dubrovnik kohteena kiinnostaisi edelleen, mutta voin ko tämän esitelmän jälkeen enää matkustaa kaupunkiin tuntematta syyllisyyttä siitä, mitä kohteelle ja sen asukkaille voin matkallani aiheuttaa?

Kaikki Dubrovnikiin tai Venetsiaan tai muihin historiallisiin kohteisiin suuntaavat matkailijat eivät tosin tiedä edes vierailevansa Unescon maailmanperintökohteessa. Toisaalta Unescon listalle nimettyjen kulttuuriperintökohteiden bongaus on saanut yhä kasvavan suosion kulttuurimatkailijoiden keskuudessa. Kuitenkaan ei ole vielä tutkittua tietoa siitä, onko bongauksesta tulossa vain itseisarvo sinänsä vai haluavatko bongarit todella ymmärtää kohteidensa merkityksen ja vaalia siihen liittyviä kulttuurisia merkityksiä.

Kulttuuriperintöön – erityisesti rakennettuun kulttuuriperintöön – liittyy usein kohteiden säilyttämiseen yhdistyvää taloudellista hyödyntämistä, johon voi liittyä myös

Konferenssin aikana kohtasin myös formulakisat lähempänä kuin koskaan ja aloin miettimään kilpailuihin liittyviä kulttuurisia merkityksiä Montrealin vanhan kaupungin kaduilla aivan uudesta näkökulmasta.

väärinkäytön vaaraa, mikä tuli esille monessa esitelmässä konferenssin aikana. Kulttuuriperintöä voi vaalia monella tavalla, ja siksi onkin tärkeää tiedostaa kenen ehdoilla, millä hinnalla ja millaisilla keinoilla perintöä vaali-taan ja keitä varten.

MUITA NÄKÖKULMIA KAUPUNKIEN KULTTUURIPERINTÖÖN JA KONFERENSSIN ANTIIN

Omassa konferenssiohjelmassani pääroolin sai kaupunkien kulttuuriperintökysymyksiä käsittelevä sessio *Urban Heritage: Critical Theoretical and Methodological Perspectives*, joka sijoittui kahdelle peräkkäiselle konferenssipäivälle, jolloin jouduin jättämään muun ohjelman sivurooliin. Session järjestivät **Kalliopi Fouseki** (UCL, Institute for Sustainable Heritage) sekä norjalaiset **Torg-
rim Sneve Guttormsen** ja **Grete Swenson** (Norwegian Institute for Cultural Heritage Research).

Session esitelmissä käsiteltiin monia erilaisia kaupunkitutkimuksiin liittyviä teemoja erilaisten tapaustutkimusten kautta. Maantieteellisesti liikuimme Australiasta ja Kiinasta Suomen ja Norjan kautta Brasiliaan asti. Esitelmissä käsiteltiin paikkojen fyysisiä muutoksia sekä erilaisten kohteiden muistamiseen, arvottamiseen ja kokemuksellisuuteen liittyviä seikkoja hautausmaista ja puistoista rautatieasemiin ja teollisuuskoh-teisiin. Vaikka esitelmien teemat olivatkin hyvin erilaisia, keskeisinä ajatuksina nousi-vat esille kaupunkien monimuotoiseen ker-roksellisuuteen ja paikan kulttuuriperinnöstä kumpuavaan identiteettiin liittyvät seikat. Ki-teytetysti tämä voitaneen tällä artikkelin foo-rumilla ilmaista siten, että kaupungin kulttuu-riperintö on muistojen stratigrafiaa, joka on säilynyt eri tavoilla eri kaupungeissa. Miten tämä stratigrafia havaitaan, tunnustetaan ja

esitetään tänä päivänä ja tulevaisuudessa on edelleenkin pitkälti kiinni paikallisesta pää-töksenteosta sekä asukkaiden näkemyksistä ja menneisyyteen liittyvästä tiedostamisesta ja arvostuksista.

Arkeologina ilahduin erityisesti Torggrim Sneve Guttormsenin esitelmästä, missä hän peräänkuulutti perustellusti arkeologian suu-rempaa roolia nykyisessä kaupunkisuunnit-telussa, mitä olen itsekin tuonut viimeaikai-sissa esitelmissäni ja kirjoituksissani esille. Omassa esitelmässäni *There are no two alike – History, urban heritage and characteriza-tion of the city* tarkastelin, miten arkeologinen ja historiallinen kulttuuriperintö näkyy Suo-men kaupungeissa ja miten se huomioidaan kaupunkisuunnittelussa ja -rakentamisessa. Esitelmä liittyi viimeaikaisiin tutkimuksi-iin, missä tarkastellaan kaupunkiarkeologisen tutkimuksen, kaupunkien historian, nykyisen kaupunkisuunnittelun ja kaupunkiyhteisön välistä vuorovaikutusta.

Vaikka oman tutkimuksen esittely ja eri-tyisesti siitä saatava kansainvälinen palaute on tärkeää, mielestäni konferensseissa on kuitenkin hyödyllisintä saada uusia näkökul-mia ja tietoa erilaisista tutkimuksista ja alal-la käytävästä keskustelusta. Siksi kannustan edelleen opiskelijoita ja kollegoita käymään konferensseissa, vaikka esitelmien pitoa ja konferensseissa käymistä ei noteeratakaan akateemisissa arvioinneissa siinä määrin kuin pitäisi. Yleissivistystä ja tietoa ei kuitenkaan voida mitata vain sillä mitä tuottaa vaan sil-lä mitä vastaanottaa ja omaksuu. Pelkästään tähän omaan sessiooni osallistuminen antoi minulle mahdollisuuden kuulla paristakym-menestä eri tutkimusaiheesta, joihin en vält-tämättä olisi muutoin tutustunut. Bonuksena tuli myös henkilökohtainen tutustuminen sessioon osallistuneihin tutkijoihin, yhteiset illanvietot ja mielenkiintoiset keskustelut, jotka toivon mukaan jatkuvat myös tulevai-suudessa muilla foorumeilla.

MITÄ KULTTUURIPERINTÖ MUUTTA?

Tämän koko konferenssin kattaneen kysymyksen ympärillä käytiin lähes viikon ajan monia keskusteluja, joiden pohjalta on vaikea vetää tiivistä yhteenvedoa. Kulttuuriperinnön määrittämiseen liittyvässä keskustelussa on pohdittu paljonkin kulttuuriperinnön alalla työskentelevien yksilöiden eli alan ammattilaisten auktoriteettia, valtaa ja roolia kulttuuriperinnön arvottamisessa. Konferenssissa käytyjen keskustelujen pohjalta voitaneen sanoa, että yleinen näkemyksellinen suuntaus vaikuttaa olevan kohti sosiaalista ja yhteisöllistä kulttuuriperinnön käsittelyä, jonka mukaan kulttuuriperintö koskettaa kaikkia yhteisön jäseniä ja on kaikille jollakin tavalla merkityksellistä. Kulttuuriperintö kuuluu kaikille, mutta ilmeistä on, että jokainen kokee kulttuuriperinnön merkityksellisyyden omalla tavallaan ja mieltää siihen liittyvät asiat omista lähtökohdistaan, joihin vaikuttavat suuresti ympäröivässä yhteiskunnassa vallitsevat käsitykset ja normit. Globaalina ja paikallisena haasteena onkin kulttuuriperinnön monimuotoisuuden säilyttäminen ja eri tavoin ilmenevän kolonialistisen kulttuuriperintökeskustelun kriittinen tarkastelu.

Kulttuuriperinnön arvottaminen ja arvottamiseen liittyvä auktoriteettiasema oli aiheena myös etukäteen suurta mielenkiintoa herättäneessä paneelikeskustelussa *Values and Valuing in Heritage*, jossa kolme kulttuuriperintöalan arvostettua tutkijaa, **Steve Brown, Tracy Ireland** and **Christina Cameron**, pohjustivat aiheeseen liittyvää keskustelua laajoilla puheenvuoroillaan. Keskeiseksi kysymykseksi nousi jälleen se, kenellä on oikeus määrittää mikä on kulttuuriperintöä ja miten määrittäminen vaikuttaa yhteiseen globaaliin ja paikalliseen kulttuuriperintöömme ja sitä koskevaan politiikkaan. Vaikka keskustelu kävivikin välillä vilkkaana, mielipiteitä syntyi keskustelun aikana enemmän kuin val-

miita vastauksia ja aiheen tiimoilta käytävä keskustelu jatkunee myös tulevissakin kulttuuriperintöalan konferensseissa.

Kulttuuriperintö on jatkuvuutta, jonka me osaltamme tässä ajassa määritämme ja jonka säilymiseen, muuttumiseen tai katoamiseen voimme osaltamme vaikuttaa – tai sitten emme, mikäli meistä riippumattomat tekijät vaikuttavat konkreettisesti olemassa olevaan kulttuuriperintöön ja sen muutokseen. Kulttuuriperintö on kuitenkin ensisijaisesti tietoa siitä mitä on ja mitä on ollut ja tämän tiedon säilymiseen ja vaalimiseen meillä kaikilla on olemassa mahdollisuus. Kulttuuriperintö muuttaa paikan statusta ja sen olemassaoloa ja vaikuttaa sen asukkaiden elämään, heidän identiteettiinsä ja toimintaansa. Riippumatta siitä, kuka tai ketkä kulttuuriperinnön määrittävät, liittyy kulttuuriperintötutkimukseen ja monimuotoisen kulttuuriperinnön suojeluun monia globaaleja ja kansallisia haasteita, joita tuotiin esille useissa esitelmissä tapaustutkimusten muodossa. Jonkun on myös päätettävä, miten näihin haasteisiin tulevaisuudessa vastataan. Henkilökohtaisesti toivon sitä, että päätösten teon pohjana – niin meillä kuin muualla – on paljon monipuolista tietoa, avarakatseisuutta ja näkemyksellisyyttä sekä laajaa kulttuurista ymmärtämystä.

MONENLAISTA KULTTUURIPERINTÖÄ JA MUUTAKIN MUISTELTAVAA

Montrealin konferenssin yhteydessä paikallista kulttuuriperintöä tuotiin esille esitelmien lisäksi myös konferenssisalien ulkopuolella muun muassa performanssien, taiteen, elokuvien ja ekskursioiden muodossa. Oheisohjelman tarkoituksena oli antaa konferenssin osallistujille erilaisia mahdollisuuksia tutustua myös Quebecin provinssin paikallisiin traditioihin ja Kanadan monimuotoiseen kulttuuriperintöön.

Sunnuntaiaamuna pääsin itse tutustumaan inuiittien kurkkulauluun, jota en ollut aiemmin kuullutkaan. Varsinainen lauluesitys ei olisi jättänyt välttämättä merkittävää muistoa, mutta tilaisuuden merkitystä lisäsi se, että laulajat kertoivat laulujensa taustoista, itsestään ja henkilökohtaisista laulamiseen liittyvistä syistään sekä inuiittikulttuurista laajemminkin lauluesitystensä lomassa. Perinteisesti kurkkulaulu on ollut inuiittinaisten keskinäistä viihdettä, jolla he kilpailivat leikimielisesti keskenään sillä välin kun miehet olivat metsästävässä. Laululla ja äänillä pyrittiin jäljittelemään erilaisia luonnon ja elämiseen liittyviä ääniä kuten tuulta, tuiskua, sadetta, metsästystä ja eläinten ääniä. Esityksen lopuksi pääsimme vielä itse kokeilemaan kurkkulaulutekniikkaa, joka tuntui yllättävän helpolta, mutta sitä seuranneesta usean päivän kestäneestä kurkkukivusta päätellen en ilmeisesti saanut tekniikkaa ensikerralla täysin hallintaan. Esityksen aikana pohdittiin myös tähän laulutraditioon, kulttuuriperintöön liittyvää muutosta, joka ei ole mahdollistanut pelkästään perinteen säilymistä vaan myös sen leviämisen aivan uusille alueille, eri musiikkigenreihin ja kotipiireistä kansainvälisille konserttilavoille.

Tämän esityksen kokonaisuus ja siihen liittyvät tarinat konkretisoivat jälleen myös sen, että tieto lisää kulttuuriperintökokemuksen syvyyttä ja samalla sen arvostusta ja siihen liittyvää merkityksellisyyttä. Voidaankin kysyä mitä on kulttuuriperintö ilman siihen liittyvää ymmärrystä, ilman sitä koskevaa tietoa. Onko se vain kulissi ja kokemus, joka ei kosketa ja johon ei liity merkityksellistä muistoa?

Muusta oheisohjelmasta pystyin itse osallistumaan ainoastaan kahteen puolipäiväkursioon, joista toinen suuntautui Montrealin keskustaan, jolloin tutustuimme kävellen vanhan kaupungin rakennuskantaan ja eri

kulttuuria edustaviin kortteleihin. Toisella ekskursiolla tutustuin kaupunkia topografisesti hallitsevaan Mont Royal -kukkulaan, joka on mahdollisesti antanut nimensä koko kaupungille (Monte Real) jo 1500-luvun aikana. Ekskursio konkretisoi hyvin myös kulttuuriperintöön liittyvän ympäristöaspektin eli kulttuuriperintöä ei ole vain se, mitä ihminen on itse tuottanut ja luonut vaan myös se, mihin ihminen on sopeutunut ja teoillaan muovannut.

Kaiken kaikkiaan Montrealin ACHS-konferenssin järjestäjät olivat tehneet todella mitavan työn ohjelman laatimisessa ja kaikin puolin onnistuneen kokouksen järjestämisessä. Kaksikielisessä Montrealissa oli pidetty huolta myös siitä, että konferenssikielinä olivat tasa-arvoisesti sekä ranska että englanti ja keskeisimmät keynote-esitelmät ja paneelikeskustelut tarjottiin osanottajille molemmilla kielillä kuulokkeiden avulla simultaanitulkkauksen välityksellä. Viimeisimpänä, mutta en suinkaan vähäisimpänä seikkana haluan tuoda esille poikkeuksellisen hyvin järjestetyt ja osallistujille tarjotut monipuoliset aamiais- ja lounaspaketit eri vaihtoehtoilla sekä yltäkylläiset, värikkäät ja mielikuvittelliset välipala- ja kahvitarjoilut, joiden äärellä oli helppo tutustua konferenssin muihin osanottajiin.

Kahden vuoden kuluttua ACHS-konferenssi järjestetään Kiinan Hangzhoussa, missä osanottajille on varmasti tarjolla yhtälailla monenlaista ohjelmaa kulttuuriperinnön alalta, mielenkiintoisia kokemuksia ja erilaisia elämyksiä. ♦

Liisa Seppänen
liseppa@utu.fi

Turun yliopisto

HYVÄN ARKEOLOGIAN METSÄSTÄJÄT

Muinaistutkijan ja SKAS-lehden sivuilla on käyty kuluvan reilun vuoden aikana aivan eittämättä tuiki tarpeellista keskustelua Suomen arkeologian tilasta, toimintamalleista ja käytännöistä. Muinaistutkijan pääkirjoitus numerossa 3/2015 ja **Kalle Luodon** vastine lehden seuraavassa numerossa käsitteli arkeologiayhteyksiä, kilpailua ja niiden vaikutusta arkeologiseen toimintaan. Tässä lehdessä päätoimittaja **Georg Haggrénin** pääkirjoitus (SKAS 1–2/2015) kritisoi kärkevästi arkeologisen tutkimuksen kaupallistumiseen liittyviä uhkakuvia. Arkeologiayhteyksien vastine numerossa (SKAS 3/2015) nosti esille toisaalta yrittäjien näkökulman keskusteluun. Samaan keskusteluun liittyy myös varsin suoraan päätoimittaja Haggrénin kirjoitus ruotsalaisista pelastuskaivauksista 2000-luvulla. Asiaan liittyvää keskustelua on käyty vilkkaasti myös lehtien sivujen ulkopuolella.

Arkeologien ja arkeologian tietotyötä ja tiedonhallintaa tutkivana ei-arkeologina enkasta omaa lusikkaani soppaan määritelläkseeni mitä hyvä arkeologia on tai miten sitä olisi tehtävä. Olen tutkinut arkeologien ja arkeologian alan tietotyötä ja tiedonhallintaa Suomessa ja Ruotsissa vuosituhaten vaihteesta lähtien alkaen väitöskirjatyöstä (Huvila 2006) ja jatkanut viime vuosina samaa tutkimuslinjaa muun muassa tällä hetkellä käynnissä olevassa Ruotsin tiedeneuvoston rahoittamassa Arkeologinen informaatio digitaalisessa yhteiskunnassa -projektissa (<http://www.abm.uu.se/forskning/pagaende-forskningsprojekt/ARKDIS/>). Oman työni perusteella sanoisin

– silläkin uhalla, että kaikki ampuvat keskien kulkijaa – että arkeologisista käytännöistä ja tietotyöstä tehty ja tekeillä oleva kansallinen ja kansainvälinen tutkimus (ks. yhteenveto esim. syksyllä käynnistyvän olevan eurooppalaisen arkeologista työtä käsittelevän COST-verkoston Memorandum of Understanding dokumentista, Huvila & et al. 2016) tarjoaa hyödyllisen näkökulman keskusteluun. Arkeologista työtä on tutkittu eri näkökulmista ympäri Eurooppaa, jos nyt ei varsinaisesti kovin runsaasti niin kuitenkin melko laajasti. Vaikka onkin mahdollista puhua 'arkeologiasta' yleisellä kansainvälisellä tasolla, ala on kenttätöiden organisoinnin näkökulmasta hyvin kansallinen ja erot tavoissa johtaa, dokumentoida ja tehdä työtä ovat suuria. On selvää, että jotkin tavat järjestää arkeologista toimintaa toimivat paremmin kuin toiset, mutta tästä huolimatta tähänastinen tutkimus osoittaa tuskin aivan yllättäen, että asiat eivät ole aivan mustavalkoisia (esim. Börjesson et al. 2016 ; Huvila 2016a, b ; Börjesson et al. 2015).

Henkilö kuten minä, joka lukee sekä käynnissä olevaa debattia että alan kirjallisuutta tutkijanäkökulmasta, ei välttämättä aistimasta, että poliittiset ideologiat värittävät myös arkeologista työtä koskevaa keskustelua, vaikka tämä ei kenties olisikaan kirjoittajien ensisijainen tarkoitus ja vaikka taustalla vaikuttaisi enemmän aito huoli sekä oman työn että arkeologian tulevaisuudesta kuin yleisyhteiskunnalliset aatteet. Uusliberalistisen new public managementin kärkevin

kritiikki vetoaa tunteellisesti perinteisiin vasemmistolaisiin argumentteihin ja liberalisti näkee markkinat kaikkivoipana ratkaisuna vasemmistolaisvetoisten julkisten toimijoiden nurkkakuntaiseen ja tehottomuuteen. Reilusti yksinkertaistaen julkisen työn teettäminen yksityisillä toimijoilla ja viranomaisien rajaaminen palveluiden tilaajiksi ja laaduntarkkailijoiksi liittyy ensin mainittuun ideologiaan. Yksityisten toimijoiden välisen kilpailun uskotaan toisaalta tuottavan parempaa tulosta halvempaan hintaan ja usein myös olevan jonkinlainen itseisarvo sen tuloksista riippumatta. Julkisten toimijoiden ja julkisen työn merkityksen korostaminen kuuluu taas jälkimmäiseen ideologiaan, joka nojaa uskoon julkisten toimijoiden yksityisiä parempaan tasapuolisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen sekä tehokkuuteen. Tehokkuusajatus perustuu siihen, että toiminnan ei edellytetä tuottavan taloudellista voittoa ja se voidaan organisoida pitkäjänteisemmin ja kokonaisvaltaisemmin. Arkeologian alalla käytännössä suurin osa eri maissa käytössä olevista malleista on kuitenkin erilaisia hybridejä, jotka eivät ole puhtaita markkinoita tai monopolia. Eri tasoilla markkina- tai kvasimarkkinavetoisia esimerkkejä tarjoavat Iso-Britannia, Alankomaat, Pohjois-Amerikka, Irlanti, Hollanti ja Ruotsi. Monopolistiseen "villiin itään" (Arky ry, SKAS 3/2015) kuuluvat esimerkiksi Norja, Tanska ja jossakin määrin Ranska (ks. esim. Fantin 2013; Demoule 2012; Schlanger & Aitchison 2010; Kristiansen 2009; Lönn 2006; Demoule 2002). Erityisen opettavaisen esimerkin huonosti johdetun markkinavetoisen mallin potentiaalisista ongelmista tarjoaa **Nicholas Zorzinin** (2010) väitöskirjatutkimus pelastusarkeologisesta työstä Quebecissä. Monopolistisen lähestymistavan ongelmista esimerkkejä on lukuisia muun muassa Välimeren alueelta. Tässä kohtaa on tosi syytä painottaa, että yksinvaltaisen (julkisen) monopolin ja hyvin

johdetun ja avoimen julkisen organisaation välillä on suuri.

Ruotsissa markkinavetoisuus (oikeammin kyse on kuitenkin eräänlaisesta kvasi-markkinasta ks. esim. Börjesson 2015; Huvila 2016a), jonka puitteissa tutkimuksia ja kenttätöitä tekevät sekä yksityiset että julkiset toimijat, on nopeuttanut kenttätöiden tekemistä ja raportointia. Toisaalta se on johtanut epäselvyyksiin työnjaossa ja ongelmiin tiedonkulussa eri toimijoiden kesken. Esimerkiksi tilaajien suoraan arkeologiayrityksillä teettämät esiselvitykset eivät lähtökohtaisesti päädy viranomaisille ja julkisiin arkistoihin, jolloin tietoa käytännössä katoaa ja tilaajalle tarjoutuu ainakin teoriassa mahdollisuus pimmittää olennaista tietoa viranomaisilta. Lisäksi malli, jossa hallintovalta on 21 itsenäisellä lääninhallituksella ja jossa valtakunnallisen Riksantikvarieämbetetin valta rajoittuu ohjaamiseen, on hajanainen. Kuten myös Haggrén (SKAS 3/2015) toteaa, lääninhallitusten välillä on suuria eroja. Monet lääninhallitukset ovat ylityöllistettyjä ja koko läänin arkeologisesta toiminnasta vastaa pahimmillaan yksi tai kaksi arkeologia. Ajan puutteen takia mahdollisuudet valvoa ja seurata kenttätöitä ovat usein hyvin rajalliset. Käytännössä eräät haastatteleman viranomaisten edustajat ovatkin todenneet suoraan, että heillä ei ole todellisia mahdollisuuksia valvoa kenttätöimintää tai edes lukea läpi kenttätöiden tekijöiden kirjoittamia raportteja. Lisäksi kysymys siitä mitä on hyvä arkeologia (tai "hyvä tieteellinen laatu" kuten ruotsalaisissa kenttätöohjeissa todetaan) on kaikkea muuta kuin yksiselitteinen ja sitä tulkitaan hyvin eri tavoin. Myös yksittäisen arkeologin asiantuntemuksen rajallisuus heikentää mahdollisuuksia valvoa asiantuntevasti ajallisesti ja paikallisesti laajaa eri tyyppisten arkeologisten kohteiden kirjoa. Aivan harvinaista ei ole että kilpailutukseen osallistuvan kenttäarkeologin asiantuntemus on viranomaista

merkittävästi parempi, jolloin viranomaisen on käytännössä pakko luottaa tämän substanssiosaamiseen. Mielenkiintoinen kysymys on myös kenttärkeologien ja työtä valvovien arkeologien koulutustaso. Ruotsissa sekä maisteritasoisia että tutkijakoulutuksen saaneita arkeologeja toimii sekä arkeologiyrityksissä että viranomaistyössä. Vaikkakaan se ei ole yleistä, aivan ennennäkemätöntä Ruotsissa ei ole, että väitellyt arkeologi siirtyy viranomaistehtäviin eikä tutkijakoulutus ei ole tavatonta myöskään kenttärkeologien keskuudessa. Hiljattain nimenomaan kaupallisten arkeologiatoimijoiden tutkijakoulutustilanteen parantamiseksi Linné-yliopisto käynnisti osittain ulkoisella rahoituksella uuden GRASCA (Graduate School for Contract Archaeology) -tutkijakoulun, johon valitut opiskelijat tosin edustavat pääosin julkisia ja säätiömuotoisia toimijoita eikä yksityisiä yrityksiä. Osa sekä kenttärkeologeista että virkamiehistä on selvästi toisia enemmän suuntautuneita akateemiseen tutkimukseen ja tieteen popularisointiin, mutta käytännössä Ruotsissakaan virkamiesten aika ei käytännössä juuri riitä tutkimukseen ja kenttärkeologienkin keskuudessakin se tuntuu vaativan usein sekä akateemista taustaa että erityistä omistautumista asialle.

Ruotsin tilanteesta voidaan todeta lisäksi, että toisin kuin Haggrén (SKAS 3/2015) esittää, kaikki ruotsalaiset toimijat eivät käytä Intrasid-dokumentointijärjestelmää. Valtaosalla kaivauksista sitä toki käytetään jo siksi että järjestelmää kehittävä valtakunnallisesti suurin toimija Arkeologerna (ent. UV) käyttää sitä itse, mutta toisaalta monet tahot suhtautuvat siihen varsin kriittisesti, pienimmät eivät vähiten sen suhteellisen kalliin hinnan takia. Toinen yksityiskohta liittyy pelastuskaivauksilla pakollisiin tieteellisiin kysymyksenasetteluihin. Näin toki on, mutta koska pelastuskaivauksen kohde ja ala määrittyy maankäytön perusteella, kysymyksen-

asettelut ovat monesti varsin keinotekoisia ja päälle liimattuja. Nämä pääasiassa kriittiset huomiot eivät toki tarkoita sitä, etteikö ruotsalaisen arkeologian laatu pääsääntöisesti olisi hyvää ja että sekä yksityiset että julkiset arkeologisen työn tekijät (kuten epäilemättä suomalaisetkin) aidosti pyrkisivät tekemään hyvää arkeologiaa.

Mitä tulee yleisesti markkina- tai julkisvetoiseen arkeologiaan, kansainvälisten esimerkkien valossa on kuitenkin mahdotonta sanoa, että jompikumpi lähestymistapa olisi itsessään toista parempi. Molempiin maihin liittyy ongelmia, mutta toisaalta arkeologinen työ on mahdollista organisoida suhteellisen tehokkaasti sekä julkis- että yksityisvetoisesti. Kummassakaan lähestymistavassa ei sinänsä ole mitään sellaista, joka takaisi toiminnan hyvää laatua vaan laadun on tultava työstä itsestään. Julkinen valvoton monopoli, huonot hallintotavat ja ulkopuolisen valvonnan puute voi johtaa väärinkäytöksiin ja tehottomuuteen. Toisaalta suhteellinen avoimuus ja hyväksi koettu toiminta on mahdollista sekä julkisvetoisessa mallissa sekä arkeologisessa toiminnassa että sen ulkopuolella. Mietitäänpä vaikka arkeologian ulkopuolella suomalaista poliisia, monopolistista julkista toimijaa, jonka toimintaa valvotaan ja jonka työhön maassamme ollaan kuitenkin pääsääntöisesti varsin tyytyväisiä.

Sama koskee kaupallista toimintaa. Markkinat toimivat, jos asiakkaalla on mahdollisuus ja intressi valita paras palveluntuottaja tasavertaisilla ehdoilla toimivien kilpailijoiden joukosta. Tämä edellyttää toki sitä, että asiakas maksaa itse palvelusta tai tuotteesta, asiakkaalla on todellinen intressi tilata laadukasta työtä, asiakas ymmärtää mitä laadukas työ on ja että työn laatua valvotaan aktiivisesti. Hyviä ja huonoja esimerkkejä eri aloilta on tarjolla runsaasti. Arkeologian alalla kilpailun vapautuminen on tarjonnut yritteliäille teki-joille vapauden kehittää uusia (hyviä) tapoja

toimia ja toteuttaa omia näkemyksiään siitä miten arkeologista työtä tehdään parhaalla mahdollisella tavalla. Markkinavetoinen toiminta ei kuitenkaan itseisarvoisesti ole sen avoimempaa ja varsinkaan demokraattisempaa kuin julkinenkaan työ ja jos jättää sivuun fundamentalis-hurmahenkisen uskon markkinoliberalismin itseisarvoisuuteen, on selvää, että yhteiskunnan toimintojen siirtäminen yksityisille tuottajille ei automaattisesti paranna lopputulosta eikä kilpailu ole oikotie onneen. Markkinoiden toiminta edellyttää asiantuntevaa asiakkuutta ja todellisia mahdollisuuksia valita ja vaikuttaa. Monissa tapauksissa jokin näistä ehdoista ei toteudu. Arkeologian kohdalla ongelmana voi nähdä sen, että pelastuskaivausten laskunmaksajalla on vain harvoin kykyä arvioida arkeologisen työn laatua tai todellista intressiä siihen, että työn lopputulos on hyvää puhtaasti arkeologisesta näkökulmasta. Hieman tilaajasta riippuen, olenaisinta pelastuskaivauksen tilaajalle on tieto siitä missä saa kaivaa ja missä ei riippumatta siitä onko arkeologinen tutkimus ja dokumentointi tehty hyvin vai huonosti – kunhan tilaaja voi olla suhteellisen varma siitä, että hankkeen jatkuessa paikalta ei löydy enää mitään, joka aiheuttaa lisää keskeytyksiä tai viivästyksiä työhön.

Näin ollen on selvää – mistä nykyiseen debattiin osallistuneet tuntuvat olevan jokseenkin yhtä mieltä – että prosessissa tarvitaan riittävästi resursoitu taho, joka edustaa arkeologista intressiä. Nykytilanne, jossa toisin kuin aiemmin, työn tekijä ja valvova viranomais ovat kaksi erillistä toimijaa, tarjoaa pahimmillaan ainekset kolmiodraamaan, jossa työn tilaaja (maksaja) ja tekijä sopivat keskenään niin, että maksaja saa sitä mitä haluaa ja kolmas huonosti resursoitu ja heikko valvova pyörä pidetään ulkona. Parhaimmillaan asiakas, työn tekijä ja valvoja ovat tasavahvoja, riittävän hyvin resursoituja, kunnioittavat toisiaan ja toistensa asiantunte-

musta niin, että ristiriitaa ei synny. Parhailaan analysoimani arkeologisen työn tilaajia koskevan materiaalin perusteella nykytilanne ei ole aivan synkkä, joskaan ei täysin ongelmatonkaan.

Tämä nyt SKAS-lehdessä ja sen ulkopuolellekin levinnyt keskustelu ja arkeologista työtä koskeva tutkimus sekä Suomessa että maailmalla osoittaa, että arkeologikunta on aidosti huolestunut arkeologisen työn laadusta ja edellytyksistä. Työtä tehdään hyvin, vaikka siihen ei aina olisi kunnollisia edellytyksiäkään. Tämä tiedonintressiin pohjautuva eetos on suuri vahvuus, jonka ei soisi taipuvan järjestelmän – oli se mikä tahansa – alla. Keskeinen arkeologiseen tietotyöhön liittyvä kompastuskivi on, että kenttätöön, tuotetun informaation ja tiedon laatua on käytännössä mahdotonta määritellä yksiselitteisesti niin, että kahta tietoa voisi mitata tasapuolisesti ja tarkasti rahassa tai viivoittimella. Laatuvaatimukset voivat parhaimmillaankin olla vain verrattain yleisluonteisia vetoamuksia ja listoja työtapoihin ja dokumentaatioon liittyvistä muodollisista edellytyksistä. Tärkein sisältö on rivien väliin jäävää hiljaista tietoa. Monen muun tuotteen ja palvelun suhteen suhteellisen objektiivisen hyvän määrittäminen on paljon helpompaa kuin hyvän arkeologian metsästäjien työ. Siksi onkin aivan välttämätöntä, että arkeologista työtä tutkitaan, ja vaikka se hieman kliseiseltä ja itsestään selvältä kuulostaisikin, että siitä keskustellaan avoimesti, tunnustetaan kaikkiin vaihtoehtoihin liittyvät riskit ja mahdollisuudet eikä oleteta, että mikään järjestelmä tai malli olisi itsessään ratkaisu. ♦

Isto Huvila
isto.huvila@abm.uu.se

Institutionen för ABM, Uppsala universitet
Box 256, 75105 Uppsala, Sverige

LÄHTEET

- Börjesson, L. 2015. Grey literature – grey sources? Nuancing the view on professional documentation: The case of Swedish archaeology. *Journal of Documentation*, 71(6), 1158–1182.
- Börjesson, L., Dell'Unto, N., Huvila, I., Larsson, C., Löwenborg, D., Petersson, B., & Stenborg, P. 2016. A neo-documentalist lens for exploring the premises of disciplinary knowledge making. *Proceedings from the Document Academy*, 3(1). URL <http://ideaexchange.uakron.edu/docam/vol3/iss1/5>
- Börjesson, L., Petersson, B., & Huvila, I. 2015. Information policy for (digital) information in archaeology: current state and suggestions for development. *Internet Archaeology*, 40.
- Demoule, J.-P. 2002. Rescue archaeology: The French way. *Public Archaeology*, 2(3), 170–177.
- Demoule, J.-P. 2012. Rescue Archaeology: A European View. *Annual Review of Anthropology*, 41, 611–626.
- Fantin, A. 2013. L'archeologia preventiva nella normativa recente. *Il capitale culturale. Studies on the Value of Cultural Heritage*, (7), 2013. URL <http://riviste.unimc.it/index.php/cap-cult/article/view/679>
- Huvila, I. 2006. *The ecology of information work – A case study of bridging archaeological work and virtual reality based knowledge organisation*. Åbo: Åbo Akademi University Press. Diss. Åbo Akademi University.
- Huvila, I. 2016a. Awkwardness of becoming a boundary object: Mangle and materialities of reports, documentation data and the archaeological work. *The Information Society*, 32(4), 280–297.
- Huvila, I. 2016b. 'If we just knew who should do it', or the social organization of the archiving of archaeology in Sweden. *Information Research*, 21(2). URL <http://www.informationr.net/ir/21-2/paper713.html>
- Huvila, I., & et al. 2016. *Memorandum of Understanding: COST Action CA15201 Archaeological practices and knowledge work in the digital environment*. Uppsala: COST. URL http://w3.cost.eu/fileadmin/domain_files/CA/Action_CA15201/mou/CA15201-e.pdf
- Kristiansen, K. 2009. Contract archaeology in Europe: an experiment in diversity. *World Archaeology*, 41(4), 641–648.
- Lönn, M. 2006. *Uppdragsarkeologi och forskning*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Schlanger, N., & Aitchison, K. (Eds.) 2010. *Archaeology and the global economic crisis. Multiple impacts, possible solutions*. Tervuren: Culture Lab Editions.
- Zorzin, N. 2010. *The political economy of a commercial archaeology : a Quebec case-study*. Ph.D. thesis, University of Southampton, Southampton. URL <http://eprints.soton.ac.uk/344777/>

TUTKIMUSAINEISTOJEN SAATAVUUDESTA TURUN MUSEOKESKUKSESTA

VASTINE JOONAS KINNUSEN KESKUSTELUNAVAUKSEEN

Verkostoanalyysiä käsittelevässä artikkelissaan (SKAS 3–4/2014) **Joonas Kinnunen** toi esiin aineistojen saatavuusongelman, joka liittyi hänen opinnäytetyöhönsä. Turun museokeskus (TMK) ei ollut toimittanut hänelle sähköisessä muodossa kaivauskertomuksen löytöluetteloa ilmaiseksi huolimatta siitä, että kyseessä oli opinnäytetyö, ja kyseinen tutkimusaineisto verovaroin tuotettu. Hänet oli kuitenkin toivotettu tervetulleeksi arkistoon tekemään muistiinpanoja tarvitsemansa aineiston löytöluettelosta.¹

Turun museokeskuksen / Varsinais-Suomen maakuntamuseon kaupunkiarkeologiasta vastaavana tutkijana (1.5.2014 lähtien) katsos tarpeelliseksi selvittää museon nykyisiä käytäntöjä ja tulevaisuuden tavoitteita Turun kaupunkiarkeologisten aineistojen saatavuuden ja jakamisen suhteen. En ota kantaa aikaisempien vuosien tapahtumiin.

Museon arkistosta asiakas voi halutessaan tilata nähtäville sidottuja tutkimuskertomuksia, joita tällä hetkellä on yli 120 kappaletta. Sidottu aineisto kattaa ajanjakson suunnilleen 1970-luvun puolivälistä aivan tuoreimpiin raportteihin saakka. Kaikki ne tutkimusraportit, jotka on toimitettu Museoviraston (MV) arkistoon, ovat olleet digitaalisesti saatavilla Museoviraston tutkimusraportit -portaalin kautta syksystä 2015 lähtien. Ainoastaan yli

A3-kokoisia karttoja ei MV:n projektissa voinut skannata, joten TMK:lla käynnistettiin pienimuotoinen hanke, jossa tähän mennessä on skannattu suuri osa arkiston isoista kartoista. Tämä koskee myös maakunnallista arkeologista aineistoa. Tavoitteena on saada digitaaliseen muotoon kaikki arkeologiset kartat ja muut mahdolliset dokumentit (esim. esinepiirrokset), joita ei MV:n arkistosta ole vielä saatavilla. Aineistot ovat pdf- ja tiff -muodossa ja niitä voi tarvittaessa tiedustella museon arkistonhoitajalta tai arkeologeilta. Myös ennen 1970-luvun puoliväliä kertynyt arkeologinen havaintoaineisto (mapit 13 ja 14) on nyt saatavilla digitaalisessa muodossa.

Aineistohaun avuksi allekirjoittaneelta voi tiedustella kaupunkiarkeologista luetteloa (KL), joka on jatkoa vuonna 1986 ilmestyneelle kaupunkiarkeologiselle inventoinnille (Turku, Varhainen kaupungistumiskehitys ja nykyinen suunnittelu, Keskiajan kaupungit 3, tekijät: Aki Pihlman & Juhani Kostet). Turku-kirjaan on koottu vuoden 1984 loppuun asti tehdyt kaupunkiarkeologiset havainnot ja tutkimukset. KL-luetteloon, jota on tarkoitettu jakaa myös museon internet-sivuilla, on listattu kaikkien toimijoiden vanhan keskustan alueella tekemät kaupunkiarkeologiset tutkimukset vuosilta 1985–2015. Lisäksi voi tiedustella osoitteen ja paikannimen mukaan

¹ Kinnunen 2015, 32–33.

tehtyä pikahakuluetteloa (pdf) Turun museo-keskuksen arkiston raporteista. Turku-kirjan kartta-aineistosta ja takymetrimittauksista on koottu myös CAD-pohjaista karttaa, johon on merkitty vanhan keskustan tutkimusalueet KL-luettelon mukaisesti. Karttaa (GK23) täydennetään tarpeen ja mahdollisuuksien mukaan koko ajan, mutta opinnäytteitä varten siitä voi saada tarvittaessa kopion työstettäväksi. Sama koskee myös **Tapani Tuovisen** oikaisemaa historiallista kaupunkikartta-aineistoa. Myös kaupungin LAS-aineistoja voi tiedustella opinnäyte- tai muita tutkimushankkeita varten.

Tietokantoja ei juuri käytetty ennen Åbo Akademin -tontin kaivauksia (1998), vaan löydöt ja muu aineisto luettelointiin niin sanotusti perinteiseen tapaan kaivauskertomuksen liitteeksi ja/tai kirjattiin museon maalöytövaraston pääkirjaan. Tätä pääkirjan löytö- ja näyteaineistoa on siirretty Access-tietokantaan jo yli 40 000 alanumeroa, ja siirtämistä jatketaan edelleen resurssien niin sallissa. Pääkirjatietokannan lisäksi museon palvelimella on tällä hetkellä yli 50 projekti-kohtaista, erillistä Access-tietokantaa, joita projektien päätyttyä käytetään arkeologisten kokoelmien hallintaan ja aineistojen hakuun. Tietokantoihin on koottu jokaisen projektin luetteloitu aineisto mm. löytöineen, näytteineen ja konservointitoimenpiteineen. Opinnäytteiden tekijät, tutkijat ja muut mahdolliset asiakkaat ovat tervetulleita tekemään hakuja tietokannoista vierailijatunnusten avulla. Tekijänoikeudellisista syistä tietokantoja ei saa kopioida, mutta niistä voi viedä haluamansa datan ulos esim. Excel-muodossa. Löytöjä ja erilaisia näytteitä voi tarvittaessa pyytää tutkittaviksi. Myös vuoteen 2015 mennessä analysoituja Varsinais-Suomen alueen dendrokronologisia ajoitusnäytteitä säilytetään nykyään TMK:n tiloissa ja niitä voi tarvittaessa kysellä allekirjoittaneelta.

Museon voimassa olevan (päiv. 4.12.2013) palveluhinnaston mukaan asiantuntijatyöstä ja tutkimuksesta voidaan veloittaa 55,80 euroa / h (sis. alv). Käyttökorvaus ATK-tiedoston kopioinnista ja käytöstä on 97,96–463,76 euroa. Nämä kyseiset korvaustyytit voidaan rinnastaa siihen, että TMK:n tutkija etsii asiakkaan haluaman tiedon ja tuottaa siitä halutun dokumentin. Valokuvien osalta hinnastossa todetaan, että oppilaitoksilta, opinnäytetöistä ja tieteellisistä tutkielmista, yksityiskäytöstä ja Turun kaupungilta peritään vain kuvien käsittelymaksu, ei käyttöoikeusmaksuja. Yhden kuvan käsittelymaksu on 12,50, useamman 10 euroa / kuva. Kuvauslupamaksu (10 euroa) peritään kaikista kuvauksista. Asiantuntijatyön kohdalla hinnastossa ei vastaavalla tavalla erikseen mainita, että opinnäytetyön tekijää varten tehdystä asiantuntijatyöstä saa alennusta tai siitä ei veloiteta lainkaan. Niinpä vastaus Kinnusen kysymykseen on, että Hevostoriin liittyvä löytöluettelo Access-tietokannasta Excel-muodossa suodatettuna ja haluttuun muotoon tallennettuna, olisi hinnaston mukaan maksanut sovelletusta korvaustyyppistä riippuen (2–5 min työtä x 55,80,-/h) noin 1,86–4,65 euroa tai 97,96 euroa. Jos tulee paikan päälle tekemään tutkimustyön itse, tässä tapauksessa haut tietokannoista, aineiston keruusta ei veloiteta mitään.

Lähivuosina museon arkeologisen tutkimusaineiston saatavuutta parantaa open access -pohjainen MIP eli museon informaatioportaali. MIP on alkujaan luotu rakennustutkijoiden tiedonhallinnan tarpeisiin, ja sinne on paikkatietoon perustuen koottu rakennusinventoinnit ja osa suojelutiedoista koko Varsinais-Suomen alueelta. Rakennusten osalta MIP on jo nyt museon ulkopuolisten viranomaisten käytettävissä. Parhailaan MIP:iin on kehitteillä arkeologiaan soveltuva kokonaisuus, johon mm. kootaan kaikki

museon tallentama arkeologinen data sekä maakunnallisen arkeologian että kaupunkiarkeologian osalta. Siten esimerkiksi yli 50 kaupunkiarkeologisen tietokannan tiedot saadaan vihdoin koottua yhteen, ja ne ovat internetin välityksellä kaikkien helposti saatavilla, ilmaiseksi. Lisäksi tavoitteena on kehittää käytännöllisin rajapinnoin varusteltu työkalu sekä viranomaisten että arkeologisten toimijoiden käyttöön.

MIP:iä odotellessa kehotankin aineistoja kokoavia opinnäytetyön tekijöitä ottamaan rohkeasti yhteyttä museon arkeologeihin tai arkistonhoitajaan, niin opastamme teidät ai-

neistoissa alkuun. Tervetuloa tekemään myös hakuja kaupunkiarkeologisista tietokannoista sekä tutkimaan löytöjä. Digitaalisen ja fyysisen arkeologisen tutkimusaineiston mahdollisimman hyvä saatavuus on yksi museon tärkeistä tehtävistä. ♦

Tanja Ratilainen
Tutkija (opintovapaalla 6.1.–5.12.2016)
tanja.ratilainen@turku.fi

Turun museokeskus
PL 355, 20101 TURKU

SYYSKOKOUS

Perjantaina 19.11.2016, kello 11.00
Hämeen linnan luentosalissa

SKAS ry:n perinteisen syysseminaarin teemana on historiallisen ajan maaseutuarkeologia. Seminaarin tarkempi ohjelma julkaistaan yhdistyksen verkkosivuilla:
www.skas.fi

UTTÖMMANDE STORVERK OM FINLÄNDSKA ARKEOLOGER, DERAS BANOR OCH NÄTVERK

Timo Salminen: *Kollegat, ystävät ja kiistakumppanit. Suomalaisten arkeologien kansainväliset yhteydet 1870–1950*. Suomen Muinaismuistiyhdistyksen Aikakauskirja 122. Helsinki 2014. ISBN 978-951-9057-92-7. 424 s.

I dag strävar arkeologihistoria inte efter att skriva enbart så kallade professionella biografier, och inte heller till att enbart kolleger eller elever till de som avporträtteras skriver dessa biografier. Vetenskapshistoria på 2010-talet kan antingen skrivas så att säga "inifrån", men även "utifrån" eller på ett vis som kombinerar dessa båda infallsvinklar (jfr Salminen 2003 och t. ex. Gustafsson 2001). I många fall kan det vara en fördel att enbart ha tillgång till källor av olika typ, inte personliga minnen.

Docent **Timo Salminen** har redan i drygt tjugio års tid forskat i finländsk arkeologihistoria. I sitt senaste, digra verk beaktar han många ledande namn från det tidiga 1900-talet inom den förhistoriska forskningen, men även forskare som ägnade sig åt medeltiden. En outsärlig källa till detaljer kring deras liv, verksamhet och kontakter finns i de tusentals både offentliga och privata brev, som Salminen på ett utomordentligt nitiskt vis lyckats finna, undersöka och analysera. Det framkommer väl hur arkeologerna etablerade nätverk både sinsemellan i de inhemska kretsarna och i utlandet, både i öst

och väst. På 1800-talet fanns det en särskilt nisch att åka österut inom det Ryska riket och undersöka olika samlingar och fornlämningsplatser anknutna till så kallade broderfolk, vilket bland annat **A.M. Tallgren** gjorde. Det fanns ändå ständigt en kontakt även till Norden samt Baltikum och särskilt i fråga om metod och teori, men många valde också att stifta närmare bekantskap västerut även gällande forskningsteman och arbete, däribland **C. A. Nordman** (Köpenhamn).

Salminen beskriver särskilt Tallgrens strapatser noggrant och det framkommer hur viktiga olika resor och kontakter var, vilket är gott att inse för alla och envar. I dagens webbaserade värld behöver man inte törsta efter kunskap i fråga om konkreta texter eller objekt på samma vis som fram till slutet av 1900-talet. Alla detaljer, och utförliga beskrivningar av källor till dessa, gör Salminens verk till ett slags uppslagsverk som bör finnas i bokhyllan hos alla som är intresserade av fornforskningens historia i norra Europa. Å andra sidan har formatet vissa begränsningar: informationen är i någon mån för diger att absorberas utan noggrann eftertanke och själva bokens yttre form (A4, stor, tung och med texten ombruten i fyra spalter, relativt få bilder) är förhållandevis ålderdomlig, vilket påverkar läsningen negativt. Detta är dock inte Salminens problem, utan snarare den ålderdomliga förläggarens. På grund av Museiverkets dyra avgifter för bruk av bilder är verket troligen även alltför sparsamt illustrerad. Man hade gärna sett ännu mer av de visuella källorna: teckningar och fotografier, bilder på brev, fler porträtt av huvudpersonerna och deras utgrävningar, kolleger, vänner, familjer – särskilt eftersom dessa finns med i texten och belyser forskarnas vardag, ibland verkar som avgörande aktörer för arkeologernas livsval och banor.

I varje fall bör det allmänt konstateras att Salminens verk om de finländska arkeologernas internationella kontakter fram till 1950-talet är mycket väl underbyggd, extremt detaljerad, uttömmande och informativ. Hittills har fokus ofta varit på tiden mellan 1870 och andra världskriget, men nu förlängs

analysen till att omfatta även efterkrigstiden. Förhoppningsvis återkommer Salminen senare till arkeologer som verkat under andra hälften av 1900-talet, eftersom dessa i nuläget också blivit en del av det förflutna. Ibland nämns sådana forskare, som totalt fallit i skuggan av "de stora" eller dem som vissa biografer sedermera velat lyfta fram, delvis på grund av att de avlidit unga, lagt av med arkeologin eller inte erhållit professurer. Några av dessa skuggor är sådana arkeologer, som varit verksamma både som forskare av förhistoriska och historiska boplatser, teman eller "flirtat" med närliggande vetenskaper såsom konsthistoria. Detta gör verket ännu viktigare, eftersom vissa generationer sällan ses i den kontext där de verkade tillsammans. I likhet med Salminens tidigare verk är detta återigen en ny källa av litteratur som inte kan förbises då man tangerar arkeologihistoria i Finland. ♦

Eva Ahl-Waris, Fil.dr
eva.ahlwaris@gmail.com

Forskare post doc
(sponsor: Niilo Helanders stiftelse),
Helsingfors

REFERENSER

Gustafsson, Anders 2001: *Arkeologihistoria som historia och arkeologi. Studier i arkeologins egenhistorier*. Göteborgs universitet: Göteborg.

Salminen, Timo 2003: *Suomen tieteelliset voittomaat. Venäjä ja Siperia suomalaisessa arkeologiassa 1870–1935*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 110. Helsinki.

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS, c/o Arkeologia, 20014 Turun yliopisto.) tai sähköpostilla seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla).

Jäsenmaksu vuonna 2015 on 24 € vuodessa, opiskelijoilta 18 € ja perheiltä 34 €. Erikseen tilattuna lehden vuosikerta on 22 €.

Osoitteenmuutoksista pyydetään ilmoittamaan seuran sihteerille (yhteystiedot alla).

Seuran kotisivut ovat osoitteessa: www.skas.fi

Puheenjohtaja:

Dos. Janne Harjula
Puh. 050-5233837
puheenjohtaja@skas.fi

Sihteer:

Siiri Tuomenoja
Puh. 040-5828845
sihteer@skas.fi

Varapuheenjohtaja:

Visa Immonen
visa.immonen@gmail.com

Taloudenhoitaja:

Janne Haarala
Puh. 050-3288331
taloudenhoitaja@skas.fi

Sähköpostia hallitukselle voi lähettää osoitteeseen skas-hallitus@lists.utu.fi

ISSN 1445-0334

PAINOSALAMA OY 2016